

T.C.
Osmangazi Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Enstitüsü
Deontoloji Anabilim Dalı

123827
T-123827

KUTADGU BİLİG'DE AHLÂK KAVRAMI
VE
TIP ETİĞİNE KATKISI

DOKTORA TEZİ

Hilmi ÖZDEN

**TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Ömür ELÇİOĞLU

ARALIK 2002

KABUL VE ONAY SAYFASI

Hilmi ÖZDEN'in Doktora tezi olarak hazırladığı "Kutadgu Bilig'de Ahlâk Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı" başlıklı bu çalışma, jürimizce Lisansüstü Öğretim • Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek kabul edilmiştir.

16/01/2003

Prof.Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU
ÜYE

Prof.Dr. Mustafa ÇAĞRICI
ÜYE

Prof.Dr. Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR
ÜYE

Prof.Dr. Öztan ÖNCEL
ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Ömür ELÇİOĞLU
ÜYE

TC YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 17.01.2003 gün ve 566/1598 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Yusuf ÖZYÜREK
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	vi
ANAHTAR SÖZCÜKLER.....	vii
SİMGE VE KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ VE AMAÇ.....	1
2. YUSUF HAS HACİB (1017-1077) VE KUTADGU BİLİĞ.....	4
3. KUTADGU BİLİĞ'İN KAYNAKLARI.....	6
3.1. Türk Mitolojisi.....	6
3.2. Türk Tarihi ve Kültürü.....	7
3.3. Eski Türk Dini.....	8
3.4. Hint-İran-Çin Etkisi.....	9
3.5. İslâm Öncesi Tıp Tarihi.....	10
3.6. İslâm Dini.....	13
3.6.1. Mâturidî'nin Etkisi.....	13
3.6.2. Fârâbî'nin Etkisi.....	16
3.6.3. İbn Sînâ'nın Etkisi.....	17
3.6.4. İslâm'da Hikmet.....	18
3.6.5. İslâm Düşüncesinin Türk Hekimlik Anlayışına Etkileri.....	18
3.6.6. Hıfzısıhha ve Halk Sağlığı.....	20
3.7. Karahanlılar Devleti Kültür Ortamı.....	21
4. KUTADGU BİLİĞ'DE TEMEL KAVRAMLAR.....	23
4.1. Kün Togdı=Töre.....	23
4.2. Ay Toldı=Kut.....	25
4.3. Ögdülmüş=Akıl.....	28
4.4. Odogurmuş=Akıbet=İrfan.....	30
5. KUTADGU BİLİĞ'DE GENEL AHLAKİ KAVRAMLAR.....	32
5.1. Ahlâki Açıdan Olumlu Kavramlar.....	34
5.1.1. Biliglig (Bilgili Olmak).....	34
5.1.2. Kutluluk (Saadet-Mutluluk).....	36

5.1.3. Könilik (Doğruluk=Adalet).....	37
5.1.4. Erdem (Fazilet).....	38
5.1.5. Edgü (lyi=lyilik).....	39
5.1.6. Asıglık (Faydalılık).....	40
5.1.7. Ukuşluk (Anlayışlı Olmak).....	40
5.1.8. Sevgi-Sadakat-Vefa.....	41
5.1.9. Alçak Gönüllülük.....	42
5.1.10. Akı (Cömertlik).....	43
5.1.11. Alplık (Yiğitlik)	43
5.1.12. Bağırsak (Merhamet, şefkat, sadakat)	44
5.1.13. Serinlik (Sabırlı Olmak)	45
5.1.14. Avut (Haya)	45
5.2. Ahlâki Açıdan Olumsuz Kavramlar.....	46
5.2.1. Yalğan (Yalancılık)	46
5.2.2. Acelecilik.....	46
5.2.3. Bilgisizlik.....	47
5.2.4. Kibirli Olmak.....	47
5.2.5. Saranlık (Cimrilik, Hasislik)	48
5.2.6. A G�zl�l�k.....	48
6. AHLAK KAVRAMI.....	49
6.1. Ahlâk Görüşleri.....	50
6.1.1. Sokrates'in Ahlâk Görüşü (M.�.469-399).....	50
6.1.2. Platon'nun (Eflatun) Ahlâk Görüşü (M.�.427-347).....	51
6.1.3. Aristoteles'in Ahlâk Görüşü (M.�.384-322).....	53
6.1.4. Yunan Felsefesinin İslâm Felsefesine Girişi.....	55
6.1.5. Ebu Yusuf Yakub b. İşhak el-Kindi'nin Ahlâk Görüşü (-866).	56
6.1.6. Ebubekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzi'nin Ahlâk Görüşü (854-932)	58
6.1.7. Ebu Nasr Muhammed b. Tahran b. Uzluk el-Fârâbî'nin Ahlâk Görüşü (870-950)	60

6.1.8. Ebu Ali el-Hüseyin İbn Sina'nın Ahlâk Görüşü (980-1037)...	62
6.2. Rönesans'dan Günümüze Önemli Batı Ahlâk Öğretileri.....	64
6.2.1. Thomas Hobbes'un Ahlâk Görüşünü (1588-1679).....	64
6.2.2. John Locke'un Ahlâk Görüşü (1632-1704).....	65
6.2.3. David Hume'un Ahlâk Görüşü (1711-1776).....	67
6.2.4. Immanuel Kant'ın Ahlâk Görüşü (1724-1804).....	68
6.2.5. Jeremia Bentham'ın Ahlâk Görüşü (1748-1832).....	71
6.2.6. John Stuart Mill'in Ahlâk Görüşü (1806-1873).....	72
7. ULUSLARARASI BİLDİRGELER.....	73
8. AHLÂK VE ETİK İLİŞKİSİ.....	81
9. TIP ETİĞİNDE TEMEL İLKELER.....	84
9.1. Yarar sağlama İlkesi	85
9.2. Zarar Vermeme ilkesi.....	88
9.3. Özerklik ilkesi.....	91
9.4. Adalet ilkesi.....	94
10. TARTIŞMA.....	99
11. SONUÇ.....	126
12. KAYNAKLAR DİZİNİ.....	128
13. ÖZGEÇMİŞ.....	140

ÖZET

Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacip (1018-1069) tarafından XI.yy'da yazılmıştır. Kutadgu Bilig, mutluluk veren bilgidir. Eserin etkilendiği kaynaklar; Türk mitolojisi, Türk tarihi ve kültürü, eski Türk dini, Hint-İran-Çin etkisi, İslâm dini olarak kabul edilebilir. Kutadgu Bilig'de 4 temel kavram bulunmaktadır: KünToğdı =Töre =Etik,Ay Toldı=Kut=Mutluluk, Ögdilmiş=Akıl, Odgurmış=irfan. Her biri bir sembolü ifade eden şahıslar arasında geçen konuşmalarda devlet, siyaset, toplum, meslekler, ahlâk gibi değişik konularda görüşler verilmektedir.

Ahlâk kelimesi arapça "hulk" kelimesinin çoğuludur. Türkçe'de tekil olarak kullanılır. Hulk, din, tabiat, huy, karakter anlamına gelir. Batı dünyasında ahlâk karşılığı "moral" kelimesi kullanılır. Etik,doğru ve yanlış davranış teorisi, ahlâk ise onun pratiğidir. Eserde,ahlaki açıdan olumlu ve olumsuz kavramlar bulunmaktadır. Olumlu kavramlar: mutluluk, adalet, bilgili olmak, erdem, anlayışlı olmak, iyilik, vefa, alçak-gönüllülük, cömertlik, yiğitlik, merhamet, sabırlı olmak, faydalılık ve haya'dır. Olumsuz kavramlar ise; yalancılık,acelecilik,bilgisizlik,kibirli olmak,cimrilik,açgözlülük'dür.

Çalışmamızda, tarihteki filozoflardan Sokrates, Platon, Aristoteles, Kindi, Razi, Farabi, İbn-i Sina ,T Hobbes, J Locke, D Hume, I Kant, J Bentham, J.S. Mill'in ahlâk görüşleri Kutadgu Bilig'deki ahlâk kavramı ile karşılaştırılmıştır. Günümüz Ulusal veya uluslararası bildirelerdeki konularla Kutadgu Bilig'deki ahlâki kavramların ilişkili olduğu da görülmektedir. Tıp etiğinin temel ilkeleri olan; yarar sağlama, zarar vermeme, özerklik, adalet, aydınlatılmış onam(rıza), gizliliğe saygı, sadakat gibi ilkeler ise eserdeki evrensel değerlerle örtüşür.

İnsanlığın daima etik ve tıp etiği ilkelerine ihtiyacı olacaktır. İnsanlık filozoflara çok şey borçludur, fakat salt onların görüşlerine bağlı kişi merkezli olmadan, evrensel ilke merkezli görüşler etrafında birleşirse insanlığın mutluluğu gerçekleşebilir. İnsanların sağlıklı ve mutlu olabilmesi etik ilkeler ışığında yaşamayla mümkündür. Hasta-hekim, hekim-toplum ve sağlık çalışanları arasında tıp etiğinin canlı tutulması sağlık kurumunun ve toplumun

devamlılığı açısından da önemlidir. Her an değişen günümüz tıbbi sorunlara (invitro fertilizasyon, genetik klonlama, fizyonomiyi değiştiren operasyonlar, küretaj, tenazi vd.) cevap verebilmek ancak tıp etiği ilkeleri ile mümkün olacaktır. Tıp etiği ilkeleri bir toplumda olmazsa olmaz temel yapılardan biridir.

SUMMARY

Kutadgu Bilig was written by Yusuf Has Hacip in 11th century (1018-1069)..Kutadgu Bilig means knowledge that gives happiness. The references that the book affected can be accepted as Turkish Mythology, Turkish Culture and History, Old Turkish Religion, Hindu Iran and Chinese influences. There are 4 basicconceptions in KutadguBilig; KünTogdı= justice= ethics ,AyToldı= Happiness,Ogdilmiş= wisdom, Odgurmuş= virtue.

These conceptions give viewpoints on state, politics, community, professions, ethics etc. in discussion made between individuals each of whom represents a symbol of these conceptions.

“Ahlâk” which means moral in English is the plural form of “hulk” in Arabic. In Turkish it is singular. “Hulk” means religion, nature, habit and characters. Moral is somewhat different than Ethics which means, the study of the general nature of morals and of the specific moral choices to be made by a person; moral philosophy. Ethics means theory or a system of moral values, moral is its practice. This book includes negative and positive conceptions related with moral. Positive conceptions are happiness, justice, being well informed, virtue, tolerance, modesty, generosity, bravery, compassion, patience, helpfulness, bashfulness, negative conceptions are lying, impetuosity, ignorance, haughtiness, stinginess, greediness,

In this study, morality conceptions of philosophers such as Socrates, Plato, Aristoteles, Kindi, Razi, Farabi, İbn-i Sina ,T Hobbes, J Locke, D Hume, I Kant, J Bentham, J S Mill and the conceptions in Kutadgu Bilig have been compared. It was seen that the subjects in national and international report and those in Kutadgu Bilig are similar. The basic principles of medical ethics such as beneficence, nonmaleficence, autonomy, justice, informed consent, confidentiality, fidelity etc. are in harmony with those universal values in this book.

Human race will always need medical ethics principles. Human race owes a lot to philosophers. If human race combines together around the views based universal principles, without being loyal to individual points of views, then happiness for all human beings can become a reality. Human being's happiness and healthiness depend on its living under the light of ethical principles. Keeping medical ethics alive between patient-doctor, doctor-community, and among health officials and employees is very important for continuity of both health institutions and community. Answering the continuously changing current medical problems such as invitrio, fertilisation, genetics, cloning, surgical operations that change physiognomy such as curettage, euthanasia, etc., will be possible together with the medical ethics principles. Medical ethics is one of the vital necessities of a communit.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Kutadgu Bilig

Yusuf Has Hacib

Ahlâk Kavramı

Tıp Etiği

İlkeler

Yarar sağlama

zarar vermeme, sır saklama

Özerklik

Adalet

KEY WORDS

Kutadgu Bilig (Knowledge that gives happiness)

Yusuf Has Hacib

Morality Conceptions

Medical ethics

Principles

Beneficence

Nonmaleficence, confidentiality

Autonomy

Justice

SİMGE VE KISALTMALAR

KB.	Kutadgu Bilig
DLT	Divanü Lügati't Türk
TDK	Türk Dil Kurumu
DHB	Dünya Hekimler Birliği
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
AMA	American Medical Association

1. GİRİŞ ve AMAÇ

Mehmet Akif :

“Bir de hiç bir şey gökten inmez yerden taşar

Kendi ahlâkıyla bir millet ölür yahut yaşar”

mısraları ile milletlerin kendine özgü değerlerinin de var olduğunu ifade etmektedir. Evrensel gerçeklerin milletler içinde ve tarih seyriindeki farklılıkları kavramlara yüklenen değerleri zenginleştirir. Türk kültürünün bir üst kültür (ideal kültür) sistemi olması itibariyle klasiklerimizin tanınmasında, yorumlanmasında nesillere büyük vazifeler düşmektedir.

Sosyolog Prof. Northop; “Farklı siyasi, ekonomik, estetik ve dini ülkü veya değerleri olan kültürler, insanın ve kainatın tabiatı üstüne farklı felsefi anlayışlara dayanırlar” (140) demektedir. Dünya toplumları arasında kendi toplumumuz kendisine ait özellikleri, dünya görüşü, hayata bakışı, estetik ve ahlâk anlayışı itibariyle ayrı bir yer işgal eder. Onu, bir başka toplum yapısının kanuniyetleri içinde görmeye çalışmak, ilmi düşünceye ters düşen bir davranış tarzıdır. Toplumlar belirli değer anlayışlarının havasında tomurcuklanırlar, gelişirler, serpilirler ve etrafında kümelenen değer ölçülerinin ilmiliği, tutarlılığı ve bunlara bağlılığın sağlamlığı nisbetinde toplumlar canlıdırlar, gelişmeye ve yücelmeye namzettirler (25,139). Türk düşüncesinin ve sosyal hayatının tarihi belgeleri olan Orhun Kitabeleri; Kutadgu Bilig; Atabetü'l Hakayik, Dede Korkut, Divanü Lügati't Türk (DLT) vb. orjinal eserlerimizin çeşitli yönleriyle işlenmeleri gerekmektedir.

Oswald Spengler, Batının bugünkü medeniyetini, bir devin omuzları üzerinde duran cüceye benzetmektedir. Zaten Rönesans'ın gerçekleşmesinde

Batının İslâm ve Türk-İslâm âlemi ile temasa geçişinden aldığı tesiri, bugün bilmeyen, görmeyen ve tasdik etmeyen kimse kalmamıştır. Bugünkü Batı ve Doğu medeniyetlerinin temelinde kendi manevi değerlerimiz vardır. Sosyolog Zimmerman'a göre XX'ci asırda dünya üzerinde dört büyük sosyal değişme olmuştur.

Birincisi; mesafelerin kısalması, teknolojik ilerleme manevi kültür emperyalizmini kolaylaştırmıştır.

İkincisi; sosyal sınıflar ve bu sınıfların değerlendirilmesinde meydana gelen değişme; Aydınların ve bilim adamlarının önemini ön plana çıkarmıştır.

Üçüncüsü; kontrol ve nüfus bölgelerinin değişmesi,

Dördüncüsü ise geçmiş medeniyetlere hayranlık psikolojisinin canlanmasıdır. Bu hayranlık köklü bir zihniyet değişikliğidir (99). Batı ve Doğunun insanlığa hediye ettiği şaheserler tanındıkça Türk Kültürünün; üst-kültür (İdeal-bütüncü) kimliği anlaşılacaktır.

Tarih felsefecisi ve sosyolog Sorokin "gerçeği idrak etme yolları"na dair yaptığı tasnifte, "İnsanlık, doğru, nihai gerçeklik değerlerinin mahiyeti nedir? sorusuna başlıca üç cevap vermiştir:

"(a) Duyumsal tanımsız ve duyumsal doğruluk. "Nihai, doğru gerçeklik-değeri duyumsaldır. Onun ötesinde bir başka gerçeklik veya herhangi bir başka duyumsal olmayan değer yoktur."

(b) Kıyas ve (veya) matematik mantık aracılığı ile ulaşılan akılcı tanıma ve aklın doğruluğu, tanıma, bilgi ve doğruluğun ikinci temel türüdür.

(c) Akıl-üstü ve duyum-üstü tanıma ve düşünsel doğruluk, çok katlı sonsuzluğun, üçüncü tanıma, doğruluk ve görünüş şeklidir. Bunu dolaysız "sezgi", "lütuf", "mistik deneyim" verir. Bu akıl-üstü ve duyum-üstü yolların hepsi ve her biri, duyum algılamasından ve duyum tanımasından olduğu kadar, akılcı,

mantıki-matematik bilgi ve doğruluktan da temelinde farklıdır. Bu tanıma ve yaratıcılık yolu, hemen bütün büyük keşiflerde, buluşlarda ve dehanın bütün kültür alanlarındaki yaratıcılığında da kendini gösterir.”

“Bu yolların her biri gerçekliğin tümünü değil; yalnızca bir bölümünü biliyor. Bu üç tanıma da bilgi yolunun hepsi birden kullanılınca ve-bu üç yol ve doğrunun her birinin ötekileri denetlediği, düzelttiği, tamamladığı ve zenginleştirdiği- tek bir bütüncül tanımda ve doğruluk sistemi içinde birleştirince bilgimiz ve doğru gerçeklikle temasımız, öncekilere oranlanamayacak kadar daha tam ve daha yeterli olur. Böyle bir bütünleme, bize doğru gerçekliğin tek bir yanı yerine, başlıca üç yanını birden kavrama imkanı verir (124).

Sorokin'in kültürleri; maddeci, maneviyatçı ve ideal (bütüncü) kültür olarak sınıflandırması önemlidir. Sorokin yalnızca maddeci ve maneviyatçı olan kültürlerin eksik olduğunu belirtir. İdeal (bütüncü) kültür, maddi ve manevi değerler arasında ahenk kuran kültürdür. Aslında insan için tabii olan kültür tipidir (99). Türk kültürü, temel değerleri ve hayat felsefesi açısından Sorokin'in tanımlarından “bütüncü” kültüre uymaktadır. Tek yanlı kültürlerin zaafı ve dünya görüşü kültür tarihimizin abidevi eserlerinden Kutadgu Bilig'de (KB) görülmez.

Mitolojik devirlerden beri Türk düşüncesinde hayat ve kainat gerçeğini “bütüncü” bir yaklaşımla kucaklama gayreti görülmektedir. Tanrı/Gök/ Yer/İnsanlık/ Devlet gibi konular sınıfsız, şahsiyetli, ahlâki faziletlerle sahip insanlardan teşekkül etmiş bir toplumda kültürümüzü temellendirmişlerdir. Bunun için Türk düşüncesinde önemi büyük olan “insan” ve “toplum” gerçeği aynı zamanda, adil bir cemiyet düzeninin varlığına ihtiyaç göstermiştir. Bu cemiyet düzeninde devlet ve insanın yeri, ilişkileri, ahlâki kavramlar aydınlatılmaya çalışılmalıdır.

Kutadgu Bilig'in önemi hikayesinde ve şeklinde değil kitaptaki tartışmaların içeriğindedir. Sosyal hayat, ahlâk , bilgi ve devlet anlayışı hakkındaki fikirler tamamen eski Türk geleneğinin sonucudur. İyiliği telkin eden

sözlerin dayanağı ise bütün dinlerde ve ahlâkçı felsefe sistemlerinde rastlanabilen evrensel ilkelerdir (141).

Bir siyasetname veya bir nasihatname olarak nitelendirilebilecek Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib'in ve içinde yetiştiği çevrenin ilme ve felsefi birikimi hakkında çok önemli bilgiler vermektedir.

Günümüzde Kutadgu Bilig'de Siyaset Kavramı, Kut ve Töre, Kur'an ve Hadislerle İlişkisi, Kültür Tarihindeki Yeri (21,23,82,87) adlı eserler, Kutadgu Bilig'de bilgi ve Ahlâk Anlayışı, Felsefi Kavramlar gibi lisans üstü çalışmalar (74,128), "Magna Carta" sözleşmesi, Machiavelli'nin "The Prence" kitabı, ABD kanunları ile ilişkisi (113) üzerine yazılar mevcuttur.

Ancak Kutadgu Bilig'in tıp etiği üzerine etkilerini gösterir bir esere tarafımızdan rastlanmamıştır. Felsefe ve tıp tarih boyunca birbirlerini etkileyen iki disiplin olmuşlardır. Felsefenin tıp etiğine katkısı da büyüktür. Çalışmamızda tıp etiğinin yararlılık, kötü davranmama, özerkliğe saygı, adalet temel ilkeleri ile, aydınlatılmış onam (rıza), gizliliğe saygı, zarar vermeme, sadakat, sır saklama, sözünde durma, eşitlik, gerçeği söyleme, özgürlük kavramlarının (50, 115) Kutadgu Bilig'le ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır.

2. YUSUF HAS HACİB (1017-1077) ve KUTADGU BİLİĞ

İslâmi Türk edebiyatının (eseri elimize geçebilen) ilk yazarı Yusuf Has Hacib'dir. M.S. XI. asır başlarında Türkistan'da Balasagun şehrinde doğmuştur. Bu şehir Karahanlılar devrinin sayılı medeniyet merkezlerindendi. Yusuf Has Hacib, iyi tahsil görmüş, bilgiye kıymet veren, iyi düşünen, iyi yazan, aydın bir ilim, fikir ve sanat adamıydı. 1069-1070 yıllarında Doğu Karahanlılar Devletinin hükümet merkezi Kaşgar'da bulunuyordu. Balasagunda yazmaya başladığı eserini üzerinde onsekiz ay çalışarak, Kaşgar'da tamamlamış ve 1070 yılında Karahanlı hükümdarlarından Tabgaç Buğra Ebu Ali Hasan Bin Süleyman Arslan'a sunmuştur. Kutadgu Bilig, Hakaniye Türkçe'si ile yazılmış didaktik bir yapıttır. Aydın hükümdar bu eseri takdirle karşılamış ve mükafat

olarak Has Hacib'lik (baş danışmanlık) rütbesini vermiştir. Eser klasik mesnevi tarzında tevhid ve na'atlar ile başlar 88 bölümden 6645 beyitten oluşur (11).

Sözcük anlamı konusunda farklı görüşler vardır. Bazı araştırmacılara göre mutlu olma bilgisi bazılarına göre ise mutluluk veren bilgi, kişileri her iki dünyada mutluluğa erdiren bilgi anlamına geldiği ifade edilir. Bir birine çok sıkı bir şekilde bağı bulunan fert, cemiyet ve devlet hayatının ideal bir şekilde tanzim edilmesinde gerekli olan zihniyet, bilgi ve faziletlerin nelerden ibaret olduğunu gösterir. "Yusuf, bu eseri ile insan hayatının manasını tahlil ve onun cemiyet, dolayısı ile devlet içindeki vazifelerini tayin eden bir felsefe, bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur".

Kutadgu Bilig'in bugün bilinen üç nüshası vardır:

1-Viyana nüshası: 1439'da Herat'da bulunmuştur (Uygur yazısı ile) Tokat'a oradan İstanbul'a götürülmüş Hammer tarafında İstanbul sahaflarından alınarak Viyana Ulusal Kütüphanesine bağışlanmıştır.

2-Kahire nüshası: (Arap harfleri ile) 1896'da Kahire Hidivlik Kitaplığının Alman müdürü Dr.Morits tarafından ortaya çıkartılmıştır.

3-Fergana nüshası: (Arap harfleri ile) Zeki Velidi Togan tarafından Türkistan'ın Fergana ilinin Nemengah kentinde bulunmuştur (143,144).

Türk Dil Kurum(TDK) 1942-43'de her üç nüshanın tıpkı basımını gerçekleştirmiştir. 1947'de Reşit Rahmeti Arat'ın çeviri yazı ve eleştiri metni ile yapılmış yapıtın yine Arat'ın tercümesi ile 1959'da dizinide 1979'da basılmıştır. Biz çalışmamızda Arat çevirisinin ikinci baskısını kullandık (TDK:458, TTK II.Seri, No.20) (144). İleriki çalışmamızda bu metin üzerinde olacaktır.

Kutadgu Bilig'in yazılışında karşılıklı konuşma tarzı kullanılmıştır. Bu konuşmalarla maddi ve manevi saadet yolları araştırılırken dört temel şahıs eserde konuşturulur (10,20,23,143). Bunlar: adaleti, saadeti, akli, kanaat ve akıbeti temsil eden şahsiyetlerdir. Bunlardan; Töre=adalet, Gündoğdu isimli bir

hükümdardır. Kut=saadet, Ay-Toldu adında bir vezirdir. Öke=Akıl, Ögdülmüş adında Ay-Toldu'nun oğlu olan sonraki vezirdir. İrfan=Kanaat ve akıbet, Odogurmuş adında bir zahitdir. Ögdülmüş'ün akrabasıdır. Bunlardan başka eserde Ay-Toldu'nun Hacib ile buluşmasını temin eden Küsemış, huzura kabulü sağlayan Hacib, arada hizmet gören oğlan, haber getiren Yumuş'cu ve zahidin yanında çalışan Kumaru'da az olmakla beraber bulunan şahsiyetlerdir. Küsemış arzu ve özlemi, Kumaru vasiyet (miras-öğüt)'i temsil eder.

Kut kazanma bilgisi olan Kutadgu Bilig, bir bakıma baştan sona Töre'nin (yasa-ahlâk) zuhur tarzı, hükümleri ve dayandığı temel prensipleri anlatan bir eser hüviyetindedir. Eserde devamlı sorulan, soran Töre istediği cevapları; Kut, akıl ve irfandan alır. Akıl ve irfan eserde Kut'dan gelmektedir. Töre'nin tanımlanmasını ise akıl ve irfan yapmaktadır. KB.'de ahlâki değerler, hukuk, devlet, sosyal ve ekonomik hayata ait kavramlar görülmektedir. Devleti yöneten insanların erdemli (faziletli) kişilerden seçilmiş olması gerekliliği eserde dikkat çekmektedir. Böylece bir çeşit yeteneklilerin (meritokrasi) yönetimi diyebileceğimiz modelde görülmektedir(138).

3. KUTADGU BİLİĞ'İN KAYNAKLARI

3.1 Türk Mitolojisi

Yusuf Has Hacib, Yaradılış ve Türeyiş efsanelerinden başlayarak mitolojideki kavramları eserinde kullanmıştır. Örnek olarak; Türkler akıllı kimselerin akıllarını büyük denizlere benzetirlerdi. Çok akılı ve bilgili insanlara "aklı deniz gibi" (aklı tengiz) demek onların adetlerinden biriydi. "Bilgi denizi deyimi" Kutadgu Bilig'de "biligligke bolgay, biligdin tengiz" (bu kitap bilgili için, bir bilgi denizi olacak) denmektedir. B. Ögel , Orta Asya mitolojisindeki deniz fikrinin Yunan, Hint, İran mitolojilerinden farklı olduğunu söyler. Türk mitolojisinde sonsuz deniz her şeyin başlangıcıdır (62).

Eski Türkler Adem'e Yalnguk, insan oğlunada yalnguk-oğlu derlerdi. Göktürk Yazıtlarında da "kişi oğlu" tanımı geçmekte ve Tanrı'nın kıymetli varlığı

olduğu belirtilmektedir (Gök ve yer yaratıldığında kişi oğlu yaratılmış). Kutadgu Bilig’de Yalnguk-oğlu olarak geçen kelime DLT’de de görülmektedir. Eski Türkçedeki “Tkel kişi” ise insan-ı kamil’i anlatmaktaydı. Kutadgu Bilig Türkçe’nin yeni kültürler karşısında sarsılmadan eski inançları şahsiyetli bir şekilde bağdaştırma çabasının da örneğidir (107,108).

3.2 Türk Tarihi ve Kültürü

Yusuf Has Hacib olması gereken bir şekilde Türk Tarihine vakıf bir düşünürdür. Kutadgu Bilig’de Türk folkloru, atasözleri, dil, sanat ve medeniyete ait kavramlar kültürel zenginlik içinde sunulur. Eserde eski Türk büyüklerinin vecizelerinin alındığı görülür:

İl ve kend beyi nediyor dinle (KB.216.b)

İl erkini (Karluk Kl erkini) nediyor dinle (KB.4752.b.)

Bilgili iğil beyi nediyor dinle (KB.3491.b.)

Bke yapgusu (Karluk beyi) nediyor dinle (KB.5403.b.)

Her türlü işe aklı eren Yagma beyi ne diyor dinle (KB.4947.b.)

Ötüken beyi çok iyi söylemiş, sözlerin iyisini sana dili ile ulaştırmış (KB.2682.b.)

Bunlar ve benzeri sözlerde tarih şuurunu ve bilgisini izlediğimiz Yusuf Has Hacip tarihi kaynakları eserinde nasıl değerlendirdiğini göstermektedir. Orhun yazıtlarında geçen Ötüken lkesi Göktürk ve Uygurlarda kutsallığı olan bir yerdir. Türk kahramanları arasında gösterdiği Alp Er Tunga (M.Ö.7. y.y.)’yı ise vmekte faziletinden bahsetmektedir: “Eğer dikkat edersen grrsnki, dünya beyleri arasında en iyi beyler Türk beyleridir. Bu Türk beyleri arasında adı meşhur ve ikbali ayan beyan olanı Tonga Alp Er idi. O yüksek bilgiye ve çok faziletlere sahip idi, bilgili, anlayışlı ve halkın seekini idi” (KB.276.b-KB.278.b)(83).

En eski Türk destanlarından Oğuz destanında baş şahsiyetinin Alp Er Tunga olduğu tahmin edilmektedir. DLT'de bu şahsiyet hakkında şiirler bulunmaktadır. Kutadgu Bilig, Yazıcıoğlu Selçuknamesi, Dedekorkut kitabı Alp Er Tonga'yı milli-tarihi hafıza vasıtasıyla bu günlere taşımıştır.

Kutadgu Bilig Türk dili ve Türk sosyal hayatını kendisine kaynak edinmiş ve eserde Türkçe hassasiyetle korunmuştur. İlk defa Uygur harfleri ile yazılan eserde yabancı kelimeler (Arapça, Farsça) %4'ü geçmemektedir (98).

3.3 Eski Türk Dini

Yusuf Has Hacib değerli bir Müslümandır. Bununla beraber İslâmla çelişmeyen eski Türk dininin kavramlarını eserinde kullanmıştır. Eserde Allah adı yerine Tanrı, İdi, Bayat, Ugan gibi kelimeler sıklıkla geçer. Adeta eski Türk dininde İslâm'daki Esmâ-ül Hüsna'ya karşılık gelen kavramları kullanmaktadır. Mengü Tengri (Ebedi Tanrı), Mungsuz Tengri (Varlığı kendisinden başka hiç bir şeye istinat etmeyen ihtiyaçsız varlık-kiyam bi nefsihi sıfatı)(21).

Ay erklig (irade) ugan (kudret) mengü mungsuz bayat (KB.6.b.)

Yaratsa yaratmasa erklik bayat (KB.3358.b.)

Törütgen İdi (yaratıcı sahip türeten Mevla)(KB.124.b.)

Tanrıdan kut almak (Er Rahman-nimetler veren)

Bağırsak Tengri (Merhametli, şevkatli Tanrı)(KB.4777.b.)

Tüzün Tengri (Halim, asil), Kösüş (aziz değerli) Tanrı (KB.1155.b.)

Könilik, adalet (El-hakem), süzölmüş can (El-latif)(KB.1518-KB.1538.b.)

İgidgen Tanrı (Besleyen, yetiştiren El-Mukit)(KB.124.b.)

Tanuk (Eş şehit, her yerde hazır)(KB.5.b.), Tengri ögdisin aymak (El-hamid, övülen)(KB.1- KB.33.b.)

Bayatıg ölüş ögdü kıldı sena (KB.1256.b.)(129).

Abdülkadir İnan, Yusuf Has Hacib'in eserini yazdığı zaman Karahanlı Türklerinin Müslümanlıkları ancak bir asırlıktı demektedir. Bu devirde Şamanizm geleneklerinin canlı olmasına da şaşılmaması gerektiğini belirtir (79).

3.4 Hint-İran-Çin Etkisi

Kafesoğlu, Kutadgu Bilig hakkında İnalıcık'ın Hint-İran tesirlerini araştırdığını ifade eder. İnalıcık'a göre "Yusuf muhakkak ki Firdevsî'nin Şehnamesini görmüştür. Türklerin efsanevi kahramanı Tunga Alp Er'e İranlıların Afrasyab dediklerini, ayrıca Dahhak ile Feridun'un akıbetine dair olan sözleri nakletmekte, nihayet Şehname vezninde yazılmış bulunmaktadır. İdare sanatı hakkında Yusuf'un görüşleri kolayca XI. asır İslâm İran dünyasında yayılmış ve kökleşmiş telakkilere icra olunabilir ki, bunların çok daha eski Hint-İran geleneklerine götürülmesi mümkündür". Pratik ahlâk kitaplarının revaçta olduğuna işaret eden İnalıcık buna en iyi örnek Kelile ve Dimne'yi gösterir. Ayrıca Kabusnameyi'de ekler. Bu görüşlere katılmayan Kafesoğlu Şehnamenin üslup ve muhteva itibarı ile Kutadgu Bilig türüne giremeyeceğini hatırlatır. Kelile ve Dimne ise ahlâki masallar kitabıdır. Kabusname (1082) ise Kutadgu Bilig'den (1069-1070) sonra yazılan tipik bir nasihatname kitabıdır. Barthold "Turkistan" adlı eserinde Çin medeniyetinin tesiri üzerine dikkat çeker, bu görüş S.M. Arsal tarafından da ileri sürülmüştür. Arsal "Konfüçyüs'un ileri sürdüğü ahlâki felsefe Türklerin milli ahlâkından uzak bir felsefe değildir" demektedir. Bu görüşü destekleyen Kafesoğlu "Eski Türk dini ile Çin kültürünün gelişme tarihi arasındaki münasebeti belirtir". Ona göre gerçek Çin tarihinin başladığı Chou'lar devrinde (M.Ö.1050-247) yerli kültür üzerinde kuzey-batı tesirleri artar Türk menşeli oldukları bile ileri sürülen Chou'lar, içinde güneş, ay ve yıldız kültlerinin bulunduğu Gök dinine inanıyorlardı. Chou'lar zamanında devlet geliştikçe yerli unsurlarla karışan bozkır Türk kültürü Çin'de yayılmış ve bu iki kültürün kaynaşmasından gerçek Çin medeniyeti ve Çin topluluğunun esasları kurulmuştur.

Konfüçyüs'un eski Türk telakkilerini nakil ve izah ettiğine dair diğer bir delilde Tanrı'dan bahsederken Çince olmayan "T'ien" sözünü kullanmasıdır bu da Türkçe Tanrı (Tenğri) kelimesinden başka bir şey değildir (82).

Uygurcaı bilen Yusuf Has Hacib'in Budist Uygur metinlerini de incelediğini düşünebiliriz. Kutadgu Bilig'deki kahramanlardan Odgurmuş'un davranışları adeta inzivaya çekilmiş bir hayat yaşayan Budist gibidir. Kutadgu Bilig'in yazıldığı sıralarda Kaşgar yakınlarında, Singı-Seli-Tutung Budist sutrası Suvarnaprabhasa'yı Altun-Yaruk adı altında Türkçeye çevirmişti (34, 141).

3.5 İslâm Öncesi Tıp Tarihi

Türklerin, temelini Orta Asya'dan alan kültür ve medeniyetini, bu arada tıbbi bilgi birikimlerini etkileyen unsurlar arasında Şamanizm, Budizm, Mazdezim ve Hıristiyanlık gibi inançlar vardır. Tabiata ve toprağa yakın yaşayan atalarımız, sağlık problemlerini büyük ölçüde dini inançların (naturizm, atalar kültü, gök tanrı inancı ve Şamanizm) hakim olduğu halk hekimliği ile gidermeye çalışmışlardır. İslâm öncesi Orta Asya Türk tıbbı, uygulanan tedavi metotlarına, amaçlarına ve formasyonlarına göre iki grupta toplanabilir. 1-) Kam (Şaman) ve Baksı denilen, Şamanizin büyüsel tedavi yöntemlerini uygulayan büyücü hekimlerin yürüttüğü tıbbi anlayış. 2-)Otaçı, emçi ve atasagun denilen, droglar ve diğer maddi tedavi yöntemleri kullanılarak yapılan ve dönemin maddi tıbbi anlayışını temsil eden hekimlik (24).

Hun'lar (M.Ö.300-M.S.300) gök tanrı dinini kabul etmişlerdir. Göktürklerde de aynı inanç devam eder. Göktürklerin halk sağlığına büyük önem verdiği bilinmektedir. O dönemde yapılmış 10 kilometrelik Tötö kanalı ve bu kanala bağlı su dağıtım şebekesi vardır. Ayrıca temizliğe önem verdikleri, yine giysileri ve besinleri konusunda da onların ne kadar dikkatli davrandıkları anlaşılmaktadır. Onlar iklime uygun olarak, soğuk olan bölgelerde börk, çizme pantolon giymişlerdir. Besin olarak daha çok bal, süt ve süt ürünlerini yaygın bir şekilde kullanmışlar ve bunların yanı sıra beslenmelerinde ete büyük önem vermişlerdir. Türkler ayrıca kırmızı denen ve at sütünden yapılan bir içki

içiyorlardı. Bu içki sadece Göktürkler değil diğer Türk boylarına mensup halk tarafından da yaygın olarak kullanılmıştır.

Göktürkler çeşitli hastalıklar için, daha çok değişik bitkilerden yaptıkları ilaçları kullanmışlardır. Bunların pek çoğu yabani olan mahalli bitkilerdir. Ayrıca çok sık olmasa da reçetelerde hayvansal droglarada rastlanmaktadır (127). Türkler sadece halk sağlığını önemsememişler, aynı zamanda sağlıklı bir toplum için ahlâkın da önemli olduğunun bilincine varmışlardır. Bir başka ifade ile temiz yiyecek, temiz giyecek, temiz çevrenin yanı sıra temiz ahlâk da önem taşımıştır; dürüstlük, doğru sözlülük daima ön planda gelmiştir. Aile daima kutsiyetini korumuş; ona zarar verecek hareketlerden kaçınmaya çalışmışlardır.

Uygurlar'ın (744-840) tıbbı halk hekimliği şeklinde idi. Halkın inançları ve gelenekleri tıp bilgisinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca onlar Çin ve Hint uygarlıklarındaki tıp bilgisinden de çeviriler yapmak suretiyle yararlanmışlardır. Uygurlardan günümüze kadar geldiği bilinen yegane tıp eseri, I.Turfan seferinde Dakyonus'ta bulunan TİD 120 numara ile sınıflandırılan Uygur harfleri ile yazılmış kitaptır. Bu eserde çok çeşitli hastalıklarla ilgili açıklamalar vardır (84).

Türklerin İslâmiyete henüz geçtikleri yeni dönemlerde DLT ve KB'de kam olarak adlandırılan kişiler kahin, hakim karşılığında kullanılmaktadır.

Kutadgu Bilig'de tabipler ve efsuncularla münasebetler hakkında ki parçalarda Yusuf Has Hacib şunları söylemektedir; otaçılarla (tabipler) ilişkileri söyler;

Onlardan birisi hekimdir,

O bütün hastalık ve illetlere devacıdır

Bu adamda sana lazımdır

Hayat işi onsuz iyileşmez

Hayatta oldukça insan yine hastalanır
Devacı hastalığına bakarsa tedavi eder.
Bak, hastalık insana ölüm rehberidir;
Ölüm ise insana hayat arkadaşıdır
Bunu (yani hekimi) yine kendine yakın ve iyi tut
(Onun) hakkını koru, o lüzumlu adamdır
Efsuncularla (ruh hekimi)olan münasebetlerden bahseder;
Bunlardan (hekimlerden sonra)
Bunlar cin hastalığının devacılarıdır.
Bunlarla da münasebette bulunmak lazımdır.
(Çünkü) bu cin hastalığına karşı okumak lazımdır.
Eğer sana faydası dokunsun dersin.
(Bunları da) iyi tut, ey yiğit adam !
Hekim efsuncunun sözünü beğenmez,
Efsuncu ise hekimden yüzünü çevirir.
O (hekim) derki: ilaç alırsa hastalığa iyi gelir;
Bu (efsuncu) derki: muska bulundurursa cinler kaçar.

Yukarıdaki ifadelerden İslâmiyetin ilk yıllarında, Türk topluluklarında sağlık işlerini kamlar ile tabiplerin müştereken yürüttükleri otaçların /tabiplerin, bitki, maden kaynaklı ilaçları kullanarak, kamların/Şamanların ise büyüsel işlemler yaparak daha ziyade ruhi problemleri tedaviye çalıştıkları görülmektedir. (12, 24)

3.6 İslâm Dini

Yusuf Has Hacib eserine Besmele ile başlar. "Hamd, şükür, minnet ve sonsuz medih o büyüklük sahibi ve tam kudretli padişah olan Tanrı azze ve celleye mahsusdur." sözleri ile devam eder.

Bayat atı birle sözüük başladım

Törütgen igidgen keçürgen ld'im.

(Allah adıyla sözebaşladım, O yaratan, yetiştiren ve göçüren Rabbimdir) gibi mısralar Yusufun İslâmı çok iyi özümsemişliğinin göstergesidir. Kutadgu Bilig üzerine yapılan bir çalışmada (87) Kur'an ayetleri ve hadislerle beyitler karşılaştırılmış böylece Yusuf'un kaynaklarında İslâm'ın yeride tesbit edilmiştir. Örneğin:

KB.3729.b.,3901.b.; Nahl sr. 40. ayet, KB.4452.b,4453.b.; araf sr. 199. ayet, KB.3649.b., 3674.b.,5122.b.; Zümer sr. 53. ayet, KB. 5927.b.,5930.b.; Enam sr. 32. ayet, Ankebut sr. 64. ayet, Muhammed sr. 36. ayet, Hadid sr. 20. ayet ve daha bir çok ayetin beyitlerle ilgisi çok nettir (21,87).

Manasını hadislerden alan beyitlerde mevcuttur. KB.388.b.'de "Sevgili Resulün yolu beni selamete götürecektir; O Resul bizzat bana şefaate etsin diyen Yusuf Has Hacib hadislerden de faydalanmıştır (87).

3.6.1 Mâturidî'nin etkisi

Semerkantlı Türk din bilgini Mâturidî (M.S.862-944)'nin düşünceleri Türklerin, dini, Ahlâki hayatlarında derin izler oluşturmuştur. Bugün Türkler'in kelâm ilminde itibar ettikleri bir alimdir. İslâmın örfe verdiği değer çerçevesinde Töre'nin getirdikleri ile İmam Mâturidî 'nin Tevhid ve ahlâk görüşü tasavvuf erbabını ve Türkleri etkilemiştir. İslâm dininin ilkelerini akılcı ve ilmi bir şekilde açıklayıp düzene sokan Mâturidî 'nin sistemi Yusuf'uda yönlendirmiştir. Ahlâk

teorisinde akıl iyinin kötünün, güzelin ve çirkinin kendisi ile kavrandığı bir ölçüdür (93). Mâturidî'nin Ahlâki değerleri hiç bir halde değişmeyenler ile şartlara ve durumlara göre değişenler olmak üzere iki kısma ayırıp, bunlara getirdiği izah tarzı bizde, onun ahlâki değerler arasında mutlak ve göreliler olmak üzere bir ayırımı gittiği kanatını uyandırmaktadır. Mutlak ahlâki değerler, Allah'ın iradesinden bağımsız objektif bir var oluşa sahiptirler ve akıl ile kavranırlar. Şart ve durumlara göre değişen göreliler ahlâki değerler ise, akıl ile değil Allah'ın emir ve yasakları ile belirlenmektedir. Aklen göreliler olan bu değerler vahiy ile görelilikten kurtulmakta ve mutlak bir değer karakteri kazanmaktadır (17,93,110).

İmam Mâturidî , kulların fiilleri konusunu işlerken hem Eş'ariye'nin birinci derecede önem verdiği Allah'ın irade ve kudretinin mutlaklığını hem de Mu'tezile'nin ağırlık verdiği Allah'ın mutlak ve müteâl (büyük) ahlâki kemalini aynı derecede itibara aldı. Nitekim o, insanın bütün fiillerinin yaratıcısının Allah olduğunu kabul ederken, bu yaratmanın hikmetin dışına çıkmadığını belirtmektedir. Maturidîler aynı ahlâki düşünce ile yükümlülüğün meşruiyet kazanabilmesi için iyi ve kötünün dolayısı ile vazifenin bilinmesi ve vazifeyi yerine getirmeye elverişli bir güce sahip olunması gerektiği konusunda Mutezile'ye katılmışlardır. İmam Mâturidî insan aklının Ahlâki değerleri kavrayacak güçte yaratıldığını açıkça belirtmiştir (40,41,55).

Kutadgu Bilig'de de ahlâki değerlerin mutlak ve göreliler dengeli bir şekilde kullanılmıştır. Yusuf inanmış bir Müslüman'dır. O Allah'ın varlığına ve birliğine akla müracaat etmeden gönülden inanıyordu. Allah insanı seçerek

yaratmış ve ona büyük faziletler vermiştir, her iyilik ve kötülük Allah'tan gelmekle beraber insan ne ekerse onu biçmektedir (143). Günümüz Ahlâkçıları da ahlâk kurallarının mutlak mı, yoksa göreceli mi olduğunu tartışmaktadırlar. Billington'un ifadesi ile biz bazı zamanlarda göreci mutlakçı diğer zamanlarda da mutlak görecileriz (29).

Mâturidî 'ye göre din tevhiddir (birliktir). Bütün semavi dinlerin özleri ve asılları birlik ilkesidir. Ahlâki bilgi yönüyle akıl ile nakil arasında vazgeçilmez iş birliği vardır ve aklın tespit ettiği şeyler, nakil ile teyid edilip yerleşik hale getirilmektedir. Akla gerekli önemi veren Mâturidî aklın, din ve inanmada bu "olmazsa olmaz niteliğindeki" temel fonksiyonundan dolayı akıldan din diye de söz etmiştir (93,110). Kutadgu Bilig'deki Ögdülmüş'e verilen önem aklın yerini tespit açısından dikkate değerdir. Ögdülmüş'in "varlığı varsa insan akıl ve bilgiyi bulur her türlü iyilik yapmaya muktedir olur" (K.B.3980.b.) "Faziletin bir adıda bilgi ve akıldır " (K.B.1679.b.) gibi sözleri Yusuf Has Hacib'in bakışını yansıtır hatta Ögdülmüş kavramı akıl ve övülmüş (Muhammed) anlamlarına gelmesi de akıl ve din yaklaşımının Mâturidî çizgisini Kutadgu Bilig'de göstermektedir. Mâturidî 'ye göre; ilim husule getiren araçlar üçtür bunlar, sağ duyu veya duyu organları, doğru düşünen akıl, özü-sözü doğru aldatmayan (doğruyu söyleyen) insanların verdikleri haberlerdir. Sofistler ilim husule gelmez derler. Zira bilgi veren araçların hükümleri bir birini bozar. Bunlardan duyulara dayanmak doğru olmaz, çünkü şaşkınlık olan kimse bir şeyi iki görür. Akla'da dayanılmaz, zira akıl ile yapılan uslamlama (istidlâl) yanlış da olur doğru da olur. Haberler ise bazen doğru bazende yanlış çıkmaktadır. Mâturidî "Biz bu görüşe şöyle cevap veririz der: duyu organları bilgi verir denilince, bundan sağ duyuları, hastalıklı

olmayanları kast ediyoruz; sizin söylediğiniz söz ise bozuk olan bir duygu organına dayanıyor. Akla gelince bundan maksat da olgun bir akıldır. Haber ise, yanılmadan korunmuş olan peygamberin sözleri ile bir çok kimse tarafından söz birliği halinde verilmiş olandır” (142). KB’deki olgun akıl, ög kelimesi ile ifadesini bulur. KB’de gaflet bildiren kelimeler “usal, us ayuk, usallık” gibi hep us kökünden çopalmadır. Ög ise töre koyacak seviyededir ve akıbetini aslı arayan bir akılı canlandırmaktadır (23). Hilmi Ziya. Ülken, Mâturidî çizgisindeki ahlâk metafizik bakışı değerlendirirken şunları ifade eder; emri ve nehyi tayin eden iyilik ve fenalıktır. Bir şey Allah tarafından iyi olduğu için emredilmiştir ve fena olduğu için nehy edilmiştir. Bu ahlâkın ve hukukun rasyonel izahıdır. Eş’ari’lerde Kantın katgorik emir nazariyesinin muadilini bulduğumuz halde Mâturidî ler’deler de Sokrat ahlâk ını buluruz (135).

3.6.2 Fârâbînin etkisi

Fârâbî’ye göre “Hikmet, en mükemmel şeyleri en mükemmel ilimle bilmektir”, yani Kut’u bilmektir. Bu bilgi Tanrı-evren-toplum-insan-saadet-Tanrı çemberini, “Merâtibu’l-Mavcudât’ı”, Akılların akli evvelden çıkıp Akli’ evvele dönüşlerini bilmektir. Hikmet aslında Tanrı’nın bir vasfıdır. Tanrı “Hikmetle” kendi özünü bilir; bu yaratmadır. Hikmet insanda bir erdemdir. Kutadgu Bilig’de de aynen Kut’un Kutdan çıkıp Kut’a dönüş çemberi vardır. Erdemli kişi Kut’un bu hareketini bilir ve davranışları ile ona katılır. “Hakka’l-Yakîn’e erer. Varlığın özünün Köni Törü (adalet) olduğunu anlar. “Böğü Bilge” olur. Kutadgu Bilig’de Tanrının söz konusu edilmiş isimleri, sıfatları ve fiilleri aynen, Fârâbî’nin

eserlerinde söz konusu edilmiş olduğu gibidir. Özellikle her iki tarafta da Tanrının ilmi, hikmeti, adaleti ve kudreti, yani yaratma fiili üzerinde durulmuştur.

Fârâbî'ye göre evrende güneş ne ise insan ruhunda akıl, gözde ışık odur. Akıl "Akl-ı Fa'âl" şekli ile Ay'ın aklıdır, Ay'ın akli olan bu "Akl-ı Fa'âl" gerçek, doğru, iyi ve güzelin yeridir. Akıl adalet ile sınıksız bağlıdır. Çünkü Tanrının isimleri, sıfatları ve fiilleri tevhit gereği biri birinin aynıdır. Her iki düşünürde adaletle akılın paralelliğini hatta bir bakıma ayniyetini ileri sürmüşlerdir (133).

3.6.3 İbn Sina'nın etkisi

Otto Albert Yusuf Has Hacib'in bir İbn Sina talebesi olduğunu söylemektedir. Bir çok benzetme ve temsillerde Yusuf Has Hacib İbn Sina'dan ilham almıştır. "Hayır"ın Ahlâki haz ile uyumlu olması ve mesut bir hayat için bu iki şartın mevcudiyeti hususunda Yusuf üstadına uymuştur ki bu tamamen "Aristotelesi" bir telakkidir. Yusuf Has Hacib'in şer telakkisi de İbn Sina'dan farksızdır: ona göre şer, hayrın mutlak zıttı değil, belki ancak geçici bir tesiri haiz ve kendisinin zapt ve idaresi ile hayrın kemale ermesine yarayan bir engel veya noksandır. "Alim, salim, salih" mevhumuna "cahil, hasta, şerir" karşılık olmaktadır. Talim sayesinde cahiller alim olur, tedavi yolu ile hastalar iyi olur, terbiye ile şerirler tehzib ve ıslah olunurlar Ana-babaların evlatlarını, hükümdar ve devletin milletin fertlerini terbiyeye borçlu ve bundan tamamı ile mesul olmaları tarzındaki Aristoteles'nun telakkisine İbn Sina'da olduğu gibi bizim yazarımızda da tesadüf edilmektedir (97).

3.6.4 İslâm'da Hikmet

İslâm düşünürleri hikmet sözcüğünü başlangıçta bilgelik, zamanla da felsefe karşılığında kullanmışlardır. İslâm kaynaklarına göre felsefenin tanımı hikmetin tanımından çok farklı değildir. Felsefenin amacı, nesnelerin niteliğini ve özünü bilmek, varlığın nedenini açıklamaya çalışmak, insanın kendisini tanımasını ve gücü ölçüsünde tanrıya benzemesini sağlamaktır. İslâm dünyasında hakim nitelemesine en çok değer görülen bilgiye ve gerçeğe düşünme (nazar) yoluyla ulaşmaya çalışan felsefeciler ile benliğin arındırılması (tasfiye) yoluyla ulaşmaya çalışan mutasavvıflar olmuştur.

Hakim olmak yani bilgeliğin kendisi akıl ve mantıkla doğruyu aramaktır. İnsanın akıl ve mantıkla nihai ve en mükemmel ilkeleri arayıp bulması hiç şüphesiz onu bilgeliğe götürecektir. Yüksek ahlâk sahibi olmak için bu ideali aramak insanı kemale erdirir. Hikmet varlıkların en yüksek ve en uzak sebeplerini bilmektir. Algıların ötesine geçip düşünce yoluyla temel hakikate ulaşma fikriyle kesin gerçeği ve böylece gerçek ilmi elde etmek mümkün olabilir.

Bilgi edinme yolu önermekle belirli ispatların yapılmasıyla gerçekleşebilir, var olan bilgiler akla dayanan delillerle temellendirilir. Mantık bilginin doğruluğunun savunulmasında bir araç olarak kullanılır. Bir şeyin kavranabilmesi için akıl-mantık yoluyla ispatlanması gerekir. Hikmet tüm ilimlerin tamamlanmasından sonra söz konusudur. İlmini tamamlamış, sanatında çok mahir, ehil olan; mesleğinde mükemmelliğe ulaşan kişiye, hazık olana, sanatında bilge/hakim olan, denir (122).

3.6.5 İslâm Düşüncesinin Türk Hekimlik Anlayışına Etkileri

Hz. Muhammed'in "Tıbb-ı Nebevi" adı altında toplanan sağlıkla ilgili tavsiyeleri İslâm toplumunu tarih boyunca derinden etkilemiştir. Kur'an ayetleri, hadisler ve islâmi sözler Türk hekimlik anlayışına ve hekim tipine de yansımıştır.

İslâm düşüncesinde dikkati çeken başlıca konularda biri bilime ve bilgiye verilen önemdir.

Tıp biliminin şerefli olması, mevzuunun şerefli olmasındandır; zira bu ilmin konusu en şerefli varlık olan insan vücududur.

İnsan kutsal bir varlıktır. İnsana tanrı katında “sana kendimizden bir nefes üfledik” diye bir nida gelmiştir. İnsanın canlılığı hekimlerin sandığı gibi kan ile olmayıp Allah’ın verdiği hayat iledir. İnsan “en büyük alemi” ve “kainatın özü”dür. Varoluşun en güzel biçimidir.

Böyle kutsal bir varlığın sağlığı ile ilgilenen hekim elbette yücelecektir.

Tıp ilminin din ilminden önce geldiği düşüncesi de Tıp kitaplarının çoğunun giriş bölümünde vurgulanmaktadır. İlim iki türdür: birincisi beden ilmi diğeri din ilmidir. Dünya menfaatleri tıpkı ahiret saadeti gibi ancak beden ve ruh sağlığı yerinde olan kişilerce gerçekleşir. Kişi hasta olsa, akli bağlanmış ve gönlü kırık olup, bedeni zayıf ve gevşek olur; din ilmini tahsil edemez öyle olunca beden ilmi önce bilip öğrenmek gerekir.

İslâm düşüncesinde hekimin kendisine büyük önem verilir. Çünkü bir hekimin “hikmet” bilgisi ile onurlandırıldığına inanılır. Bu anlayışa göre “hekimler” Allah’ın hazinedarlarıdır, sağlık hazinesine idare ve korumaya memur edilmişlerdir, onlara tıp ilminin sırları bildirilmiştir. Hekimler “Hayırlı” insandır. Herkes onlardan yararlanır ve bütün devlet büyükleri de onlara saygı duyar.

Hekime ve sağlığa verilen önem o kadar büyüktür ki, gerek ahlâk, gerekse tıp kitaplarında hekimi olmayan bir yerde oturulması tavsiye edilmemektedir (2).

Hikmet, Kur’an’ın tanıdığı müsaade ve teşviklere dayanılarak, İslâm dünyasında önem verenler için bir mazhariyet sayılmıştır. Bu sebeptendir ki İslâm düşünürleri feylesof ismi yanısıra, hakim (hikmete sahip: sofos) adını da alabiliyordu. İslâm dünyasında hikmet’in kapıları, akıl sahibi olan ve isteyen herkese açık tutulmuştur. Hikmet’in yayılmasına yol açan teşviklerden bir kısmı

da Hz.Muhammed'in bazı sözlerinden doğmaktaydı. "Hikmet, müslümanların kaybolmuş malıdır;nerede bulurlarsa alırlar" (90).

Kutadgu Bilig'de tıp bilgisinide içine alan "bilig" kavramı, bilge ve hikmet karşılığı olarak kullanılmıştır.Bilig'le ilgili birçok beyit bulunmaktadır.Bunlardan şu örnekleri verebiliriz:

Bilgi ile göğe dahi yol bulunur.(KB.208.b)

İnsan gönülü dibi olmayan bir deniz gibidir,bilgi onun dibinde yatan inciye benzer.KB.211. b)

İnsan inciyi denizden çıkarmadıkça,o,ister inci olsun-ister çakıl taşı farketmez.(KB.212. b)

Aklın azını azımsama,onun faydası çoktur;bilginin azını azımsama o insan için azizdir.(KB.305. b)

Akıl senin için iyi ve yeminli bir dostur;bilgi senin için çok merhametli bir kardeştir.(KB.327 .b)

3.6.6 Hıfzısıhha ve Halk Sağlığı

İslâm tıbbi hastalıklardan korunmaya, hastalıkları tedavi etmekten daha fazla önem verir; bu yüzden Hıfzısıhha (hijyen) meselesi ve koruyucu hekimlik gerek teorik gerekse pratik değerlendirmelerde önemli bir rol oynar. Fert sağlığına ve temizliğe İslâm tıbbında verilen önem, aslında doğrudan doğruya İslâm öğretisinin bir sonucudur. İslâm tıbbi açısından beslenme ve perhizin önemini vurgulamak gerekmektedir. Müslümanlar alınan yiyeceğin türü ve tüketilme tarzını sağlıklı doğrudan ilişkili olduğunu düşünüyordular.

Kutadgu Bilig'de temizliğe de gereken önem verilmiştir:

Tanrı temizliği sever,temizlik ile insan iyi ad kazanır.(KB.2856 .b)

Temizliği bütün insanlar ister;yemek temiz olursa,İnsan ona arzu duyar. (KB.2857 .b)

Temiz olmayan kimseyi yemekten uzak tutmalı;temiz olmayan insanın işi de temiz değildir.(KB.2858 .b)

Eser'de perhizle ilgili beyitlerde görülmektedir:

Boğazı gözetmek, baş için faydalıdır; az yemek, ağıza tatlı gelir. (KB.2893 .b)

Çok insan gördüm; boğazını gzetmediğinden, beyhude yere başına kıydı ve hayatını heder etti. (KB.2894 .b)

Hastalık ve rahatsızlık insana boğazdan gelir;tedavi ve ilaç da boğazdan olur. (KB.2895 .b)

3.7 Karahanlılar Devleti ve Kültür Ortamı

Karahanlılar Devleti 840-1212 yılları arasında yaşamış bir Türk devletidir. Kara sözü eski Türk'lerde büyüklük ve yükseklik ifade eder. A-shi-na sülalesi tarafından kurulmuştur. Onuncu asrın başlarında Satuk Buğra Han vasıtası ile İslâmiyet'i seşmişlerdir. İslâm medeniyetinin gelişmesinde, dünya tarihinin akışında değişiklikler meydana geldi. Türk hakanlığı batıya doğru ilerledi. Türk Devletini Gaznelilere ve Selçuklulara devredene kadar Türk coğrafyasında hüküm sürdüler. Türklerin İslâmiyeti kabulleri köklü değişikliklere yol açmıştır. Eski Türk toplumunda gündelik yaşamın sınırlarını töre belirlerken İslâmi dönemde törenin yanında İslâm hukukuda geçerli olmaya başlamıştır. Bu da Türklerin hukuk, inanç, düşünce ve sosyal hayatlarını bir değişim sürecine sokmuştur. Bu değişimden en çok etkilenen kuşkusuz İslâmiyeti ilk kabul eden Hazar Türkleri ve Karahanlılar olmuştur. Fakat Türklerin İslmlaşma sürecinin başlangıç dönemlerinde, anane ve dinin inançlarda eski Türk toplumunun izleri tamamen silinmemişti. şehirlerde Türkler tarafından çok sayıda medrese kurulmuş ve din bilginleri ve sufiler yetişmiştir. Bunlar kent toplum hayatının daha hızlı bir şekilde İslmlaşmasını sağlamışlardı. Türkler arasında yayılan

sufilik aynı zamanda parçalanmaya müsait olan Türk boylarını bir arada tutmaya aralarında manevi bir birlik oluşturmaya da yarıyordu. Özellikle Türkistan'da büyük din bilginlerinin hemen tamamı sufi idi. Tarikatlar Türk toplumunun dini yaşantısında önemli bir yere sahipti. Bu tarikatlar sayesinde Türkler adeta kendi sosyal yapılarına ve anlayışlarına uygun bir din düşüncesi geliştirmiş oldular. Çünkü bu tarikatların dili büyük ölçüde Türkçe idi (42). Karahanlılar Hakaniye Türkçe'si kullandılar. Böylece ilk İslâmi Türk edebiyatı ortaya çıktı. DLT Kaşgarlı Mahmut tarafından Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib tarafından bu kültür ortamında yazıldı. Hoca Ahmet Yesevi'de hikmetleri ile ünlü bir Karahanlı şairidir. Karahanlıların asıl merkezi Kaşgar şehir idi ancak Karahanlılar daha ilk döneminde devletin sınırlarını Balasagun'a kadar genişlettiler. İslâmi Türk edebiyatının ilk eseri Kutadgu Bilig'e geçmeden önce Karahanlı Türk şiiri, halk şiiri ve yüksek zümre şiiri olarak iki koldan gelişti. Halk şiiri milli nazım birimi olan dördlüklerle devam ederken yüksek zümre şiiri ise aruz ölçüsü olan beyitlerle devam etti. Yusuf Has Hacib eserini mesnevi tarzında fakat Türkçe yazarak diline olan sevgisini şöyle ifade etmiştir:

"Bu Türkçe sözü yaban geyiği gibi gördüm.

Onu yavaşça tuttum, kandırarak kendime çektim."

"Okşadım, ısındırdım, (bana) çabuk gönül verdi.

Yine de ara sıra ürküyor, korkuyor(du)"

"Ele geçirdiğimde (bu) söz (geyiğinin) peşinden koştum

Onun miski (bana) güzel kokular saçmaya başladı."

Yusuf Has Hacib, söz ceylanını avlamanın kolay olmadığını görmüş, fakat ceylan güzelliğinde Türkçe ile eser vermek için adeta gönül ürperişleri duymuş; bunda şuurlu gayret göstermiştir. Yusuf Has Hacib bu gün adlarını ve eserlerini bilmediğimiz fakat Yusuf'tan evvel, aruzla İslâmi eserler vermeye başlamış ilk Müslüman Türk şairleri gibi, aruzla Türkçe bir eser yazmak istemiştir. Kullanılan vezin şeyh name veznidir. Ancak eserine ilave ettiği

dörtlüklerle Türk şiir geleneğine de bağlı kalmıştır. Avrupalı bazı bilginler yanlış olarak eserin onbirli hece vezni ile yazıldığını sanmışlardır (20).

Kutadgu Bilig'in kendi asrında veya sonraki asırlarda hangi yazarlar ve eserler üzerinde ne gibi tesirler uyandırdığını bilemiyoruz. Kutadgu Bilig'den sonra yazıldığı tahmin edilen Atabetü'l-Hakaayık'da Kutadgu Bilig'e benzer taraflar çoktur. Her iki eserin aynı vezinle yazılmış olması; kafiyeleniş bakımından gösterdikleri benzerlik bilhassa aynı temalarda söylenen mısralardaki söz ve söyleyiş yakınlıkları bunlar arasındadır. Misal olarak Kutadgu Bilig'deki "sana cefa edene sen vefa göstermeye devam et" (K.B.3432.b) mısrası ile Atabetü'l-Hakaayık'daki "sana cefa edene sen vefa ile karşı koy" (mısra 327) arasında açık bir yakınlık vardır. Ancak bu yakınlık ve benzerlikler, her iki yazardan birinin, diğerinin talebesi olduğunu söylememiz için kafi değildir (20,103,118).

XI. yüzyılda Karahanlılar döneminde Türk dili abideleri arasında Kaşgarlı Mahmud'un DLT (1072-1077) ansiklopedik bir eserdir. Orta Asya da yaşayan Türk boylarının adet ve ananeleri, lehçeleri, folklor ve efsaneleri tespit edilmiş Arapça olarak Abbasi Halifesi el-Muktedi Billah'a sunulmuştur. Türk dilini Araplara öğretmek Araplarla daha sıkı münasebette bulunmak gibi amaçlar taşır. 7500 Türkçe kelime örneklendirilmiştir.

Divan-ı Hikmet Batı Türkistanlı Ahmet Yesevi tarafından yazılmıştır. Hakaniye lehçesi yazılan eser Anadolu'da Yunus Emre'nin şiirleri ile karşılaştırılabilir. Ahmet Yesevi ehli sünnet inancını benimseyen bir mürşittir.

4. KUTADGU BİLİĞ'DE TEMEL KAVRAMLAR

4.1 Kün Togdı=Töre

Kün togdu kelimesi parlak güneş (dolun güneş) demektir. Güneşin tabii yapısına benzetilen törenin yerine konulmuştur. Kün togdu=hakan=töre=güneş sembolleri içinde değerlendirilir (K.B.350.b.-K.B.355.b) Kün togdu ifadelerindeki güneş=töre benzetmesi; "benim tabiatımda

ona benzer, adalet ile doludur ve hiç bir vakit eksilmez” “ikincisi güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka eriştirir, kendinden bir şey eksilmez” “üçüncüsü bu güneş doğunca, yere sıcaklık gelir o zaman binlerce renkli çiçekler açılır” “benim bu törem hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa kayalık dahi olsa, hemen düzene girer” (K.B.826.b.- K.B.830.b.). Törenin fonksiyonunda “memleket de bir kimse bir gece aç kalırsa, onu Tanrı sana soracaktır gözünü aç” (K.B.5163.b.- K.B.5166.b.) “bak, benim tabiatım yana yatmaz adildir; eğer doğru eğrilirse (köni eğri bolsa) kıyamet kopar” (K.B.808.b.) (21,23,25).

Kün togdu'nun şahsında sembolleşen töre daha ziyade “kanun” olarak değerlendirilmiştir. Halbuki sadece kanun anlamına gelmediği çeşitli beyitlerde görülmektedir. “Nizam, düzen” anlamlarında töreyi karşılamaya yeterli olmamaktadır. Orhun abidelerinde “itmek” kelimesi “düzen” olarak geçmektedir. “Kanun” “yasa” anlamını K.B.'de “öngdi” kelimesi de karşılar:

Ajun öngdisi bu telimde beru

Isız edgu erter nece yıllara

(Bu dünyanın çok eski bir kanunudur; kötülük veya iyilik ne kadar uzun sürerse sürsün bir gün geçer) (K.B.6344.b).

Töre (törü) kelimesinin Ahlâk prensibi anlamına geldiği de (23) unutulmamalıdır. Onun bu önü ele alındığında Kün togdu'nun şahsındaki törenin bir diğer anlamı ahlâk felsefesi açısından değerli olacaktır. Örf, adet, yasa, ahlâk v.b. zengin anlamlar içinde töre hem normatif hem de analitiktir.

16-17. y.y. halk şairimiz Pir Sultan:

“Pir Sultanım katı yüksek uçarsın

Selamsız, sabahsız gelir geçersin

Aşk-u muhabbetten niçin kaçarsın

Böylemidir ilinizin türesi.” derken törenin çeşitli anlamını mısralarında vurgulamaktadır (7). Töre kelimesi (törü), Tanrı'nın törütgen sıfatıyla ilgilidir.

Tanrı törütgendir (K.B.1242-1243.b.). Törümek: "türemek, meydana gelmek", törütmek ise: türetmek, yaratmak (Halık=törütgen) demektir. "Tanrı kadirdir (ogan), adildir (köni), gerçek töreyi koyan O'dur". "Törü"yü "Törütgen Tengri" koymaktadır. Bu ifadeler Törü ve Tanrı arasındaki ilişkiyi anlatmaktadır.

"Ajunka apa inmişinde berü

Ukuşluk uru keldi edgü törü"

(Adem'in dünyaya indiğinden beri iyi töre daima anlayışlı insanlar tarafından vaz'edilmiştir) (K.B.219.b.). Bu beyitte iyi töre vurgulanmaktadır. Beylerde töre koyarlar ama iyi töre koymak ancak bilgili beylerin harcıdır (K.B.252.b.). "Gönlün tamamen inandığı kimseyi kendine ayna edin; kendini görebilmek için onu daima karşında bulundur (K.B.5618.b.). Kün togdu akıl ve irfanı kendine ayna edindir. Ögdülmüşe (akıl) karşı "sen benim parlak güneşimsin ben şimdi kusurlarımı senin sayende görüyorum" (K.B.5616.b.). Ogdurmuşa (irfan) karşı "bana öğüt ve nasihat ver, ona göre hareket edeyim; sözün saadet getirsin ve ben gerçekten ruhumu tasviye edeyim" (K.B.5117.b.). Bu sözlerde törenin zamanla analiz edilerek değişebileceğini göstermektedir. Töre'deki bu değişkenlik onu meta-etik kavramına yaklaştırmaktadır. Bu törenin normativ etik yargıları yanında, daha eleştirel, çözümlayici yönünde gösterir.

4.2 Ay Toldı = Kut

Aydoldı, KB.'de Kut'un sembolüdür. Aydoldı eserde halktan birisi olan Küsemiş (özleyiş-talep) vasıtasıyla Gündoğdu'nun, huzuruna ulaşır (KB.502.b.). Kut ile Töre'nin özleyiş tarafından birleştirmesi'de dikkat çekicidir.

Kut, Töre'nin (Gündoğdı-hükümdar) veziridir. Saadet (mutluluk), devlet, uğur, baht, talih anlamlarına gelmektedir (DLT,KB.).

Ay'a benzetilmesi yönüyle; "Ay doğarken küçüktür, giderek büyür, yükselir; dolunay olunca dünyayı aydınlatır ve dünya halkı ondan ışık alır (KB.731.b- K.B.732.b.).

"Bayat kimke kılssa inayet basat

Anıñ boldı ajun bolı birdi kut”

(Tanrı kime inayet ve yardım ederse, dünya onun olur ve o Kut'a kavuşur)(KB.6192.b.).

Kut, kötülük, yıpranmışlık ve eskilikten kaçar (KB.685.).

Türkolog.G.Doerfer'e göre kut'a vurmak isteyen kendisi vurulur, onu ezmek kendini ezmektir (KB.678.b- K.B.679.b.) ifadesi Kut'un insandaki "asli cevher" olduğunu anlatır bir nevi insanın özerk kudretir (25).

Kut'un vasfı, tabiatı hizmet etmek, şiarı adalettir (Könülük) (KB 589.b- K.B.590.b.).

Aydoldı, Kün togduya (Kut, Töre'ye)

“Sen herkezin hizmetine layıksın; layık olana hizmet edilirse Kut kapısı açılır (KB. 945. b). Töre'ye hizmet, Kut kazanma sebebidir.

“Bu Kut'a inanma; elinden gelirse iyilik et; bil ki, Kut bugün sende ise yarın başkasındadır”

Kut kavramını sadece mutluluk şeklinde düşündüğümüzde ödemonist bir karakter KB'de görülür. Eski Türkler'de “Kutlug devleti” (Sadet devleti, Mubarek devlet) gibi anlamlara gelir. Fakat sadece mutluluk (saadet) anlamıyla değerlendiremediğimiz için Kut'da ilahi lütuf söz konusudur, iyi kaderdir. Salt talih ve rastlantı değildir. Çince'den Türkçe'ye çevrilmiş eski Türk kitaplarında ise Kut, Çince (fu) ve (chi-hsiang) sözleri ile karşılanmıştır.

Kut'u güçlendirmek için Kutlug Kut denmiştir. “Ne kutlu bir Kut, o er için iyi adı” (Ne kutlu kut ol erke edgü adı) (KB.456.b). Ululuk bulma, (Kut gelirse, insanı kutadır) (KB.682.b) söz konusudur.

Kutluluğu: Alplik (Yiğitlik), Erdem (fazilet) ve bilgi destekler. Ayrıca Kutluluk doğuştan gelen değil hizmetle gelen bir ünvandır (23).

“Ey devlet sahibi sen Kut'unun devamını istersen, onu devamı müddetince sen de iyilik etmekte devam et”

“Sana beylik ve büyüklük erişirse, bu devlet içinde saç ve sakalının ağarması için kendini küçük tut ve mütevezi ol” (KB.549-552.b). “Kut, güler yüzlü ve tatlı dilli olanı sever, ona gelir” (KB.6095.b.).

Kut’u yerinde tutan vasıflar için şunlar söylenir:

“Ay-toldı dedi:

Beni bulan kimse mütevazı tabiatlı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır.

Kendini gözetmeli ve hiç bir zaman ifrata gitmemeli, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalıdır.

Toplanmış olan malı yerine sarf etmeli, hayatını, işini tavır ve hareketini düzenlemelidir.

Kendinden büyüğe saygı göstermeli, kendinden küçüğe rıfk ve şefkatle muamele etmelidir.

Kibir ve gururu ile başkalarını incitmemeli, kendisini küçüklerin eğlence ve tahakkümüne bırakmamalıdır (KB.702-707.b).

Kut sözü Orta Asya’dan Anadolu’ya gelirken Kut-kıv şekline dönüşmüştür. Kıvanmak, kıvatmak gibi, hatta DLT’da kuw=kut, saadet anlamına gelir. Dede Korkut’ta kıvanayım, Yunus Emre’de “kıvanur” ifadeleri yer almaktadır.

“Kut kavramı töre, hakan ve Tanrı ile de içiçedir.”

Kün dogdı (töre), Odogurmuş’a (irfan’a)

Manga öt erig bir tutunsu özüm

Kutadsu sözüng çin süzülsü özüm (KB.5117.b)

“Bana öğüt ve nasihat ver, ona göre hareket edeyim; sözün (beni kutlulandırsın) ve ben gerçekten ruhumu tasfiye edeyim” diyor. İrfan vasfı, Odogurmuş’ın hakimiyetini sağlamaktadır. Onda hikmet ve Tanrı bilgisi vardır. Töre’nin irfan vasıtasıyla özünü temizlemesi ve bu temizlenmenin “kutlanmak”

manasını taşıması, Kutadgu Bilig’de geçen “iyi töre-kötü” ikiliğininide açığa kavuşturmuştur. İrfan, kötü töreyi böylece “süzmemekte”, kutlamakta, yani onu asıl vadisine döndürmektedir. “Kutlu Töre” “iyi töredir” (21,23,25,143).

4.3 Ögdülmüş=Akıl

Ögdülmüş, Ay-toldu’nun oğludur (KB:1158-1159.b.). “Ey Ögdülmüş, akıl sahibi bilgili insanlar seni meth etmiştir. Akıllı birisi lazım olursa sen aklın (Ukuş: anlayış) kendisisin, bilgili biri gerekirse sen bilginin kendisisin” (KB.3061-3062.b).

Kün dogdı (töre) Ögdülmüş’e “sen benim gözüm, dilim ve elimsin ey yiğit; ben bu sayeden iyi nam kazandım” (KB.3125b.) demektedir. Ögdülmüş’e göre aklın yeri başta ve beyindedir (KB.1836.b.). Aklın hareketi doğru (adil:köni), itibarı büyüktür. Şekli güzel ve daima dinçtir. Güzelliklere geçit veren akıldır. Halim, selim, sakın, şefkat dolu bir gönüldür. Fayda ondan öğrenilir. Keskin gözlü ve uzak görüşlüdür. Akıl bir meşaledir; köre göz, vucuda can ve dilsiz söz dür (K.B.1850-65.b).

“Kut gelirse herkese yaraşır, fakat akıllı insanlara daha çok yakışır” (KB.1707.b.). DLT’de ög: ögmek, sena etmek; ögdi: dua etmek; öge: çok akıllı, yaşlı kimse, şeref, saygı gibi anlamlara gelmektedir. DLT’de us “hayrı şerden ayırt ediş” seviyesinde bir akıl iken; öge: töre koyacak seviyede bir akıllı temsil etmektedir.

Ögdülmüş, akıbetini ve aslı arayan bir akıllı canlandırır. Akıbeti, irfanı temsil eden Ogdurmuş ise Ögdülmüş’ün kardeşi veya akrabasıdır. Türk edebiyatında “ussu geldi başına nider elin tutar Yusuf’u alır gider” (4) gibi ifadelerdeki us, sıradan akıllı anlatan sözlerdir. Ög ise daha ziyade zihinsel akıllı tarif eder.

“Us” ve “ög” arasındaki derece farklılığı bize, İslâmiyette karşımıza çıkan aklın akl-ı maaş ve akl-ı maad derecelerini hatırlatır. Akl-ı maaş basit meseleleri iyi-kötü ayırımı yapar. Akl-ı maad ise, meselelerin aslını arayan akıbetini düşünen ve hikmetle meşgul olan akıl seviyesinin adıdır (21).

Öğdölmüş kelimesine Kutadgu bilig'de yaklaşık 2010 beyit düşmesi Yusuf'un bu kavrama verdiği önemide göstermektedir. Öğdölmüş'ün ağzından söylenen beyitlerin bütün eserin 1/3'ünü teşkil etmesi bu şahsiyetin (kavramın) mihver oluşundandır. Başlangıçtaki Kündoğdu-Aytoldu konuşmaları dışında her bahis onunla ilgili ve ona bağlıdır. O, mükemmel bir devlet adamını canlandırır. Yusuf'dan 3 asır sonra Nevai'de, 3,5 asır sonrada Babür'de yaşayan örnek bir insan tipidir (38).

1487-1491. beyitlerde vezir Aytoldu ölürken oğlu Öğdölmüş'ü hükümdarın (Gündoğdu-Töre) vasiliğine bırakır. Hükümdar ile konuşmalarında Öğdölmüş bilgedir. Bayat (Tanrı) doğuştan akı verse o maya olur (KB.1818.b.). Küçükken bilig öğrenir, büyüdükten sonra arzularına nail olur. Öğrendikçe bilig artar (KB:1827.b.), fakat akıl öğrenme ile olmaz; Bayat'tan vergi olacak ve tabiatla girecek ki akıl (ukuş) olsun (KB.1828.b.). Akıl bin faziletin başıdır. Akıllı kişi herkesden daha büyüktür (KB.1829.b.). Akılsız kimseye kişi dememelidir. İnsana amelinin doğru, işinin ölçülü olması için köstek olur; merhametli Tanrı, seçmiş olduğu kulunun tabiatını ve dilini ukuş ile bağlamıştır (KB.1838.b.).

“Bağırsak bayat kör ödörmüş kulun

Kişedi okuş birle kılın (tabiat,Ahlâk) tilin”

Ukuşsuz (akılsız) kimse ölüdür, ukuşlu ise canlı; karanlık evde akıl bir meşaledir, insanı ışıklandırır. Bütün iyilikler akıldan gelir, bilgi ile insan büyür: bu ikisi bilig (bilgi) ve ukuş beraber olursa insan doğru yolu bulur.

“Ukuş kayda bolsa argan bar yapış” (akıl nerede ise, sen git oraya yapış) (K.B.1870.b.). Öğdölmüş Ötügen Beyi'nin ağzında Kündoğduya: önce kılınç (hareket, amel), kılık (tabiat) sonra ög (akıl), sükunet, gözü tokluk, aç gözlülükten kaçınmak, haya gibi faziletleri över (KB.1948-1963.b.). Bunlardan başka törü ve saklık (ihtiyatlılık) (KB.2015.b.) gibi faziletlerde gerekir.

“Kamuk ed güge bolsa elgi uzun

Uvutluk (haya) silik hem kılınçı tüzün” (KB:1965.b.).

“İki neng turum ilke bağı beki

Biri saklık ol biri töri il köki" (KB.2015.b.).

DLT'de; sagu=ölçek, sagula=ölçeklemek olarak belirtirken KB'de ise saklık=ölçülülük (ihtiyatlılık) anlamında değerlendirilmiştir. Haya (iffet) anlamına gelen uvut ise İslâmi ahlâk felsefelerinin hepsinde bulunmaktadır. Faziletlerin asılları belirtilirken "hikmet, adalet, iffet, secaat" özellikle geleneksel felsefemizde mevcuttur (40, 95).

Antik çağ filozoflarında iffet ve secaat Türk İslâm filozoflarında olduğu kadar belirgin değildir. DLT'de uğut: haya, ar olarak verilir. "Itka uğut atsa oldang yemez=köpeğe utanma atılsa (verilse) mestin altını yemez" (88).

Prof.Benzing'in Ögdülmüş ismine verilen "akıl" anlamının yerine öğdü "tıkdı; övme" anlamını vermektedir. Burada ögdül "mükafat", "ödül" olabileceği, Ögdülmüş'ün Muhammed (hamd edilmiş) adının karşılığı olmasından dil bakımında bir engel yoktur demektir (38). Bize göre bu; akıl ile Muhammed kavramlarının da çelişmediğinden kaynaklanır. Çünkü İslâmi terminolojide ilk yaratılan akıl ve bununda Nur-u Muhammedi olduğu bilinmektedir.

4.4 Ogdurmuş =Akıbet =İrfan

KB'deki temel şahsiyet ve kavramlardan Ogdurmuş; Yusuf'a göre "akıbet'i" temsil eder (KB.357.b.). "O, Gündoğdu (töre) ve Ögdülmüş (akıl)'ı kendisine bağlayıp, sözünün üstüne söz koydurtmamaktadır" Ogdurmuş ile Ögdülmüş arasındaki yakınlığı ifade için "gönüldeş" (KB.3299,6077.b.) kullanılmıştır.

Kelime itibarı ile "Ogdurmuş", Odgır=uyandır fiilinden yapılmış bir isimdir. Bu kavram "uyarıcı, gerçekleri gösterip gaflet uykusundan uyandıran, irşad eden" gibi manaları düşündürmektedir. DLT'de "uyarıcı" vasfını taşıyan kimsenin "dilediğine eren" kişi olduğu kayıtlıdır:

"Bandı közüm yaruku

Kanda erinç kanıkı

Aldı özüm konuku

Emdi udhın udhgarur”

(Gözümün nuru gitti, canımı aldı. Nerede o dileğine eren ? şimdi beni uykudan uyandırır).

Ut (ud): haya, ar, hicap, edep, utanç anlamlarına da geldiğini düşündüğümüz udhgaru (Odgurmuş) kavramını böylece daha detaylı algılayabiliriz. Edebiyetimizde “Ud gider zelihadan açar başın. Yusuf'a karşı akıtır göz yaşın.” (4, 7).

Ögdülmüş, Odgurmuş'u tarif ederken: “O çok geniş bilgilidir. Her türlü erdemin sahibidir. Sakınuk (takva ehli) ve uyanık (odug) bir kimsedir. Her işi yapar. Kılınç (yaratılış, tabiat, Ahlâk) köni (adil) ve adı Odgurmuş'dur. O her iyiliğe el vurmuştur” der (KB.3145-3147.b.).

Ögdülmüş, Odgurmuş'a:

“Seningde turur çın meningde oyun

Oyun kaldı çinka birür men boyun”

(Hakikat sendedir, benimki ise oyundur; hakikate boyun eğiyor ve bırakıyorum) (KB 4877.b.) sözleri aklın Odgurmuş'un temsil ettiği manaya teslim olmasıdır. Zaten gerçek akıl, hakikatı arayan ve bulunca teslim olan akıldır.

Gündoğdu'ya görede O “gerçek bir kamil insandır” (KB.3858.b.). “Yana aydı ilig ay Ögdülmüş'e kadaşing (kardeşin= Odgurmuş) tükel (kamil) kişi ermişe”. Kamil akıllıdır (KB.3907.b.). Tanrı'nın (Bayat'ın) bütün faziletlerini zatında toplamıştır (KB.5101.b.). Odgurmuş hakikat ehli bir kişidir (KB. 4803.b.).

Odgurmuş töre vazeder. Gündoğduya öğütler verir: sen her vakit doğrulukla hüküm et (KB.5285.b.), doğru ol, doğruluk üzere hüküm et (KB.5170.b.), gurur etme (KB.5174.b.), ihsanda bulunurken acele et, cezalandırmada yavaş hareket et (KB.5218.b.), akıllı kimseleri yakın tut (KB.5229.b.), dedikoducu kimseyi uzaktut (KB.5303.b.), açgözlüye mevki verme (KB.5305.b.), gayret et, akıl ile deva ve hevesi zapt ve rapt altına al

(KB.5403.b.), sözün faydası işittiğin sözü işe tatbik etmekte ve böylece kendini doğru yola yöneltmektedir (KB.5434.b.). Oğurmuş'a göre törenin temel kaidelerinin hikmet olduğu bu öğütlerden anlaşılmaktadır. Tevazu da Oğurmuş'un başlıca faziletlerindedir (KB.5104-5113.b.).

Oğurmuş'un bazı yazarlarca Budizm'in tesirinde bir kişilik olarak belirtilmesi tartışmaya açıktır (38). Fakat zahidane tutumu da Ögdülmüş'e şu sözleri söyletmiştir: "Bütün dünya halkı kasaba ve şehirleri bırakıp, büyük yük yüklenerek kalkıp dağlara çekilseydi dünya bozulur, her taraf boş kalır ve insan oğullarının nesli kesilirdi (KB.3652-53.b.). Oğurmuş Ögdülmüş'e halk içinde hizmetine devam etmesi konusundaki tavsiyeleri Oğurmuş'un da halka hizmeti önemseydiğini gösterir: "Memleket bu gün senden çok istifade görmektedir; bu faydaya halel gelirse, yerini lanet ve beddua alır" (KB:5726.b.)(21,38,143).

Mücerret bir kişiliği olan Oğurmuş'un tavırlarını yadırgamamak gerekir. Vermiş olduğu öğütler onun bilgelik ve kamil (tükel) yönünün delilleridir. O Oğuz Destanındaki İrkil ata, Cengiz'in Gökçesi, Fatih'in Akşemsettin'i keyfiyetinde bir şahsiyeti temsil etmektedir.

5. KUTADGU BİLİĞ'DE GENEL AHLÂKİ KAVRAMLAR

Türkler, yaratılış ve insan tabiatına büyük önem vermişlerdir. Onlara göre her insan, doğuştan kendine öz bir karakter ile kişiliğini gösterir. Bilindiği gibi karaktere eski Türkler kılık derlerdi. KB'de kılık itig sözü "Allah'ın özenerek yarattığı", bir kimse demektir. Kılık silig ise temiz karakter demektir. Kılık, tüz, uysal ve doğru bir kimsedir. Kılık'ın ahlâk kavramı olarak yıllarca yaşaması, insanın özü ve karakterinin iyi olması arzulanmaktadır. Bu insan "Halka iyilik" eder. Yaptığı iyiliği başına kakmaz. Kendi yararını istemez, başkalarına yardım eder. (KB.856-857.b.) Görüldüğü gibi ahlâk, her insanın sosyal hayatla olan ilişkisine göre ölçülüyordu. Ahlâki karakteri kötü kişiye, kılığı kötüdür deniyordu.

Yine yaratılış ve yaradış ifadesi KB'de Tanrı'nın Törütgen sıfatı ile ilgilidir. "Törütgen idi"

"Bayat atı birle sözüg başladım

Törütgen igidgen keçürgen idim”

(Tanrı adı ile söze başladım; O yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbimdir) (KB.124.b.)

Törütgen sıfatı Tanrı'nın Töre koyucu, Törenin nizamını tanzim edişini de çağrıştırmaktadır.

Kılık ve Törü kavramları bu noktada birbirine yaklaşmaktadır. Nizam ve ahlâk'ın Tanrı'ya bağlı olması ve Töre'de insanlık fikrinin yer alması dikkat çekicidir. “Töre güneşi bütün insanlara ulaşmalı bütün cihanı aydınlatmalıdır. Zira “İnsan oğullarının aslı birdir, onları ayıran yalnız bilgi dereceleridir.”

“Bu güneş (Töre) doğunca, yere sıcaklık gelir; o zaman binlerce renkli çiçekler açılır”.

“Benim bu törem hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa, hep düzene girer.”

“Güneş (Töre) doğar, temiz veya kirli demeden, her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez. (KB.827-831.b.)

İslâmi literatürde “Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız” Törütgen ve Törü kavramlarındaki yakınlığı çağrıştırmaktadır. İslâm peygamberi (Ona Selâm Olsun) “Ahlâki güzellikleri tamamlamak üzere gönderildiğini” söyler. Onun “En güzel ve en mükemmel ahlâk üzere yaratıldığı” ifadesi ise yine yaradılış ve ahlâkı bir kez daha hatırlatır. (22)

Kaşgarlı Mahmut ahlâk meselesinde “Güzellik, Sevimlilik, Tatlılık, Edep (Erdem), büyükleri ağırlama, yiğitlik ve mertlik” maddelerini sıralar. (20)

Anadolu'da Ahilik Fütüvvetnamelerinde ahlâki ilkeler şu şekildedir:

Nefsine hakim olmak, iyi huylu olmak, Tanrı buyruklarına uymak, yasaklarından sakınmak, iyi kalpli, iyiliksever ve cömert olmak, konuk sevmek ve konuk ağırlamak, din ve mezhep ayrıcalığı gözetmeksizin bütün insanlara

karşı sevgi beslemek, hile etmemek, yalan söylememek, iftiradan ve dedikodudan sakınmak, birinin arkasından konuşmamak, hak ve adalet sever olmak, zulme, zalime ve haksızlığa karşı koymak, haklı güçsüzün hakkını, haksız güçlünden almaya yardım etmek. (39)

Kutadgu Bilig'de bir çok ahlâki kavram bulunmaktadır. Yusuf Has Hacib'e göre, kendimize karşı olan başlıca ödevimiz bilgi edinmektir.

"Bilgi bil ve yerin baş-köşe olsun." (KB.6605.b.)

"Bilgisiz yürek ve dil ne işe yarar; bilgi ile, su gibi, herkese faydalı ol". (KB. 6606.b.)

"Ne kadar bilsende yine ara; bak, bilen diğerine sorarak erişir". (KB. 6607.b.)

"Bilirim" dersen, sen henüz bilgiden uzaksın; bilenler arasında sen bilgisizlerden sayılırsın. (KB. 6608.b.)

"Bilgi bir denizdir, serçe emse-emse bundan ağzına ne kadar su alabilir." (KB. 6609.b.)

"Sen ya bilgi bil, insan ol ve kendini yükselt yahut hayvan adını al ve insanlardan uzaklaş". (KB. 6611.b.)

Bilgi, Bilge'lik ışığında bakan düşünürümüzün ahlâk kavramlarından örneklere geçebiliriz.

5.1 Ahlâki açıdan olumlu kavramlar

5.1.1 Bilgiliq (Bilgili olmak)

"Anlayış nerede olursa, orası ululuk kazanır; bilgi kimde olursa, o büyüklük bulur." (KB.154.b.)

“Bilginin manasını bil; bak, bilgi nerede; bilgiyi bilen insandan hastalık uzaklaşır.” (KB.156.b.)

“Bütün iyilikler bilginin faydasıdır; bilgi ile göğe dahi yol bulunur.” (KB.208.b.)

“İnsan gönlü dibi olmayan bir deniz gibidir; bilgi onun dibinde yatan inciye benzer.” (KB.211.b.)

“Bilgi hiç bir zaman fakirliğe düşmeyen bir servettir; hırsız ve dolandırıcının ona eli erişemez ve alamaz.” (KB.313.b.)

“Akıl senin için iyi ve yeminli bir dosttur; bilgi senin için çok merhametli bir kardeştir.” (KB.317.b.)

“Bilginin kıymetini bilgili bilir, akıla hürmet bilgiden gelir.” (KB.472.b.)

“Bilgili kimsenin yeri gökten daha yüksektir.” (KB.2452.b.)

“Kismetine en çok kavuşan bilgili insandır.” (KB.2448.b.)

Türklerde alplik ve bilgelik hakanların vazgeçilmez özelliği idi. Ayrıca isteyen her insan bilgiyi öğrenebilirdi. Herhangi bir kast ve sınıf söz konusu değildi. Göktürk veziri Tonyokuk'un unvanı, Bilge Tonyokuk idi. Oğuz devletindeki Korkut Ata ve İrkıl Koca birer bilge kişi idi.

Uygur Kağanlarının şu unvanları bilge sözünü Türklerde ifadeye yeterlidir:

1-Türk Bilge Kağan.

2-İl İtmiş Bilge Kağan.

3-İl Tutmuş Bilge Kağan

4-Alp Bilge Kağan.

5-Küçlüğ Bilge Kağan

6-Alp Bilge Tengri Uygur Kağanı

7-Alp Küluğ Bilge Kağan

8-Alp Kutluğ Küluğ Bilge Kağan

9-Bilge Kutlu Kağan (108).

Yunan felsefesinde de M.Ö. 5 yüzyılda bilgi toplumsal bir değer bir güç kazanmaya başlamıştır. Bu başarılı yurttaş nasıl yetişir sorusunu ortaya koymuştur. Sofistler bu sorunun cevabını vermeye çalışmışlardır ve başarılı yurttaş yetiştirme denemesine girmişlerdir. Böylece felsefenin konusu insana yönelmiştir. Sofistlerin bilgi anlayışı her bakımdan bireyi göreceliğe götürmüştür. Onlara göre tümel olarak geçerliliği olan, yani her yerde ve her zaman geçer ne bir doğru nede bir ölçü vardı: insan her şeyin ölçüsüdür. Sofistlerle aynı çağda yaşayan ama onlara karşı koyan Sokrates ise tam tersine tümel bir doğrunun bulunabileceğine inanır. Onun göz önünde bulundurduğu sağlam, her kez için geçerliliği olan bir bilgiye varmaktır. Erdem ile bilginin özdeş olduğunu söyler (1).

5.1.2 Kutluluk (Saâdet-Mutluluk)

“Ey asil tabiatlı, her iki dünyada insanlara faydalı olan şey, iyilik yapmaktır.” (KB.1659.b.)

“İkincisi-hayâ, üçüncüsü doğruluktur; insan bu üç şey ile saadet güneşine erer.” (KB.1660.b.)

“İyi hareket eden kimseyi herkes sever, dürüst tabiatlı olan insan başkışeye çıkar.” (KB.1661.b.)

“Her türlü densizliğe hayâ mani olur; hayasızlık insan için çok fena bir hastalıktır.” (KB.1662.b.)

“Bir de yumuşak huylu olan ve doğru hareket eden insanın her iki dünyada günü kutlu olur.” (KB.1663.b.)

“Doğruluk, hayâ ve iyi hareket; bu üçü kimde birleşirse, o insan mes’ud olur.” (KB.1664.b.)

“Saadet nedir; bana tarif et; insanlar arasında mes’ud olan kimdir.”

“Kendisi yaşar, başkalarını da yaşatır ve ömrünü saadet içinde geçirirse, böyle bir insan ahirette de baş-köşeyi bulur.”

“Saadete alçak gönüllüler ne kadar uyar, âlim bir insana hilm ve şefkat ne kadar yakışır.” (KB.1700.b.)

Saadetin şartları KB’de çeşitli yerlerde belirtilmiştir. İnsanlar’ın asırlar boyu saadetin peşinde koştukları bilinmektedir. Fakat onu yakalamanın gereğini insan yerine getirmelidir.

İyi insanın, faziletli insanın saadate ereceğini kabul etmeliyiz. Faziletin saadeti getirip getirmeyeceği tartışması ise KB’e yabancıdır. Çünkü saadet bir nevi insanın iç huzurunun dış aleme yansımasıdır.

5.1.3 Könilik (Doğruluk-Adalet)

“Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan kanundur ve doğru tatbik etmek lazımdır.” (KB.454.b.)

“Bilgili insanlar doğru ve dürüst olurlar; doğru insanın her yerde güneşi parlar”

“Çok ince olan bu adalet yolunda yürümek isteyen ey temiz kalpli insan, önce yediğinin helâl olmasına dikkat et. (KB.4407.b.)

“İster oğlum, ister yakınım veya hısımım olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun;” (KB. 817.b.)

“Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken hiç biri beni farklı bulmaz.” (KB.818.b.)

“Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur.” (KB.819)

“Saadete yükselmek için, insana doğruluk lazımdır; insanlık doğruluğun adıdır, inan.” (KB.865.b.)

“Tavır ve hareketin doğru olsun, yüce doğru yoldan sapma, alçak gönüllü ol, tevâzü ile söz söyle, büyük söz söyleme.” (KB.1282.b.)

Devletin ve toplumun temeli adalettir.Türk töresinin en önemli prensibi adâlet (könilik) tir.Eski Türk atasözüne göre: “güç,yani zulüm eve avludan girerse,töre yani adalet bacadan çıkar.”

Göktürk kitabelerinde “Çıplak (yalın) milleti elbiseli (donlu), yoksul milleti zengin (bay) kıldım” adil bir hedef ve dileğin ifadesidir. Çin elçisi Wang Yen’e göre “Uygurlar arasında aç ve yoksul olan bir kimse yoktur”. Bu ifadeler adalet (köni) ile toplumun sosyal dengesinin sağlandığını göstermektedir (23,108).

5.1.4 Erdem (Fazilet)

“Faziletin bir adı da bilgi ve akıldır.” (KB.1679.b.)

“İnsan fazileti ile başkalarına üstün olur; kimin fazileti çok ise o uçar gibi yükselir.” (KB.2646.b.)

“Kim fazilet ile elini uzatırsa, yüce dağların başını eğerek yere indirir.” (KB.2647.b.)

“Ona fazilet ve bilgi öğreten; bilgi ve fazilet ile memlekette mevkii sahibi olsun.” (KB.1489.b.)

Yenisey'deki Türkçe yazıtlarda erdem sözünü görüyoruz. uygur yazılarında iyi (edgü) erdemlig, “İyi hizmet sahibi”, “Uluğ erdemlig”, “Büyük fazilet” görülmektedir. Kaşgarlı Mahmut, erdem sözünü arapça edep karşılığı vermiştir. Göktürk yazılarıyla yazılmış Küli Çun yazıtında Alpın erdemini için ün ve şöhrati (ki) bu kadar (çok) tuttu (elde etti), deniyordu. Yeniseydeki mezar yazıtlarında ise erdem sözü : “Alpın üçün, erdemini üçün” şeklindedir (23)

Dede Korkut “Oğlana beğlik vergil, taht vergil erdemlidir.” demektedir.

5.1.5 Edgü (İyi-iyilik)

“Eğer kendin iyilik bulmak istiyorsan, yürü iyilik et; başka söze ne hacet.” (KB.227.b.)

“Ey iyi insan, yürü iyilik yap. İyinin işi hep düzgün gider.” (KB.345.b.)

“Halkın yükünü hafifleten kimse insanların iyisidir.” (KB.543.b.)

“Bu ikbale inanma; elinden gelirse iyilik et; bil ki ikbal bugün sende ise, yarın başkasındadır.” (KB.549.b.)

“Düz olan bir şeyin her tarafı iyidir; Her iyinin dikkat edersen tavır ve hareketi düzgündür.” (KB.805.b.)

“İyilik dileyen insan ne der dinle; daima iyilik et; o senden ayrılmayan bir arkadaşın olsun.” (KB.814.b.)

“Bak hangi iyi iyiliğinden dolayı pişman olmuştur; kötü ne kadar şöhret sahibi olursa olsun sonunda peşiman olur.” (KB.928.b.)

“Daima iyilik yap, kötülükten uzak dur; ister otur ister kalk, bundan sana hep iyilik gelir.” (KB.1296.b.)

“Ey kudret sahibi, sen kötülük yapma; sözünle ve hareketinle her vakit iyilik etmeye çalış.” (KB.5088.b.)

“Yürü, iyilik yap, iyilik ek; bundan sen ebedi iyilik bulursun .“ (KB.5249.b.)

“Sen iyilik yap iyi nizam kur; her iki dünyadada kötülük görmeden yaşa.” (KB.5744.b.) İyilik (edgü) kavramı Türk ahlâk anlayışında köklüdür. KB’de insanlara iki dünyada da faydalı şeyleri iyilik, hayâ (uvut), doğruluk (könilik) ve temizlik (siliglik) sayılmaktadır.

DLT’de “Külse kişi yüzünge körklüğü yüzün körüngil

Yavlak ködhes tılınğnı edhgü saunğ tilengil”

“Birisi yüzüne gülerek gelse, güler yüzle görün. Kötülükten dilini gözet; iyi şöhret dile” (89).

Kötülük (şer-isizlik) kavramı iyilik karşısında yer alır. “İyilik yap denize at” sözü atalar mirası olarak kültür hazinemizde durmaktadır.

5.1.6 Asıgılık (Faydalılık)

“Başkalarına faydaları dokunmayan insan ölü gibidir; faydalı ol, ölü olma; ey mert yiğit.” (KB.3408.b)

“Kendi faydasını düşünen kimse, menfaati için, münasip olanın dahi uygun olmadığını söyler.” (KB.3494.b)

“Halka faydalı ol, muhtaçlara yardım et; akrabalarına yakınlık göster, bağrını aç.” (KB.3237.b)

“İnsanların iyisi-kendi menfaatini bırakıp zahmet yüklenerek, başkalarının faydasını isteyen kimsedir.” (KB.3245.b)

“İnsanım diye gezen pek çok kimse var; bunların içinde insana faydalı olanını ararsan nerede.” (KB.5099.b)

“Başkalarına faydalı olan insan insanların başıdır.” (KB.5729.b)

Asıgılık bol (faydalı ol), edgülük kıl (iyilik yap) diyen Yusuf Has Hacip'ten sonra nice Türk düşünürü ve şairincede asıg, assı kavramları kullanılmıştır.

5.1.7 Ukuşluk (Anlayışlı olmak)

“Anlayışlı, bilgili, akıllı kimse istişare için faydalı olur.” (KB.2706.b.)

“İşi akıl ile anla, bilgi ile bil; günün kutlu, hayatın mesut geçsin.” (KB.2626.b.)

“Hangi insanda akıl ve anlayış varsa ona insan de, onu ne kadar öğersen öğ.” (KB.1993.b.)

Eski Türkçe'de Uk, Ukuşluk (anlayış ve anlayışlı) sözleri ile ilgili pekçok halk atasözü de mevcuttur.

Bilge kişi ayıt berip tamra ukar.

(Bilgiliği ođđt vererek iyi anla) DLT III.46

Telin szk ukxa bolmaz, yalım kaya yıksa bolmaz.

(ok sözü olanın olmaz, yalinkaya yıkmak olmaz) DLT III.20

Kzn yaşı samrukup kudhı akar

Bilrip oyun emgegim tkel ukar

(Bütün akla gelen dünya zahmetleri bilindiği için gözüm yaşı savrulmayıp aşığıya akar.) DLT II.228

5.1.8 Sevgi-Sadakat-Vefa

“İnsan kimi severse, onun kusuru fazilet olur; kimi sevmezse, onun fazileti kusur görünür. “(KB.534.b.)

“Sevip sevmediğini anlamak isterse, insan gönüle bakmalı; bu gönülden anlaşılır.” (KB.1898.b.)

“Seven insan yüzünden bellidir; ağzını açsa sözünün manasında sevgi kendisini gösterir.” (KB.1897.b.)

“Bütün insan oğulları iyiyi sevenler; iyi nerede bende onu veyim.” (KB.3270.b.)

“Biri, her türlü menfaat dışında ilahi bir sevgiyle arkadaş edinir; bu arkadaşlık içinde sadakatsizlik hatıra gelmez.” (KB.4202.b.)

“İnsanlığın başı vefadır.” (KB.2040.b.)

“Cefa edene karşı vefa göstermekte devam et; yiğit olan vefa gösterir; kötüler ise cefa ederler.” (KB.3432.b.)

“Yakınlık hakkı vefakarlıkla takdir edilirse, doğu ile batı arasında hemen bir tepe aşılınca ulaşılacak kadar yakın bir mesafe olur.” (KB.3706.b.)

Yunus Emre,“Ben gelmedim davi için

Benim işim sevgi için

Dostun evi gönüllerdir

Gönüller yapmaya geldim” mısralarında Türk’ün “sevgi” temasını hülâsa eder.

Tasavvuf yolunun “Vefadır insanı Hakka götüren

Sevda (sevgi) dir insanı Hakta Halk eden” dizeleri bir dünya görüşünün vefa ve sevgi anlayışıdır.

5.1.9 Alçakgönüllülük

“Saadete alçak gönüllülük ne kadar uyar; alim bir insana hilm ve şefkat ne kadar yakışır.” (KB.1700.b)

“Alçak gönüllü insan ne kadar iyi ve güzel olur; onun işi daima yolunda gider.” (KB.1705.b)

“Aklın hareketi ihtiyardır, fakat kendisi gençtir; akıl nerede ise ona git, yapış. “(KB.1870.b)

“Küçüklüğü sevimli, ihtiyarlığı sakın, kendisi halim, alçak gönüllü ve çok faydalıdır.” (KB.1871.b)

“Bey mütevazi ve alçak gönüllü olmalıdır; eğer böyle değil ise, sen ondan elini çek. “(KB.2121.b)

“Alçak gönüllü insan halk arasında sevimli olur.” (KB.2232.b)

Malatyalı Niyazi Mısri “Alçaktan alçak yürüye, toprak içinde çürüye” mısralarıyla tanımlamaya çalıştığı “olgun insan” özelliği milletimiz için çok önemlidir. Saadet ve akıl; alçak gönüllülükte toplanmıştır. Tarihte alçak gönüllülük Han’ından halkına kadar “milli karakterimizin” en önemli ögesidir.

Yunus Emre : “Aşıklık üzre durur yer ile göğ

Öğersen cümleden alçaklığı öğ”

Boyacıoğlu ise Anasır-ı Erbaa'da (XV.yy)

"Din yolun miskinlig ile vardirlar

Tanrıya alçaklığ ile erdiler" demektedirler. (4)

5.1.10 Akı (Cömertlik)

"İnsanların itibarsızı geveze olanıdır; insanların itibarlısı cömert olanıdır." (KB.1028.b)

"Cömert öğölmeye ve hasis ise söğölmeye layıktır." (KB.1731.b)

"Erkek o kimsedir ki, bin arzusunu bulur ve ondan mertçe yüz çevirir." (KB.3444.b)

"Yedirir içirir ve malını fakirlere dağıtarak, Tanrıya can ve gönülden ibadet eder." (KB.3445.b)

"Cömert ve alçak gönüllü ol, tuz ekmek yedir; başkalarının ayıbını görme, ört ve yok farzet." (KB.6096.b)

"Sağ elin ile kılıç sallar ve vururken, sol elin ile mal dağıt." (KB.2069.b)

Akı, DLT'de cömertlik olarak tanımlanmaktadır. Anadolu'da filizlenen ahilik kurumunun ismide "Akı" kavramından yani cömertlik, yiğitlik'den geldiği kabul edilmiştir. Bilindiği gibi ahilik XIII. yy ikinci yarısından XIV. yy'nin yarısına dek Anadolu'da, Balkanlarda, Kırım'da yaşamış olan Türk halkının sanat ve meslek alanında yetişmelerini, ahlâki yönden gelişmelerini sağlamıştır (39,89).

5.1.11 Alplık (Yiğitlik)

"Ey mert insan, insan ol ve bu vasfınla yüksel; insan insanlık yolunu böyle tarif etti." (KB.5788.b)

"şeref duygusu ile insan düşmanını darmadağın eder; harpten ilk önce şerefsiz kimseler kaçar. (KB.2291.b)

“Korkak kimse dahi haysiyetini korumak için, kahramanlık gösterir; öğülmesi için insan kendisini ölüme atar.” (KB.2292.b)

“Cesur dediğin haysiyet sahibi olur; haysiyetli insan ölürken vuruşarak ölür.” (KB.2293.b)

“Kahraman yiğit düşmanı görünce arslan kesilir; seyirtir, ya öldürür veya vuruşarak ölür.” (KB.2283.b)

“Kahraman yiğidin, düşmanı görünce yüzü güler; düşmanla kapışınca kızıl kana boyanır.”

Alp ve Alplık anlayışı, Türk milleti için çok önemlidir. “Alp” sözünün manası : Alp olan kişi yalnızca bir savaş makinası değil; gelişmiş ve olgunlaşmış bir ruha da sahip olan kişi demektir. Bunun için Göktürk yazıtları büyük Türk Kağanlarından söz açarken Alp Kağan imiş! Bilge Kağan imiş! diye bu iki özü yan yana tutmuşlardı (108).

5.1.12 Bağırsak (Merhamet-Şefkat-Sadakat)

“Bütün halka içten gelen bir merhamet göster; daima iyilik yap ve kendin iyilik bul.” (KB.2160.b)

“İşlerini hallederken merhametli davran; böylelikle bütün bu insanlar sana yakın olurlar.” (KB.4473.b)

“Bütün halka karşı merhametli ol; büyüğe küçüğe doğruluk ile hüküm et.” (KB.5197.b)

“Sen benim için çok merhametli bir baba idin; fakat yaratan senden daha merhametlidir.” (KB.1243.b)

“İnsanların hakikisi sadakatli insandır; sadakatli insanın sözünü tut, o seni büyütür.” (KB.1359.b)

“Dinle şefkatli insan ne der; insanlığın başı merhamettir.” (KB.1945.b)

DLT'de bağırsak kişi=merhametli, gönül alıcı kişidir. Türk dilinde "bağır" kelimesinin "göğüs, sine, ciğer, yürek" anlamlarına geldiğini de göz önüne aldığımızda merhamet kelimesine verilen değer ortaya çıkmaktadır (89).

5.1.13 Serinli (Sabırlı Olmak)

"Hiç bir işte acele etme, sabret, kendini tut; kul sabırlı olursa, beylik mertebesini bulur." (KB.588.b)

"Birine işin düşerse, acele etme sabır ile söyle." (KB.586.b)

"İşe acele girme, sabır ve teenni ile hareket et; acele yapılmış olan işler yapılmış işler yarın pişmanlık getirir." (KB.587.b)

"Sabırlı insan sonunda sevince kavuşur." (KB.1317.b)

"İnsan sabrederse bozulmuş olan işler düzelir." (KB.1318.b)

"Sabırlı ol, sabretmek er kişi işidir; insan sabrederse göğe bile yol bulur." (KB.1322.b)

" Sabredersen, mihnet senin için nimet olur; nimet için şükür edersen, bu nimet daha da artar, bunu böyle bil." (KB.6450.b)

DLT'de sabır anlamına gelen serin için Kaşgarlı Mahmut şunları söyler:

"Gelse kalı katuğlık ertir teyü seringil

Ödhlüğ işin bilip tur ança anğar tirengil"

"Sana şiddetli bir felaket gelirse geçer gider diye sabret. Zamanenin işini bilerek dur. Ona öylece diren" (89)

5.1.14 Avut (Hayâ)

"Hayâ sahibi kimse yumuşak tabiatlı olur; kendisine yakışmayan hiç bir işe el sürmez." (KB.2006.b)

“İnsanların seçkini hayâ sahibi olmalıdır; hayâ sahibi olan kimse, insanların başıdır.” (KB.2201.b)

“Kimde hayâ varsa, ona her işi teslim et; insan hayâ ile küstahın yolunu tıkar.” (KB.2202.b)

“Hayâ ile insanın şerefi artar; hayâ sahibinin bundan dolayı gözü parlar.”

“Hayâ sahibi insan kötü iş yapmaz, münasip olmayan şeylere yaklaşmaz ve başkalarına kabalık etmez.” (KB.2445.b)

Uvut, Anadolu Türkçesine ut (ud), udlu utanmak olarak geçmiştir. Milletimizin bünyesinde çok önemli bir yeri olan hayâ duygusu “Ar, hicap, edep” kavramlarını da kapsar (4).

5.2 Ahlâki Açıdan Olumsuz Kavramlar

5.2.1 Yalğan (Yalan, yalancılık)

“Ey kudretli devlet adamı, faydasız olan ve insana daima zarar veren şu üç şeydir.” (KB.1667.b)

“Biri- Kötü tabiatlı ve inatçı olmak, biri yalan söylemektir.” (KB.1668.b)

“Yalancı insanlar vefasız olur; vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar.” (KB.2039.b)

“Yalancı adamdan vefa bekleme; bu uzun yıllardan beri tecrübe edilmiş bir sözdür.” (KB.2042.b)

5.2.2 Acelecilik

“İyi nam ve şöhretle adının yayılmasını isterse, bey şu beş şeyi kendinden uzak tutmalıdır.” (KB.2060.b)

“Biri acelecilik, ikincisi cimrilik ve üçüncüsü hiddettir. Dördüncüsü inatçılık, beşincisi yalancılıktır.” (KB.2062.b)

“Hangi işte acele edilirse, o iş uzar ve gecikir; acele yapılan işler pişmanlık getirir.” (KB.556.b)

“Beğenmediğim şeyler :” (KB.848.b)

“Haris tabiatlı ve olgun olmayan insanlar ile aceleci huylu ve gözü doymaz olanlar.” (KB.849.b)

5.2.3 Bilgisizlik

“Bilgisiz baş-köşede yer tutarsa baş-köşe-eşik ve eşik-baş-köşe sayılır.” (KB.262.b)

“Bilgisiz adamın düşmanı kendi bildiği ve yaptığıdır; başka düşmanı olmasa bile, bu ikisinin gaillesi kafidir.” (KB.318.b)

“Dilsizin dili konuşmaz, bilgisizin dilide sözünü saklayamaz.” (KB.970.b)

“Bilgisizin dili daima kilitli olmalı ve bilgili insanda diline hakim bulunmalıdır.” (KB.971.b)

“Bilgisiz insanın gönlü kumsal gibidir; nehir aksa dolmaz; orada ot ve yem bitmez.” (KB.975.b)

5.2.4 Kibirli olmak

“Saadete kavuşursan, kibirlenme; kötülük etme, elinden geldiği kadar iyilik yap.” (KB.1330.b)

“Fazla kibir ve gurura kapılma; bu dünyaya güven olmaz sen ondan vazgeç.” (KB.1377.b),

“Büyüklük taslayan, kibirli ve küstah adam tatsız ve sevimsiz olur; kibirli insanın itibarı günden güne azalır.” (KB.1706.b)

“Bey mağrur, kabadayı ve kibirli olmamalı; gurur insanı doğru yoldan çıkarır.” (KB.2115.b)

“Kibirli olma, elini-kolunu sallayarak girme; selam verirken de fazla laübal hareketlerde bulunma.” (KB.414.b)

5.2.5 Saranlık (Cimrilik-Hasislik)

“Hasislik ile beylik birbirine düşmandır; hasise karşı her yerde isyan edilir.” (KB.3038.b)

“Bilgili ne der dinle; hasis bir bey memleketine hakim olamaz.” (KB.3035.b)

“Hasislikten daha kötü ne var; hasis toplum, yiyemez ve malı arkada kalır.” (KB.1672.b)

“Ey hükümdar, hasis olma, cömert ol, cömert; cömertliğin adı ebedi kalır, ölmez.” (KB.1402.b)

Cimrilik Türk devlet ve sosyal hayatında hep kınana gelmiştir. Çok eski çağlardan beri “Hanı yağma geleneği” Türklerin hasisliği toplumdan kaldırma çabasının sonucudur. “Yağma Hasan'ın böreği” deyişi ise halk arasında “Han-ı Yağma” geleneğinin şuur altı ifadesidir.

5.2.6 Açgözlülük:

“Bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içerse- içsin, kanmaz; onun dili bile ıslanmaz.” (K.B. 1408)

“Gözü aç adam hiçbir şey ile doymaz; gözü aç olana bütün dünya nimeti kafi gelmez.” (K.B. 2001)

“Bütün açlar yer ve içerlerse, nihayet doyarlar; aç gözlü adamın açlığı ancak ölümlle nihayete erer.” (K.B. 2003)

“Aç gözlü adamı mal doyurmaz; bütün dünyaya sahip olsa bile, o yine daima aç gözlü ve fakirdir.” (K.B. 2004)

“Aç gözlülük kimi fakir yapmış ise, bu dünya onu ne kadar doyursa, yine zenginleştiremez.” (K.B. 2615)

“ Bu insan kuru kuma benzer; onun tamahkar gözü derya girse, doymaz.” (K.B. 3626)

“Gözü aç insan , kara toprağın tozu gözüne doluncaya kadar, mala doymaz.” (K.B. 5390)

6. AHLÂK KAVRAMI

Ahlâk kelimesi Arapça “hulk” (veya “huluk”) kelimesinin çoğuludur. Türkçede tekil olarak kullanılır. Hulk; din, tabiat, huy ve karakter anlamlarına da gelir. Ahlâk karşılığı “moral” kelimesi kullanıldığında toplumun değer sistemi akla gelir(65).

Etik, Yunanca “ethos”dan gelir etik, teorik ahlâk, moral ise, pratik ahlâk karşılığı olmak üzere felsefi literatürde yerini almıştır. Etik ile ahlâk arasında ayırım yapmak önemlidir. İkisi günlük konuşmalarda sıklıkla bir birilerinin yerine kullanılır, ama felsefede bunların farklı anlamları vardır. Kısaca belirtecek olursak etik, doğru ve yanlış davranış teorisidir, ahlâk ise onun pratiğidir. Ahlâki değil de etik ilkelerden; etik değil de ahlâki bir davranış tarzından söz etmek daha doğrudur. Etik, bir kişinin belli bir durumda ifade etmek istediği değerlerle ilgilidir, ahlâk ise bunu hayata geçirme tarzıdır (29).

Türkçe’de ise ahlâk kelimesi, kılık, kılık, kılıç gibi kelimelerle ifade edilir. DLT ve KB’de kılık, kılık, kılıç’ın anlamı, ahlâk, huy, tavır, iş, amel olarak verilmektedir (89, 143). Halk arasında “kılık, kıyafetine dikkat etmek” deyiimi de geçmişte kullanılan bir kavramın bugün kü yaşayan şeklidir.

Yine DLT ve KB’ye göre Türkçemizdeki törü, töre kelimesi düzen, nizâm, görenek, adet, yaradılış, yaratmak, ıslah etmek (törüt) anlamlarına gelmektedir. Sadece ahlâk kelimesiyle sınırlandırılmayan töre, törü kelimesi

daha geniş kapsamlıdır. Günümüzde kullanılan “moralin karşılığı KB’de “kılık (ahlâk)” olduğu gibi, “etik” karşılığında “töre, törü” kavramları kabul edilebilir.

Cengiz Han devletin’de ise töre sözü “örf ve âdet, ahlâk prensibi ve doktrini” karşılığı olarak söylenmiştir. Çince (Tao-li) bu demektir. Yine töre sözü, Çince (Shung-i) yani “ahlâklı ve terbiyeli davranış, iyi komşuluk ve vatandaşlık” olarak da yorumlanmaktaydı. Topluluğu ve vatandaşlık ilişkilerini düzenleyen örf adetler şeklinde de kabul edilmekteydi. Yine bu çağda örf-adet anlamında kabul gören töre’nin yanında yosun sözü de (Çince Tao-li) davranış ve gelenek demektir. Yosun-Töre ahlâk ve protokol işleri ifade etmekteydi. Radlof Kutadgu Bilig içinde bir yeri yasun olarak okumuştur (K.B. 95,16.b.). Fakat Arat buna yer vermemiştir (KB.2600.b.) Töre ve Yosun sözleri Anadolu’da Kadı Burhaneddin Divanı ile Türkçe Selçuknamede de geçmektedir. Eski Uygur Hukuk vesikalarında da töre, Yangu ve yosun sözleri zaman zaman hep birlikte geçer (108)

6.1 Ahlâk Görüşleri

Ahlâk görüşleri başlığı altında çalışmamızın ileri aşamalarında görüşlerine sıkça başvuracağımız doğu ve batı filozoflarından örnekler sunulmuştur.

6.1.1 Sokrates’in Ahlâk Görüşü (M.Ö.469-399)

Sokrates görevinin, insanları fazilet ve bilgelik peşinde yürümeye ikna etmek olduğunu söyler. Fazilet ve bilgi de aynı şeydir. Kötü davranış bilgisizlikten kaynaklanır. Yanlış davranış istemeyerek yapılır. Sokrates’in ahlâk felsefesinde insan hayatının gayesi mutluluğu elde etmektir. Bilgi insanı doğru eyleme bilgisizlik de insanı yanlış eyleme götürür. Böylece bilgi bütün ahlâksal eylemlerimizin kaynağıdır, bütün yanlış eylemlerin temeli de bilgisizliktir. Sokrates’e göre her erdem bir bilgidir. Bu bilginin içeriği ise iyidir. Sokrates’te iyi, güzel, yararlı kavramları hep bir anlamdadır. Erdemli olmanın yararı, insanı mutlu yapmasıdır. Erdem ruha mutluluk, eudamonia sağlar. Biz ancak erdemli

olmakla, doğru olmakla mutluluğa erişebiliriz. Sokrates doğruluk, iyilik kavramını yasalara uymakla açıklamıştır. İnsan varlığının Tanrısal yanı ruhtur; çünkü ruh aklın bulunduğu yerdir ve sadece akıllı olanın değeri vardır. Ahlâksal yaşama bilgiye dayanır. Mutluluk ahlâklı olmaktan başka bir şey değildir (1,60).

Sokrates, ahlâk görüşleri ve yaşantısıyla da ahlâklı insanın nasıl yaşaması ve davranması gerektiğine iyi bir örnektir. Sokrates'e göre "Hiç kimse bilerek isteyerek hata yapmaz "; yani insanlar yanlış olan şeyi yaparlarsa, bunun nedeni, ahlâki zayıflık değil, intellektual hatadır. Ayrıca, eğer bir insan ne yapması gerektiğini gerçekten biliyorsa, hangi güç bilgiden daha büyük olabilir ve o insanı yapması gerektiği şeyi yapmaktan alıkoyabilir ? (102)

Sokrates hiçbir zaman ölüm korkusu ile haksızlığa boyun eğmemiştir. Genç ve yaşlı dememiş kendisini dinlemek isteyenlerle konuşmuştur. İnsanlara sorular sorarak onları düşünmeye sevketmiş, cevapları onlara verdimiştir. Haksız yere ölüm cezasına çarptırıldığında ise yasalara karşı gelmeden ölümü seçmiştir. Yasalar yanlış olsa bile onlara uymanın ahlâki görev olduğunu göstermiştir (117).

6.1.2 Platon'nun (Eflatun) Ahlâk Görüşü (M.Ö.427-347)

Öğretmeni Sokrates'in ahlâk öğretisini daha da geliştiren Platon, gerçeklerin varolduğu dünyayı idealar dünyası, görünüşlerin bulunduğu dünyayı da fenomenler dünyası olarak iki ayrı dünya tasarımıya açıklar. Ahlâk yasaları ve değerleri insan ve fenomenler dünyasından bağımsız olarak, idealar dünyasında gerçekten nesnel ve objektif varlığa sahiptirler. Onlar birer idea olarak, evrensel, tümel, saf ve değişmez gerçeklerdir.

İnsan içinde yaşadığı koşullara göre, ahlâki davranışlarda bulunamaz; çünkü bu dünyada mutlak ahlâki değerler yoktur. Mutlak ahlâki değerler idealar dünyasındadır. Erdemlerin ve ahlâki değerlerin ne olduğunu bu

dünyaya bakarak değil de, akıl yoluyla ideaları bilmeye çalışarak elde ederiz (44).

Platon'un ahlâk anlayışı insanın en yüksek iyiyi (Summum bonum) elde etmeye yöneliktir. En yüksek iyinin elde edilmesi de insana gerçek mutluluğu sağlar. Bu anlamda Platon'un ahlâk felsefesi de eudaimonist karakterlidir. Şahsiyet gelişmesinde ruhun doğru tarzda eğitilmesini ve genel ahengi belirtir. "Philebos" diyalogunda Platon, insan için bilgisiz hazzı veya habsız bilgeliği kimse istemez, o halde haz ve bilgelik, herkesin özlediği üstün bir iyilik değildir. Mutluluk, faziletli yaşamakla elde edilir, bu da elden geldiği kadar Tanrı'ya benzemekle olur demektedir.

Fazilet'de ruhun iç düzeni, sağlığından ve uyumlu olmasında kaynaklanır. Platon'a göre faziletin ve devletin dört esası vardır: Bilgelik (wisdom), yiğitlik (cesaret-courage), ölçülülük (temperance), doğruluk (adalet-justice). Fert olarak mutluluğun ancak cemiyette ve bununda devlette oluşacağına inanır. Gaye bütün devletlerde elden geldiğince büyük bir mutluluk sağlamaktır (1,102,114).

Devlete ve kanunlara önem veren Platon'a göre "Kanun koyarken,güzellik,iyilik ve doğru üzerinde aldanmak,yanlışlıkla adam öldürmekten çok daha büyük bir suçtur."Ona göre kötülük sadece bilgisizlikten gelmez.İnsanın kontrolsüz istekleri de kötülüğe sebep olabilir. Devlet zorunluluktur. İnsan tek başına olamaz,en yüksek iyinin gerçekleşmesinde devlet zorunludur. Devletin ödevi erdem sahibi insanlar yetiştirmektir.Sokrates'in bireyci ahlâkına karşılık,Platon ahlâkı toplumsal bir ahlâktır.

Devleti filozofların yönetmesini ister. "Filozoflar kral olmadıkça veya kral ve önder denilenler gerçekten filozof olmadıkça, yani devlet gücü ile akıl gücü birleşmedikçe ve herkese kendisinin yapacağı iş verilmedikçe,bu devletlerin başı dertten kurtulamaz (114, 116). Platon ahlâk ile siyaset arasında

benzerlik olduğunu vurgular. Her ikisinin amacı da insanın mutlu olmasını sağlamaktır. Erdemlerin bilgiyle bilineceğini öğretmeni Sokrates'ten alan Platon, bilginin ve erdemlerin insanların ruh durumlarına göre dağıtıldığına göre inanır. Her insan bir erdem ile doğar. Yönetici, bilgelik ve Adalet erdemine sahipken, askerler cesaret erdemine, yönetilen vatandaşlar ise itaat erdemine sahiptirler (44).

6.1.3 Aristoteles'in Ahlâk Görüşü (M.Ö.384-322)

Aristoteles'in ahlâk anlayışının da eudaimonist karakterde olduğu görülür. Her sanat ve her araştırmanın, aynı şekilde her eylem ve tercihin, bir iyiyi arzuladığı düşünülür. Bir gaye olarak arzulanan bu iyilik "mutluluk"tur. Gayeci olan Aristoteles, insan için iyiyi temin eden fiil ile ilgilenir. Bu sebeple iyi "her şeyin yöneldiği şey" dir. Her fiilin kendisi için aranan bir gayesi vardır. Aristoteles insan için nihai gayenin ne olduğunu ve bunu araştırarak disiplini ortaya koymaya çalışır.

İnsan için bu nihai iyi (gaye), muayyen ahlâki kanaatlerin dikkatli bir mukayesesi ile elde edilir. İnsan fiillerin sahasında determinizm yoktur. Ahlâk prensipleri, matematik prensipler gibi kesin değildir. İnsan için iyi'nin (gaye) mutluluk olduğunu belirtirken bunun "hayat tarzı" olduğunu söyler. Platon'daki (öncesiz-sonrasız, zaman ve mekana bağlı olmayan) "iyi ideası" nı kabul etmeyen Aristoteles'e göre, bir şeye hem cevher, hem nitelik, hem görelilik bakımından iyi denebilir. Aristoteles için tek bir iyi ideası olamaz; iyinin iki özelliği vardır:

1-Kendisi gaye olan bir şey olmalıdır,

2-İnsanı tatmin etmek konusunda kendi kendine yetmelidir. Ayrıca Aristoteles iyiyi; dış iyiler, ruhla ve bedenle ilgili olanlar olarak üçe ayırır.

Aristoteles'te faziletler:

1-Düşünce faziletleri

2-Karakter ve ahlâk faziletleri

Karakter fazileti alışkanlık ile elde edilmiş insandaki bir istidat veya huydur. Faziletin kazanılmasında haz ve elem de önemli rol oynar. Aristoteles'e göre, faziletli insan dürüst davranışlarda bulunmaktan haz duyar, haz ve elemeler arasında nasıl tercih yapacağını bilir. Ayrıca fazilet, tercihlerimizde "orta yolda olma" huyudur. Akıllı insan ahlâki feraset sahibidir. Aristoteles ruhun ilmi yetisinin faziletine "teorik bilgeliği" adını verir. Teorik bilgeliği "bir şeyi delilleri ile ispat etme istidadı" sayesinde doğrudan doğruya kavrayan aklın birliğidir. Yani tüme varım ve kıyas ile elde edilen bilgi yani doğrudan doğruya kavranan bilginin bütünüdür.

Ruhun düşünüp karar veren yetisinin faziletleri ise "doğru bir kural yardımı ile bir şeyden meydana getirme istidadı" ve pratik bilgeliğinden ibarettir. Pratik bilgeliği ise, insan için iyi olan davranışta bulunma istidadıdır. Pratik bilgeliğimde, "basiret" önemli bir rol oynar. Basiret, tercih edilen bir gaye için uygun olan ortayı bulma kabiliyetidir.

Mutluluk, fazilete uygun bir faaliyet olduğuna göre, onun en yüksek fazilete uygun faaliyet olarak anlaşılması mantıkidir. En yüksek fazilet ise, bizdeki en iyi şeyin fazileti olacaktır. Bizdeki en iyi, en değerli şey akıldır. Şu halde mutluluk aklın faziletine uygun bir faaliyettir. Bu faaliyetin "derin düşünmek karakteri" vardır. Çünkü "derin düşünmek" faaliyetin en yüksek ve en devamlı şeklidir.

Ruh ve bedenden mürekkep insana, en iyi hayatı sadece ahlâki faaliyet tesis eder. Fakat insanda "nous" adı verilen ilahi bir unsur vardır; ne olarak isimlendirilirse isimlendirilsin onun mahiyeti, bizi yönetmek ve varlık üzerindeki düşünmeyi şerefli ve ilahi kılmaktadır. Hakikatin kendisine aşikar

görüldüğü bu akli kavrayış anında insan, Tanrı'ya mahsus bir hayatı yaşar ve kendine yeten mükemmel bir mutluluğa ulaşır. "Nous" insandaki Tanrı veya Tanrı'ya en çok benzeyen şeydir. Nous'un bedende bulunması kaptanın gemide bulunmasına benzemektedir.

İnsanda akıl, değişebilir insan fiilleri ve "doğru olan ortayı" gösterir. Teorik yönüyle ahlâki ilk prensipleri tespit eder, pratik yönüyle de bunların özel durumlara nasıl tatbik edileceğini gösterir (1,13,60,93).

6.1.4 Yunan Felsefesinin İslâm Felsefesine Girişi

Max Meyerhof, Yunan felsefesinin İslâm dünyasına geçişinde Mısır İskenderiye Okulu'nun önemli olduğunu belirtir. İskenderiyeliler Galen'in kitaplarını okuyorlardı. İskenderiye eğitimi ve kütüphanesi Antakya'ya taşınmıştı. Çünkü hilafet merkezi Şam'da idi. Dolayısı ile Antakya'nın coğrafi konumu İskenderiye'den daha çok önem taşımakta idi. Antakya, Bizans ve İslâm imparatorluklarının sınır ucunda yer alıyordu. Bunun için Yunan el yazmalarının küçük Asya'dan buraya getirilmesi kolaydı. Bu okul 130 veya 140 yıl sonra halife mütevekkil döneminde Harran'a intikal etti. Ruha (bugünkü Urfa), Nusaybin, Medain ve Cündişapur'da bulunan ilmi ve felsefi okulları Nasturi* üstatlar idare ederken Antakya ve Amid'de (bugünkü Diyarbakır) bulunan medreseleri Yakubiyye'den** olan üstatlar yönetiyordu.

Cündişapur'da Yunanca, Süryanice ve Farsça dillerinde çeşitli ilimlerin okutulduğu bir okul gelişti. Hint'ten aktarılan bilimler de burada okutulmakta idi. Üçüncü hicri yüzyıl başında Cündişapur medresesinde yetişen Yuhanna bin Maseveyh, H215 yılında halife Me'mun tarafından tercüme hareketi için inşa edilen Beytül-Hikme'ye müdür olarak tayin edildi.

* Nastur adında bir Hıristiyanın kurmuş olduğu bir fırkadır. Nastur M.S. 2. yüz yıl başlarında yaşamıştır. Bizans'da Patrik mevkiine kadar yükselmiştir. Nastur'a göre Hz. İsa bizim gibi bir insandır.

** Yakubiye kurucusu tam net olmayan (Yakubel Berzani, Saviris, Otahus) bir Hıristiyan meshebidir. Bu meshep Hz. İsa'nın tabiatında bölünmeyi ve parçalara ayrılmayı kabul etmezler, birleştirme meshebinin bağlıları denilebilir.

Maseveyh'den sonra 311/923 yılında Huneyn bin İshak müdürlüğü üstlendi. Felsefe ve bilim kitapları tercüme edildi. Tercüme hareketi Müslümanların Yunan felsefesi ile ilişki içine girmelerine doğrudan doğru kapı açmış oluyordu. Yunan felsefesi bütünüyle İslâm dünyasına intikal etti. Şüphesiz bu geçiş esnasında ilmi ve teknik bir takım hatalar olmuştur. Aracı kültür Süryani kültürüdür. Yunanca'yı iyi bilen Süryaniler, Arapça'dan önce Yunan kültüründen bir çok eseri Süryanice'ye çevirmişlerdi. Platon'a ait olan bir takım eserler Aristoteles'e, Proklus'a ait olanlar Aristoteles'e nispet edildi. Halbuki Proklus Aristoteles felsefesini inceleyen ve yeni Platonculuğa şekil veren düşünürdü. İstanbul'dan Atina'ya doğunun düşünce ve teorilerle uğraşma merakını götürdü. Ona göre hikmetin amacı Allah ile birleşmeyi sağlamaktı. Proklus, yeni Platonculuğu hristiyanlığa tatbik etmek, ikisi arasında tam bir uzlaştırma yapmakla meşhurdur.

Müslüman meşşai filozoflar (Kindi, Ebubekir Razi, Fârâbî, İbn Sina), meşşailerle yeni Platoncular arasındaki görüş ayrılığını bir türlü açıklığa kavuşturamadılar. İslâm düşünürlerinin Aristoteles hakkında ki anlayışları genel olarak yeni Platoncu karakterini muhafaza etti (48,64,119,136,137).

6.1.5 Ebu Yusuf Yakub b. İshak el-Kindi'nin Ahlâk Görüşü (-866)

İlk İslâm filozofu olarak bilinen Kindi'nin ahlâk anlayışında "insanın kendini bilmesi veya tanıması" ilkesi önemlidir. Sokrat'tan gelen diğer Müslüman düşünürlerde de görülür. İnsan Kindi'ye göre küçük alemdir ve bu ahlâk bakımından önemlidir. İnsan gücü nispetinde kendini eğiterek hakim, adil, cömert, hayırlı, gerçeği ve güzeli seçen bir varlık düzeyine ulaşabilir. Ahlâki erdemler insanın ruhi nitelikleri ve bundan kaynaklanan fiil ve hareketleri olmak

üzere incelenir. Platondan beri temel erdemler kabul edilen hikmet, necdet (yiğitlik) ve iffettir. Hikmet genel olarak eşya hakkında bilgi edinme gücüne özgü bir erdemdir. Necdet (yiğitlik) üstünlük sağlama güdüsünden kaynaklanır. Güce öfke erdeme de şecaat denir. İffet ise bedeninin korunması ve geliştirilmesi için gerekli olan şeyleri sağlama, gereksiz olanlara da ilgisiz kalma erdemidir.

Kindi, Platon ve Aristoteles ahlâkına uyarak bu temel erdemlerden her birinin fazlalık ve eksiklik şeklindeki iki fenalığın ortası olduğunu belirtmektedir. Şu halde her fazilet bir dengedir. Böylece Kindi, nefsin temel güçlerini bir tek erdeme yani “adl” (adalet) kökünden türetilmiş olan itidal’e (denge) irca etmiş olmaktadır.

Kindi, her ne kadar bu dördüncü temel erdem için “adalet” terimini kullanmamışsa da sonraki bütün ahlâkçılar, öteki üç erdemi zaman zaman farklı kelimelerle ifade etmelerine rağmen dördüncü erdem konusunda ısrarla adaleti, ruhun ahlâki yatkınlıkları arasındaki uyum yerine, bu yatkınlıklardan kaynaklanan fiil ve hareketlerin pratik değeri olarak düşünmüştür ki, bu tamamıyla Aristoteles’ci bir yaklaşımdır (40).

Kindi, üzüntü ve ölüm korkusu problemini de İslâm dünyasında ilk kez ele alan düşünürdür. Bu duyguların yenilebilmesi için hangi psikolojik ve ahlâki tedbirlere başvurulması gerektiği hususunu *Def’ül –ahzan* isimli eserinde işlemiştir.

Ahlâk bir bakıma ruh sağlığı olduğuna, yersiz üzüntü, kaygı ve korkular da bu sağlığı bozduğuna göre öncelikle onların sebeplerinin bilinmesine bağlıdır. Kindi bu sebepleri “ sevilen şeylerin kaybedilmesi ve amaçlanan şeylere ulaşılmaması” şeklinde özetliyor. Kindi’ye göre içinde yaşadığımız oluşma ve bozulma aleminde kayıplardan kurtulmak mümkün

olmadığına göre insan, değişen ve elden giden geçici nimet ve imkanlar yerine, her zaman kalabilen ahlâki ve akli erdemleri aramalı, seveceği şeyleri “akıl alemi”nden seçmelidir. Değişken olan tabiat dünyasında duyusal haz ve menfaatlerin sürekli bizimle olmasını istemek, imkansız olanı istemektir. İnsanın olabildiğince mutluluğu araması ve mutsuzluktan kaçınması onun başlıca görevidir.

Üzüntü ve acılarımızı azaltmanın yolu, Sokrates’in dediği gibi “kaybettiğimiz takdirde üzüntüsünü çekeceğimiz şeylerin arayışı içinde olmamak”tır. Kindi’ye göre kaybedilmeye elverişli bütün dileklerle musibet, geçici olan her şeyde acı ve keder, imkansız olanı ummakta üzüntü ve sıkıntı, her güvenliğin sonunda korku vardır.

Kindi’ye göre ölüm korkusu temelinde de akıl yoksunluğu, kontrolsüz şehvet ve öfke duygularından kaynaklanan tutkular yatmaktadır. İnsanın başlıca ödevi de bu duyguları yenerek gerçek özgürlüğünü elde etmesidir. Kindi ölümün mutlak bir yok oluş değil; gerçek, sürekli, özgür ve daha yüksek bir hayata geçiş olduğunu anlatır (96).

6.1.6 Ebubekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzi’nin Ahlâk Görüşü (854-932)

et-Tıbbu’r-rûhânî adlı eserinde yirmi bölüm içinde ahlâkın temel konularını ele alır. Kötülüklerin neler olduğunu ve onlardan nasıl kurtulmamız gerektiğini ortaya koymak ister.

İnsanın kendi kusurlarını bilmesi zorunludur. Bunun için o, kusurlarını söyleyebileceği makul bir dostuna başvurabilir. Kişi, başkalarının, komşularının, arkadaşlarının onun kusurları hakkında ne düşündüklerini öğrenmelidir. Bu konuda Razi Galen’in “Kişinin Kendi Kusurlarını Bilmesi Üzerine” ve “İyi İnsanlar Düşmanlarından Nasıl İstifade Eder” adlarını taşıyan iki risalesine dayanmaktadır (28).

et-Tıbbu'r-rûhânî adlı ahlâk anlayışında Platon'dan yararlanmışır. Ayrıca Galen'den etkilenmiştir. Ahlâk kitabında tıbbî “bedeni tıp” ve “ruhi tıp” şeklinde ikiye ayırmıştır. İlki fizik ve fizyolojik hastalıkların önlenmesini ve gerektiğinde tedavisini, ikincisi ise ahlâki hastalıklardan korunmayı ve bu hastalıkların giderilerek insanın erdemli kılınmasını amaçlar. Eser genel çizgileri ile Sokrates ve Stoa ahlâki karakteri taşımaktadır. Filozof eserinde akılı yüceltir ve tutkuları eleştirir. Cinsel aşk, kendini beğenme, kıskançlık, öfke, yalan, cimrilik, zararlı düşünce ve kaygı, üzüntü, hayasızlık, sarhoşluk, şehvet düşkünlüğü, bir şeye körü körüne anlamsız bağımlılık gibi kötü huy ve alışkanlıkların tahlillerini yapar ve bunlardan kurtulmanın yollarını gösterir. Râzi'nin amacı insanı aklın buyruğuna vermek, hayatı akıl, bilgi ve ahlâktaki ilerleme ile mutlu ya da onun deyimi ile lezzetli kılmaktır.

Râzi, Platon'un ruhi melekeleri üçe ayırdığını nakleder ve bunları “düşünen nefis”, “öfke nefsi” ve “şehvet nefsi” şeklinde adlandırır. Ahlâk (manevi tababet), nefsin bu belirtilen güçlerinden kaynaklanan davranışlarının her türlü aşırılıklardan uzak ve dengeli duruma getirilmesini amaçlayan, deliller ve kanıtlara dayanan bir ikna yoludur. Erdemli hayat, insanlara karşı adaletli davranmak, başkalarını erdemden, iffet ve merhamet duygularından uzaklaşmadan yargılamak, herkesin iyiliğini istemek ve herkesin yararı için çalışmaktır (40).

Razi, ahlâk kitabının son bölümünde ölüm korkusundan bahseder. Beden yok olduğunda ruhun da ortadan kalktığını düşünenlerin bakış açısından konuya yaklaşır. Ölümden sonra insana bir şey olmaz, zira o hiçbir şey hissetmez. Akıllı bir kimsenin yapacağı en güzel şey, ölüm korkusundan kurtulmaktır; çünkü, şayet ölümden sonraki hayata inanıyorsa, ölümlerle birlikte daha iyi bir dünyaya gideceğinden mutlu bir hayat sürecektir. Yok eğer ölümden sonra hiçbir şey olmadığına inanıyorsa üzülmeye için bir neden yoktur. her halükarda kişi ölümlerle ilgili her türlü endişeyi üzerinden atmalıdır (28).

6.1.7 Ebu Nasr Muhammed b. Tahran b. Uzluk el-Fârâbî'nin Ahlâk

Görüşü (870-950)

Fârâbî'nin *Tahsilu's-saade, et-Tenbih ala sebili's-saade ve Fusulu'l-medeni* adlı eserlerinin ana konusu ahlâktır.

Fârâbî ilgili bütün bu eserlerinde psikoloji, teorik felsefe insanı akli ve nihai yetkinliğe, ahlâk ameli erdemlere götürür. Bilgi ve erdemde yetkinleşme ancak insanların erdemli bir başkanın yönetiminde bütün bedeni, ruhi, sosyal vb. ihtiyaçlarını karşılamalarına imkan verecek olan erdemli bir yönetim, erdemli bir toplum ve erdemli bir ülke içinde mümkün olur. Bu suretle bütün olumlu iç ve dış şartlar içinde bilgi ve ahlâk erdemlerini kazanan insan "faal akıl" vasıtasıyla aşkın alemle bağlantı kurar ki, işte insan ulaşmış olduğu bu en tam yetkinlik noktasında en yüksek amacı olan gerçek mutluluğu da kazanmış olur.

Fârâbî'nin genel felsefesindeki rasyonalizm, ahlâk anlayışına da hakimdir. Zira ona göre nefsin arınmasına veya ahlâki gelişmeye, yalnızca bedensel davranışlarla değil, buna ek olarak ve daha da önemlisi, akıl yoluyla ve fikri çalışmalarla ulaşılır. Fârâbî'nin felsefesinde hayatın veya insan ruhunun en yüce gayesi ve aynı zamanda en üstün hayır olan, mutluluğa ulaşmanın birinci şartı; akli ve fikri erdemlerdir. Bu erdemlerle ulaşılan hikmet, herşeyden önce metafizik bir bilgidir; yani diğer bütün varlıkların erdem ve yetkinliği kendisinden aldıkları "İlk Varlık" üzerine bir bilgidir. İnsan, İlk Varlık'tan aldığı yetkinlik ve erdem sayesinde alemdeki şeylerin en değerlisi ve en üstünü olabilir ve bu takdirde onun akli faaliyetlerine hikmet adı verilir (40).

Fârâbî'ye göre "ilk Varlık"dan gelen, birleştirici ve bağlayıcı bir güce sahip olan sevgi için, insanın önce "ilk Varlığı" tanıması gerekir. Çünkü, Allah hem seven ve hem de sevilen (*el-Aşık ve'l-Maşuk*) dur.

Fârâbî, Fâdıl (erdemli) Devletin insanlarını bir birine bağlayan adaletle sevgiyi devletin menşei için önemli iki faktör olarak görür. İnsan iradesine bağlı olmayan sevgi "Fıtri Sevgi"dir ve üçe ayrılır:

1-Fikir ve davranış faziletlerinin müşterekliğinden doğan sevgi

2-Menfaatlerden doğan sevgi

3-Fazilet ve menfaatde müştereklik olunca, ahlâk arasında "Haz" doğar (Haz sevgisi).

Sevgi'nin kurduğu devleti adalet devam ettirecektir. Fârâbî'ye göre, insanın var oluşunun amacı, en üstün saadeti (=es-Saadetu'l-Kusva) elde etmektir. Fâdıl Devlet'te vatandaşların yalnızca saadete erişmek gayesi ile yardımlaştıkları devlettir. Saadet en büyük hayrdir. Ya da en büyük hayr saadettir.

Hayrın en üstününe ve olgunluğunun doruğuna, şehirden ufak topluluklarda ulaşılamaz, ancak devleti olan bir toplulukta ulaşılır. Bu sebeple, saadete ulaşmak gayesi ile kurulan bir topluluk, bütün şehirleri saadete ulaşmak maksadı ile el ele vererek çalışan milletler de Fadıl Millet, bütün milletleri bu uğurda çalışan Dünyada Fadıl dünyadır (26,54).

Fârâbî, siyasi bir teşkilatlanma ile saadete ulaşılacağını izah ederken, Sokrates, Platon ve Aristoteles'in de kendisi ile aynı fikri paylaştığını ifade etmektedir. Saadet, filozofa göre hem araç hem gaye olmaktadır.

İslâm dünyasında ahlâk sahasında sistemleşme Fârâbî sayesinde olmuştur. Psikolojiyi ahlâka, ahlâkı siyasete ve nihayet faal akıl vasıtasıyla siyaseti metafiziğe en tutarlı şekilde bağlayan Fârâbî'dir.

Fârâbî'nin fazilet ve saadete ilgili görüşleri bir çok İslâm filozofu üzerinde etkili olmuştur (14,17,30,41).

Fârâbî'ye göre mutluluk (saadet) mutlak biçimde iyiliktir (hayr).Yine "kendisi için istenen, hiçbir zaman başka şeyin elde edilmesi için istenmeyen iyiliktir".

Mutluluk, "öyle bir amaçtır ki, bu amaca erdemli eylemlerle ulaşılır, karşıtı ise bedbahtlıktır".Yine "mutluluğun ötesinde insanın elde edebileceği daha büyük bir iyilik yoktur.Mutluluğun elde edilmesinde yararlı olan iradi eylemler, iyi eylemlerdir". Bu açıdan mutluluk, "her insanın özlem duyabileceği bir amaçtır". Mutluluğun bu özelliği, onun evrenselliği hakkında bize bilgi verir. Fârâbî, nihai manada mutluluğu "insan ruhunun, varlığında maddeye muhtaç olmayacak biçimde varlıkta bir tür yetkinliğe dönüşmesidir" diye tanımlar.

Fârâbî'nin ahlâk felsefesinde fikri erdemler (faziletler), ahlâk erdemler ve sanatsal erdemler olmaksızın mutluluk olmaz.Erdemler, insanın iyi ve güzel eylemleri kolayca yapmalarını sağlayan ruhsal biçimlerdir (111).

6.1.8 Ebu Ali el-Hüseyin İbn Sina'nın Ahlâk Görüşü (980-1037)

İbn Sina birkaç küçük risale dışında ahlâka dair ayrı bir kitap yazmamıştır fakat eserlerinden her birinde ahlâka bölümler ayırmıştır.

İbn Sina'nın ahlâk ve saadet ile ilgili iki risalesi vardır. Fakat o, esas konusu olan nefis (ego) ve nefsin bekası meselesine temas ettiği her yerde ahlâki kemal üzerinde durmuştur. Saadet nedir? sorusunda rasyoneldi. Sokrates, Platon ve Aristoteles'in görüşlerine itibar eder. Sokrates'e göre saadetin temeli düşüncedir, Platon ilmi ve faal düşünceye, Aristoteles'de bilindiği gibi teorik ve pratik erdeme önem verir. Bilmek değil uygulamak da gerekir. Ahlâkta İbn Sina bu üç isimden Aristoteles'e daha yakındır (17,40,134).

İbn Sina'ya göre başlıca faziletler şunlardır: iffet, secaat, hikmet, adalet, cömertlik, kanaat, sabır, kerem, yumuşaklık, yılmamazlık, sadakat, vefa, utanma, sır saklamak, sözünde durma, tevazu.

O akılcı ve çok açık bir ahlâk felsefesine sahiptir, bu alandaki görüşlerine aklî tasavvuf da denilmiştir. Ahlâki davranışlara ve faziletlere erişmek için bazı ilkeler tespit etmiştir:

-Nefsin isteklerine uymamak

-Gazap, şehvet, tamah, hırs, korku, eseri ortaya çıkabilecek davranışları engellemek

-Yalandan kesinlikle uzaklaşmak

-İnsanlara iyilik yapmak, iyileri sevmek, kötülerini doğrudan ve fena işlerden men etmektir (7).

Aristoteles gibi İbn Sina da insanın yaratılış itibarıyla gerek fazileti gerekse rezileti işleyecek güçte olduğunu ve ahlâkın bütünüyle sonradan kazanıldığını düşünmektedir. Filozofumuz, ahlâk eğitimi konusunda tasavvufçulara yaklaşıyor. Her rezilet zıddı ile tedavi edilir. İnsanın ruhi varlığı ile

bedeni varlığı arasındaki münasebet olumsuzdur; yani beden ruhu etki altına alması kötü ahlâklılığı, bunun tersi iyi ahlâklılığı doğurur (40).

İbn Sina'ya göre üç türlü kötülük vardır:

1-Fizik şer (noksanlık).Hadiselerin son haddine gelmemesi gibi.

2-Psikolojik şer (elem,ızdırap)

3-Metafizik şer (günah) (135).

Çağrıci'ya göre İbn Sina'nın görüşlerine göre dört türlü kötülükten söz edilebilir:

1-Kötü fiiller anlamında şer,

2-Bu fiillerin kaynağı olan kötü huylar anlamında şer,

3-Elemler ve kederler şeklindeki psikolojik duyular anlamında şer,

4-Bir şeyin kendi yetkinliğinden yoksun kalması anlamında şer.

Canlı ve cansız varlıklar içinde yalnız insana özgü olan düşünen nefsin duyguları hakimiyeti altına alması gerekir. İşte insana özgü bir yetkinlik olan yüksek ahlâki hayat, düşünen nefsin öteki güçler üzerinde bu suretle hakimiyet kurarak kendi iyilik ve yetkinliğine ulaşmasıyla gerçekleşir (40).

6.2 Rönesans'dan Günümüze Önemli Batı Ahlâk Öğretileri

6.2.1 Thomas Hobbes'un Ahlâk Görüşü (1588-1679)

Hobbes, Ahlâkın metafizik ve dinle temellendirilmesinin karşısında yer alır ve ahlâkı da empirik gerçekler temeli üzerinde açıklamaya çalışır. Böylece doğal bir ahlâk kurar. İnsan doğadan bencildir ve onda egemen olan kendini koruma iç güdüsüdür. Doğada bütün insanlar eşittir ve doğa herkese her şey üzerinde eşit haklar vermiştir. Herkes elbette, kendi iyi bulduğu şeyi ister, kendi çıkarı için çalışır, böylece başkaları ile çatışma durumuna girer.

Doğal durumda insan toplumsal değil vahşidir. İnsan insanın kurdudur (Homo homini lupus). Oysa doğal durumun getirdiği bu sonuç insanın temel eğilimi olan kendi varlığını sürdürmeye yönelik davranışı ile çelişiktir. Diğer bireylerle savaş durumu ve tehlike oluşturur. Bunun için barış aranmalıdır ve belli bir ölçüde özgürlükle yetinmelidir. Bunlar akıl yasalarıdır. Böylece türün iyiliğini ve korunmasını tek tek insanların haklarını sınırlayarak bu akıl yasasından Hobbes yarar görüşüne bağlı olan doğal bir ahlklılığında temellerini geliştirir (1,14,102).

Hobbes'in felsefesinin baş konusu devlet öğretisidir, bu eylemle ilgili olan (pratik) sorundur.Hobbes felsefesinin doğalcı-materyalist tutumuna uygun olarak devleti yapma bir cisim sayar. Çünkü ona göre gerçek olan, doğal olan bireydir. Devlet sonradan oluşturulmuş yapma bir kurumdur.

İnsanın varolmayı ve gelişmeyi isteyen temel güdüsü için ve genel güvenliği sağlamak kaygısıyla, kendi başına "güç kullanma hakkı"nı herkes bir otoriteye aktarır; devlet de böylece kurulmuş olur. Bu da "yurttaşlık hali"dir. Hobbes, hukuk ve ahlâk kavramlarını böylece kurulan devletten türetir: Devletin kurulu nedeni olan genel güvenliğe yarayan şey "iyi", "haklı"; yaramayan ise "kötü" ve "haksız" olur.Dolayısıyla ahlâk ile hukuk, devlet gücünden varolmuşlardır. Din de belli bir anlamı ancak devlet çerçevesinde kazanır: Yalnız devletin yasal saydığı inanç doğrudur. "Devlet bir dev gibi olmalıdır" diyen Hobbes, devlet konusunu işleyen yapıtına, Tevrat'ta geçen bir devin adını "Leviathan" adını vermiştir (60).

6.2.2 John Locke'un Ahlâk Görüşü (1632-1704)

Locke'un ahlâk anlayışı hazcılıktan kaynaklanır. Ona göre haz veren iyi, acı veren kötüdür. Ancak insanlar belirli bir eylemin ileride getireceği hazzı önceden kestiremedikleri için çok kez kısa süreli küçük bir haz uğruna kendilerine uzun süre acı çektirecek eylemlere girişebilirler. Ölçülü düşünülür, davranılırsa iyiyi çoğaltacak ve ahlâk açısından en geçerli olacak davranışlar seçilebilir. Doğuştan edinilen hiçbir ahlâk ilkesi yoktur. Bu ilkeler, yasalar,

deneysel olarak kurulur ve öğrenilir. Haz ve acı, ahlâk ilkelerinin kuruluşunda geçerli olan etmenlerdir. Vicdan, insanın eylem konusundaki inançlarıdır.

Locke'a göre üç tür yasa vardır: Tanrısal yasa, toplumsal yasa ve kamuoyu yasaları. Bu bölümlenmeye insan eylemlerinde karşılık olan: 1-Ödev ve günah, 2-Suçsuzluk ve suç, 3-Erdem ve erdemsizlik. Yani ödev ve günah için ölçü, Tanrısal yasadır; suç ve suçsuzluk için devlet yasalarıdır; üçüncüsüne felsefi yasa denir, bu da erdem ve erdemsizlik için ölçü olur. Ona göre erdem bir otoriteye bağlanmaktadır. Erdem sağlayan üç temel otorite kaynağı Tanrı, devlet ve dindir. İnsanın otorite ile ilişkisi kölece boyun eğme şeklinde değil özgür ve erdemli bir şekilde olmalıdır.

Aydınlanmanın gerçek kurucusu olarak kabul edilen Locke'a göre insan zihni doğuştan boş bir levha (tabula rasa) üzerinde hiçbir yazı bulunmayan beyaz bir kağıttır. Doğuştan gelen ruhsal yetileri inkar etmeyen Locke, bunların bilgiye dönüşmesi için duyum ve deneyin gerekli olduğunu savunur. Deney kavramını iç ve dış deney şeklinde algılamaktadır. İç deney ruhsal yapı içinde olup biten işlemler sürecine, dış deney ise duyular kanalı ile dış dünyadan edinilen izlenim ve tasarımlara işaret etmektedir (1,102,121).

Locke'a göre mantığın ve matematiğin ilkeleri nasıl doğuştan değilse ahlâk ilkeleride doğuştan değildir. Doğuştan olduğu yaygın biçimde kabul edilen "adalet" ve "antlaşmalara" uyma ilkelerinin en büyük kanıtı olarak ileri sürülen, insanların hatta hırsız ve katillerin bile bu ilkelere uygun davranmalarıdır. Ona göre hem normal insanlar hem de haydutlar kendi aralarında, bir arada yaşayabilmek için zorunlu olarak bu kurala uyarlar. "Tanrı idesi de doğuştan değildir. Eğer bir idenin doğuştan olması düşünülebilseydi, birçok sebeplerle hepsinden önce Tanrı idesinin öyle olduğunun düşünülmesi gerekirdi; çünkü bir doğuştan Tanrı idesi bulunmadıkça, doğuştan ahlâk idelerinin nasıl bulunabileceğini anlamak olanaksızdır (131).

6.2.3 David Hume'un Ahlâk Görüşü (1711-1776)

Hume, ahlâk olaylarını araştırmasında genel olarak deneyden hareket eder. Hume'a göre bir insanın ahlâksal durumunu ve değerini tanıyabilmek için o insanın içini görmemiz gerekir, ama bunu da ancak eylemlerine bakarak anlayabiliriz. Erdemler ve kötülükler övülen ve yerilen belli özelliklerdir. Bunları kişisel olarak değerlendiririz; yararlı ve hoş olan her şey de bu değerlendirme için ölçüt olarak görülür. bu varsayımda kalkarak Hume erdemleri dörde ayırır: 1-Toplumsal erdemler (iyilik severlik ve adalet), 2-Kendimize yaralı olan özellikler, 3-Bize doğrudan doğruya hoş gelen özellikler, 4-Başkalarına doğrudan doğruya hoş gelen özellikler. Ahlâklılık, ona göre duygunun konusudur. Aklın ahlâksal değer yargılarının kuruluşunda sadece ikinci derecede rolü vardır. Hume bu duyguyu çözümlenmeye çalışır ve buna duygudaşlık (sympathie) der. Duygudaşlık her yerde bize yabancı sevinçleri ve yabancı acıları birlikte yaşatır. Başkalarının sevinç ve acılarını birlikte yaşarız. Bu sayede genel iyiliği kendi isteklerimizin konusu yapabiliriz ve ona karşı gelen kişisel çıkarlara tavır alabiliriz. Erdemler arasında Hume adaletle özel bir yer verir. Ancak adaletle bütünün yararı güven altına alınabilir. Vicdan insanların birlikte yaşamalarında duygudaşlık ile ilgili duygulardan gelir. erdemler karşısında yükümlülük sorusunda inceleyen Hume bunu vicdanla değil, ilgilenilen bir gereksinmenin var oluşu ile açıklar (1,102).

Ona göre ahlâk, insanın kişisel görüşüne göre formüle ettiği ilke ve değerlerden oluşur. Ahlâki ilkeler, toplumsal yaşam tarafından belirlenir. Toplumun onayladıkları ahlâksal, onaylamadıkları ahlâka aykırı olarak tanımlanır. Ahlâksal duygular, insanın ve toplumun gelişmesine olumlu, ahlâka aykırı olanlar ise olumsuz etkiler yaratır. Hume'a göre ahlâkın temeli, mantık ya da akılda değil , duygulardadır. Bu görüş ahlâki ilkelerin görelî ve öznel olduğuna işaret etmektedir. Bu yaklaşım dinsel inançlar için de geçerlidir. İnsanların Tanrı' yı bulma ve inanma biçimlerinin farklı olması doğaldır. Ancak Tanrısal istence ve toplumun ortak değerlerine uymak, insanın çıkarıdır. Burada Hume'un açıkça dinsel hoşgörüyü vurgu yaptığı görülmektedir (14).

6.2.4 Immanuel Kant'ın Ahlâk Görüşü (1724-1804)

Kant'ın ahlâk felsefesindeki çıkış noktası insanın ahlâki bir varlık olduğudur. İnsan ahlâklı olmaya mecbur bir varlıktır. Onu mutluluğa layık kılanda yine ahlâklılıktır. Ahlâki sahada kendilerine göre hüküm verdiğimiz temel prensiplerin kaynağını Kant, pratik akılda bulur. Pratik akıl, aklın işleyişidir. Tek ve aynı olan bir akıl vardır fakat tatbikatta (teorik ve pratik olmak üzere) ikiye ayrılır.

Kant Pratik Aklın Eleştirisinde ana basamaklarla şunları belirler:

-İnsan mutlu olmaya layık bir varlıktır.

-Fakat insanın iradesi tabiatta olup bitenlerin sebebi değildir, bu yüzden o, kendi iradesinin ilkeleri ile tabiat arasında bir uzlaşma sağlayacak güçte değildir

-O halde ne Ahlâk konusunda ne de tabiatta ahlâklılıkla mutluluk arasında bağ kurmaya yarayan bir temel vardır.

-Buna rağmen, en yüksek iyi kavramında böyle bir bağın kurulması zorunluluğu, bu iyinin kazanılması için çaba harcamamızı isteyen buyrukta "postulat" olarak vardır.

-Öyle ise, en yüksek iyi (summum bonum)'nin gerçekleşmesi mümkün olmalıdır.

-Bu durumda, bu gerçekleşme için yeterli olabilen bir sebebin de postulat olarak konulması gerekir.

-Böyle bir sebep bilgi ve iradeye dayanarak faaliyet gösteren bir yaratıcı olmalıdır. İşte bu varlık Tanrıdır (18).

Tanrı'nın varlığını nazari bakımdan ispatı gerekmeyen bir postulat olarak koyan ahlâk delili, Kant'a göre, bizi bir "pratik çıkmazdan" kurtarır. Bir an için Tanrı'nın olmadığını düşünelim, bu taktirde:

-En yüksek iyinin gerçekleşmesini düşünemeyiz

-O zaman, mümkün olmayan bir şeyi gerçekleştirmek ahlâki vazifemiz olamaz; çünkü “yapmalıyım” “yapabilirim” i içerir

-En yüksek iyiden vazgeçersek, ahlâki özerkliğe rağmen ahlâk kanununa göre hareket etmemiz tehlikeye girer.

-Oysa bu kanuna uymadığım takdirde pratik bir çıkmaza girer ve kendim kendi gözümde alçalmış olurum

-O halde, en yüksek iyinin gerçekleşmesini temin edecek varlığın, yani Tanrı'nın varlığını inkar etmemeliyim.

Kant'a göre en yüksek iyinin (yani ahlâklılıkla mutluluğun birleşme halinin) gerçekleşmesi için iki postulatın ortaya konması gerekir: Tanrının varlığı ve ölümsüzlük “iyi isteme” sadece kendinde iyi olan bir isteme kavramıdır. Ona göre ahlâki şuurun en bariz özelliği olan vazife kavramıdır. “Sırf vazifeden dolayı harekete geçen bir isteme” iyi istemedir. Vazife, ahlâk kanununa saygıdan dolayı davranmak anlamına gelir. Ahlâk kanununun esas karakteri ise, evrensel olmasıdır. Burada ki evrensellik fizik kanunların evrenselliği gibidir (18,93,102,121).

Kant'a göre Tanrı'nın varlığını bir bilgi meselesi olarak alan görüşler yanılmaktadır. Kant ahlâk yoluyla Tanrı'nın varlığını temellendirmeye çalışır. Kant da isteme kavramı belirli bir kanun fikrine uygun bir şekilde davranışta bulunmak üzere belirleme yetisidir “insanlığa her defasında, kendi şahsında olduğu kadar başka herkesin şahsında da sırf araç olarak değil aynı zaman da gaye olarak davranacak biçimde hareket et”. İnsanın istemesi, evrensel bağlayıcı olarak ahlâk kanununun kaynağıdır (istemenin özerkliği ilkesi). İstemenin özerkliği; ahlâklılığın en yüksek ilkesi, bütün ahlâk yasalarının ve bu yasalara uygun ödevlerin tek prensibidir. İstemenin bağımlılığı ise ahlâklılığın sahte bütün prensiplerinin kaynağı, yükümlülük ilkesine ve istemenin ahlâklılığına karşıdır (93,120).

Ahlâki kanun koyucu akıl sahibi isteme veya pratik akıl fikri ile birleşen kendi başlarına gaye olarak akıl sahibi varlıklar fikri bizi, “Gayeler Krallığı” kavramına götürür. Kant, krallık ile çeşitli akıl sahibi varlıkların ortak kanunlar vasıtasıyla kurulan sistematik birliğini anlar. Saf pratik akla sahip ahlâki bir şahsiyet olan insan kendi kendini idare eden, kendi ahlâk kurallarını kendi koyan hür bir faildir. Ahlâk kanununun bütün akıl sahibi varlıklar için genel geçer kesin bir buyruk halini alır. Kant’da Aristoteles gibi en yüksek önemi akıla vermiştir. Kant’ın ahlâk felsefesinin merkezinde Tanrı değil, pratik aklın kumanda ettiği insan bulunmaktadır (18,93,120).

Kant’dan önce ahlâk felsefeleri insan yaşamının anlamı için ya “mutlulukçu” yada “yararcı” metafizik sistemler geliştirdiler. Pratik akıl üzerine yapılan tüm araştırmalar genelde bu iki yaklaşım tarzı üzerine oturtuldu. Kant bu görüşleri ağır bir biçimde eleştirir. Kant pratik akıllı ikiye ayırır; “teknik pratik akıl” ve “saf pratik akıl” diye. Teknik pratik akıl, insanın doğal eğilim ve arzularından kaynaklanan bir istemenin (irade) güdümündedir. Saf pratik akılda ise istemeyi güden arzular ve eğilimler değil saf pratik akıldır. Saf pratik aklın iradeyi yönetmesi a priori ilke ve yasalara göredir. Saf pratik akıl sentetik a priori ilkeler koyar ki bu sentetik a priori ilkeler iradenin kendi kendisini yönetmesini sağlasın.

Saf pratik aklın uygulanmasında “koşullu buyruk” (hypothetik emparitive) ve “koşulsuz buyruk” (kategorik emparitive) olmak üzere iki buyruk karşımıza çıkar. Koşullu buyruk klasik mantığın koşullu yargılarından oluşan “eğer” li buyruklardır; “tutumlu olursan , hastalıkta ve yaşlılıkta işine yarar” koşullu buyruklar mutlu olma ereğine yönelik buyruklardır. Koşulsuz buyruklar “eğersiz” ve koşulsuzdur. Bir eylem veya davranışın ahlâkiliğini belirlerler. Her hangi bir çıkar yada mutluluk reçetesi sağlamazlar. Koşulsuz buyruklar, saf ahlâk buyruklarıdır ve insandan sonuçları ne olursa olsun (mutsuzluk ve acı getirecek olsalar bile) buyrulanın yapılmasını ister. Koşulsuz buyruklar, saf pratik aklın sentetik a priori yargılar biçiminde dile gelen yargılarıdır. Koşulsuz buyruk ahlâk yasasıdır. Bu yasayı Kant şöyle dile getirir: öyle eyle ki senin istemenin maksimi, hep aynı zamanda genel bir yasa koymanında ilkesi olarak

geçerli olabilsin. Kant “maksim” kavramını, belirli bir istekteki subjektif niyet anlamında kullanmaz; o bu kavramı subjektiflikten kurtararak, insanlar arası niyet ve ilgiler anlamına yükseltir.

Kant’ın etiği; bir “iyi irade” ve bir “iyi niyet” olarak karşımıza çıkar. “Ahlâk metafiziğinin temellendirilmesi” adlı eserinde: dünyada, dünyanın dışında bile, iyi bir istemeden başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez. “İyi irade” yaşama geçirilmesede, bir sonuca ulaşmada iyiliğinden hiçbir şey yitirmez, bir mücevher gibi parıltısı ve değeri kendinden gelir. Bir irade herhangi bir gereksinim yada eğilim tarafından doğrudan saf pratik akıl ve onun ilkeleri tarafından güdülyorsa bu bir “iyi irade”dir (85,86,131).

6.2.5 Jeremia Bentham’ın Ahlâk Görüşü (1748-1832)

Utilitarizmin en tipik temsilcilerindendir. Bütün canlı varlıklar Bentham’a göre hazzıya yönelir. Haz elde etmek için çabalarlar; doğaları gereği acıdan kaçınırlar, haz isterler. İnsanın eylemleri de bunun dışında değildir. Bu dünyanın hazlarından yüz çeviren dindar insan bile öbür dünyada mutluluğu erişmek istemesi ile yine hazzı arıyor demektir. Bentham spekülâtif düşünceye yer vermez tam pratik yapılıdır. İnsan yaşamında bir dizi eylemler, duygular, algılar vardır; ve her biri yeniden çağrışım yasalarına göre yeni sonuçlar doğururlar, bunlarında her biri haz ve acı ile belirlenirler. Ama her haz arkasından mutlaka yeni bir haz getirmez hatta çoğu zaman acı getirir. Bentham’a göre bu olay bir ahlâk bilimini zorunlu ve yararlı kılar. Büyük hazzıya erişmek için acıyı üzerine almaya hazır olan kimse, erdemli bir insan adını almaya hak kazanmıştır; böyle bir kimse artık mutluluğunu rastlantıya değil, kendi akıllığına ve kendi eylemine borçludur. Ayrıca Bentham’a göre, insan kendi iyiliği için herkesin iyiliğini göz önünde tutmak zorundadır. Ahlâklı kimse kendi mutluluğunu isteyecektir, ama bunu “çok sayıda insanın çok sayıda mutluluğunu” istemeden gerçekleştiremeyeceğini bilecektir (1,67).

Bentham, ferdi menfaat ile cemiyetin menfaati arasında bir ayniyetin mevcut olduğunu düşünmektedir. “Her insanın kendi menfaatini gözeterek hareket ettiği güçlkle inkar edilebilir. Çünkü, böyle hareket etmenin kendisine azami mutluluk sağlayacağını her insan bilmektedir. Eğer herkes en büyük mutluluğa erişecek olursa insanlık ebedi saadete kavuşmuş ve ahlâkın gayesi tahakkuk ettirilmiş olacaktır.

Bentham “summum bonum” en yüksek iyilik kavramına da işaret etmiştir ve bunun anlamının bütün insanların anladığı mutluluk olduğunu belirtmiştir (67).

6.2.6 John Stuart Mill’in Ahlâk Görüşü (1806-1873)

Mill’in ahlâk anlayışı Bentham’ın devamıdır. Mill’e göre de en yüksek iyi, tek tek kişiler için olsun, tür için olsun, elden geldiğince acıdan kurtulmak sevinç duymaktır. Kaba duygulu insanla, bilen, düşünen insan arasında ayırım yapar. Beden hazlarını ve düşünce hazlarını tanıyan bir kimse düşünce hazlarını üstün tutacaktır. Mill’e göre ahlâk alanında herkes tarafından kabul edilebilecek tek bir ilkenin varlığından söz etmek mümkün olmasa da “fayda ilkesi” yahut en büyük mutluluk ilkesi, ahlâk doktrinlerini şekillendirmede büyük bir rol oynamıştır. Faydacılık kişide, kendi ferdi mutluluğu ile başkalarının mutluluğu arasında tarafsız ve iyi niyetli bir seyirci gibi kesinlikle tarafsız kalmasını ister. Ayrıca her insan Mill’e göre toplumun menfaati yani genel iyi için yürekten bir ilgi ve doğal olarak ferdi bir sevgi gösterme gücü taşır. Ahlâki iyi ve kötünün kriteri toplumun en büyük mutluluğu demek olan faydadır. Mümkün olduğu kadar çok haz veren davranışlar ahlâken iyi, acı verenlerde kötüdür. Mill, hazlar arasında ayırım yapar, ona göre ruhi hazlar nitelik bakımından bedeni olanlardan daha üstündürler. Yüksek yetileri olan bir varlık mutlu olmak için daha fazla şeye ihtiyaç duyar, daha şiddetli acı çeker. Ona göre “mutlu bir budala olmaktansa, muzdarip bir Sokrat olmak daha iyidir” (1,67).

Mill’in sisteminde, acaba fert toplumun mutluluğunu kendisinininkine niçin tercih etmektedir? Mill’e göre:Faydacılık kişiden, kendi ferdi mutluluğu ile

başkalarının mutluluğu arasında tarafsız ve iyi niyetli bir seyirci gibi kesinlikle tarafsız kalmasını ister. Ayrıca her insan , toplumun menfaati yani genel iyi için yürekten bir ilgi ve doğal olarak ferdin bir sevgi gösterme gücü taşır.Vazife duygusu ihlal edildiği zaman bu güç ,az veya çok şiddette duyulan bir acıdır ki, ahlâkça yükselmiş bir insanın vazifesini ihlal etmesini, ona imkansız bir şeymiş gibi gösterip, tüylerini ürpertircesine ondan kaçındırır. Ahlâkın nihai yaptırımı,ruhumuzda doğmuş olan bu sübjektif duygu olmaktadır. Bu sübjektif bir duygu olan sempati duygusu ile geçmektedir.

Yüksek değerdeki ruhi hazlar uğruna, insanı acı çekmeye sevk eden esas sebep Mill'e göre; bütün insanların şu veya bu şekilde taşıdıkları "haysiyet" duygusudur (93).

7. ULUSLARARASI BİLDİRGELER

Bildirge; ulusal yada uluslar arası düzeyde belli karar yada kurallara ilişkin açıklamaları içeren belgedir. Uluslar arası hukukta önem taşıyan ortak ilişkileri ve tavsiye kararlarını dünya kamu oyuna açıklayan bir belge olarak da tanımlanabilir.

Bildirgelerin etkin olabilmeleri,işlerlik kazanmaları,içeriklerinin kabul edilebilirlikleri ve pratikte gerçekleştirilirdiği kadar bildirimde bulunanın sıfat ve yetkesinin gücüne de bağlıdır (80).

Hekimler,farklı gereklilik ve zorunluluk düzeylerindeki yasal ve etik ilkelere göre mesleklerini icra ederler.Bazı ülkelerde tıp eğitiminin,tıbbi uygulamanın ve çalışma koşullarının çeşitli yönlerini düzenleyen bir dizi yasa vardır.Ek olarak bizzat tıp mesleği genellikle meslek örgütleri aracılığı ile tıbbi uygulamanın pek çok yönünü düzenlemeyi amaçlayan kurallar geliştirir. Hekimlerin başkalarının haklarını etkileyeceği alanlarda da kuralların geliştirilmesi söz konusudur.Uluslar arası düzeyde belgelerin bir kısmı bölgesel ve dinsel özellikler taşımaktadır. Avrupa'da Tabip Birliklerinin ocak 1988'de kabul ettiği Avrupa Tıp Etiği ilkeleri yanında ,İslâm dünyasında uygulanmak

amacı ile oluşturulan etik ilkelerden en önemlilerinden biride 1981 yılı ocak ayına tarihlenen Kuveyt Bildirgesidir. Bu bildirme hekimin sahip olduğu özel bilginin insan bedenine,zihnine veya ruhuna zarar verecek,tahrip edecek ya da hasar yaratacak şekilde kullanılmasına ister askeri ister politik meseleler söz konusu olsun izin vermeyeceğini bildirir.

Hekimin tek amacı ister dostu ister düşmanı olsun muhtaç olana tedavi ve bakım sunmak olacaktır. Tüm etik bildirmelerin hepsinin temeli Hippocrates'in ünlü ilkesi "primum non nocere" (Herşeyden önce zarar vermeme)dir (125).

Dünya Hekimler Birliği (DHB) bildirmeleri farklı ana gruplar altında sınıflanabilir. Böyle bir sınıflama bildirmelerin hangi konu ile ilgili olduğunu, ve eğer varsa birlikteliklerini ortaya koymak açısından da faydalıdır.

I-Hekim ve hekimlik ile ilgili olanlar (Mesleki bağlılık yemini, Hekimlik ahlâkı Uluslar arası yasası vb.)

II-Hasta-hekim ilişkisi ile ilgili olanlar(hasta hakları bildirmeleri,Aile planlamasına ilişkin duyurular vb.)

III-Gelişimin sağladığı yeni olanakların kullanımı ile ilgili olanlar(Invitro fertilizasyon, tele Hekimlik, fetal doku transplantasyonu gibi)

IV-Çevreyle,sporla,yaş gruplarının sorunları ile ilgili olanlar.

Bildirmeleri bir bütün olarak ele alırsak her birinin spesifik olarak bir konu üzerine odaklanmış olduğunu görüyoruz. Oysa birliktelikleri sistematik bir yapı oluşturmamaktadır (80).

Hekimler ve Sağlık çalışanları sağlık ve yaşamı korumak ve acıyı azaltmakla yükümlüdürler.Uluslar arası düzeyde oluşturulan İnsan hakları ile ilgili tıbbi etik standartlar arasında en önemlilerinden birisi tıbbın işkenceye karıştırılması konusunda net bir tavır içeren Dünya Hekimler Birliği"Tokyo

Bildirgesi"dir.1975 yılında kabul edilen bildirge çok net bir biçimde hekimin işkence uygulamasına,insanlık dışı onur kırıcı işlemlere ne olursa olsun destek vermeyeceğini vurgulamış işkence sırasında hekimin aynı ortamda hazır bulunmasını yasaklamış; hasta ile baş başa kalmak için tam bir klinik bağımsızlık ortamının sağlanmasında ısrar şartı getirmiş;mahkumun açlık grevini sürdürme kararını aldığında onu zorla beslemeyi yasaklamıştır. Etik davranışları nedeniyle tehdit altında olan hekimlere destek olunması gereğini ifade etmiştir (125).

İncelediğimiz Kutadgu bilig içerisinde Ahlâki açıdan olumlu kavramlar altında sıraladığımız Bilgili olmak (Biliglig); Könilik (Doğruluk,adalet); Erdem (Fazilet); Edgü (İyi) iyilik; Faydalılık (Asıglık); Ukuşluk (anlayışlıolmak); Yiğitlik (alplik); Bağırsak (Merhamet, şefkat, sadakat) Tokyo Bildirgesi'nede temel teşkil edecek kavramları içinde barındırmaktadır.

Bilginin manasını bil, bak, bilgi nerede, bilgiyi bilen insandan hastalık uzaklaşır. (KB.156.b)

Bütün iyilikler bilginin faydasıdır;bilgi ile göğe dahi yol bulunur.(KB.208.b) de açıkça görüldüğü gibi bilgi insan ve insanlık yararına kullanılacaktır.Tokyo bildirgesinde bilginin insanlık yasalarına aykırı biçimde kullanılmasına fırsat verilmemesi çağrısı da köken olarak incelediğimiz metinle örtüşmektedir.

Ey asil tabiatlı,her iki dünyada insanlara faydalı olan şey iyilik yapmaktır.(KB. 1659.b) sözü de işkence gibi insanlık dışı zalimce uygulamalara karşı çıkışın göstergesi olarak değerlendirilebilecektir.Konu ile ilişkilendirdiğimiz öteki örneklerde şöyle sıralanabilir:

İyilik dileyen insan ne der dinle:daima iyilik et,o senden ayrılmayan bir arkadaşın olsun(KB.814.b)

Daima iyilik yap,kötülükten uzak dur;ister otur ister kalk,bundan sana hep iyilik gelir.(KB.1296.b)

Ey kudret sahibi,sen kötülük yapma,sözünle ve hareketinle her vakit iyilik etmeye çalış.(KB.5088.b)

Dünya Psikiyatri birliği Hawaii Deklarasyonu (Honolulu,1977)'nda psikiyatristlerin hastanın çıkarına hizmet edecekleri,her hastayı ihtimamla tedavi edecekleri ve insan onuruna saygı gösterecekleri açıklanmıştır.Muayene ve tedavi sırasında hastanın psikiyatriste verdiği bilgilerin gizliliği üzerinde durulmuş,bilimsel araştırmalar ve hastanın konumuna dikkat çekilmiştir.

Başkalarına faydalı olan insan insanların başıdır.(KB.5729b)

Başkalarına faydaları dokunmayan insan ölü gibidir,faydalı ol,ölü olma;ey mert yiğit.(KB.3408.b)

Bütün insanoğulları iyiyi severler,nerede ise onu öveyim.(KB.3270.b)

Kutadgu Bilig'den verdiğimiz bu örneklerde önce başkalarına yararlı olmayı ve yararlı olmanın önemini dile getirmektedir.Hawaii bildirgesi de bu bakımdan KB ile uyumlu değerlendirilebilir.

Dilsizin dili konuşmaz,bilgisizin dili de sözünü saklayamaz.(KB.970.b)

Bilgisizin dili daima kilitli olmalı ve bilgili insanda diline hakim bulunmalıdır.(KB.971.b)

Sözleri Hawaii Deklarasyonu'nun da açıkça ifade edilen ve hekimleri sır konusunda özenli olmaya davet eden ifadelerin kökeninde görülebilir.

Çağımızın en önemli dönüm noktalarından biri Birleşmiş Milletlerin 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesini yayınlaması ve böylece insanın insan olarak doğmaktan gelen vazgeçilmez ve devredilemez olarak nitelenen haklarını tanımlamasıdır.Bu haklar içinde en başta gelen yaşam hakkıdır ancak Bildirge'de söz konusu edilen yaşamın sadece canlılıktan ibaret olmadığı,varlıklı,eğitilmiş kısaca nitelikli bir yaşam olduğu vurgulanmaktadır.Bu noktada sağlık hakkı 2.kuşak hak olarak tasniflenirken hasta hakkı insan

olmanın özel durumları ile ilgili haklar bağlamında 3.kuşak haklar arasında sayılmaktadır.

Dünya Hekimler Birliği 1981 tarihli Lizbon Bildirgesini takiben 1994'de Avrupa'da hasta haklarının Geliştirilmesi Bildirgesini (Amsterdam Bildirgesi) yayınlamış, sonrada eylül 1995'de Bali'de gözden geçirilip güncelleştirilmiştir.

Hasta hakları konusundaki çalışmaların ulaştığı son noktayı vurgulamak açısından Amsterdam ve Bali bildirgeleri ele alınıp karşılaştırıldığında temel ayrımın hastaya yüklenen anlam üzerinde odaklandığı söylenebilir. Amsterdam bildirgesinin hastaya daha geniş haklar tanıyan, sağlık ekibinin yükümlülüklerini artıran bir metin olduğu söylenebilir (75).

Hastanın kaliteli tıbbi bakım alma hakkı, hastanın kendi bedeni üzerinde karar verme, bilgilenme, gizlilik, onurunu koruma hakları öncelikli olarak ifade edilmiştir.

İnsan sağ olursa, dileğini bulur; hayat dilek için bir sermayedir. (KB.3313.b)

Dilek dileme sağlık dile; hayat dileğe erişmek hususunda ancak bir yardımcıdır. (KB.3315. b)

İnsan sağlık bulup da ömrünü boşuna sarf ederse, ey kardeş, bu çok çirkin bir hayat olur. (KB.4822. b)

Bilginin iki alameti vardır; bu iki şey ile insan bahtiyar olur (KB.992. b.)

Bunlardan biri dildir, biri boğazdır; insan bu ikisine hakim olursa, çok fayda görür. (KB.993. b.)

Nefsine kapılırsa, insan onun esiri olur; tenin arzusuna uyarsam beni kul eder (KB.3345 b.)

Hevesin tesirinde kalma, akıl ile karar ver; ten baş kaldırırsa, bilgi ile hakim ol. (KB.3346. b.)

Ağızdan yalan söz çıkarma;yalan söz ile insan kendi itibarını düşürür.
(KB.1326. b.)

Bir kimsenin ayıbını görürsen, açma, üstünü ört.(KB.1328. b.)

Başkasının kusurunu görme kendine bak.(KB.3505. b.)

Nereye gidersen git, yalnız iyi ol; soya ve asalete bakma, kendinde iyilik ara (KB.3507. b.)

İnsanların iyisi gaflete düşmez; nereye giderse orada doğru yolu arar.
(KB.3508. b.)

Cömert ve alçak gönüllü ol,tuz-ekmek yedir; başkalarının ayıbını ört ve yok farzet. (KB.6096.b.)

Kutadgu Bilig içerisinde kişinin başlı başına bir değer olduğunu ifade eden sözler mevcuttur ki bunlar da hiç şüphesiz hasta hakları bildirelerinin temeli olarak değerlendirilebilir.İnsanların yaşamlarına saygı ilkesi hekimlerin her zaman uymak zorunda olduğu ilkelerin başında gelmektedir.1983 yılına tarihlenen Oslo Deklerasyonu terapatik abortus konusunda hekimlere yol göstericidir.Deklerasyonun 1.maddesinde hekime yüklenen ilk ahlâki prensip başlangıcından itibaren insan hayatına özen gösterme olarak belirlenmiştir.Eğer hekim gebeliği sonlandırma girişimini önermek ve bu girişimi yapmak konusunda inançları nedeniyle açmazlar yaşıyorsa gereken tıbbi bakımın bir başka meslektaşı tarafından verilmesi konusunda bilgilendirici olacaktır.

Tanrı insanı yarattı,seçerek yükseltti;ona fazilet,bilgi akıl ve anlayış verdi (KB.148.b)

Ona hem gönül verdi,hem de onun dilini açtı;ona güzel biçim,tavır ve hareket ihsan etti (KB.149. b.)

Ona bilgi verdi ve insan bugün yükseldi;ona anlayış verdi ve böylece düğümler çözüldü.(KB.150. b.)

Tanrı kime anlayış,akıl ve bilgi verirse,o pek çok iyiliklere elini uzatır.(KB.151 b.) gibi örnekler dikkate alındığında Kutadgu Bilig'de insanı bir değer olarak aldığı açıkça görülmektedir.

Dünya Hekimler Birliği teknolojinin tıba yansıması sonucu farklı konularda deklerasyonlar yayınlamışlardır.Bunlardan biri 1968 de yayınlanıp 1983 te yeniden gözden geçirilen ölüme karar verme,ölümün saptanması konusuna açıklık getiren Sidney Deklerasyonudur.Diğeri 1983 yılında açıklanan Venedik Deklerasyonudur. Burada Hekimin görevi,hastasını iyileştirmek mümkün olduğunca ızdıraplarını azaltmak ve en iyi ilgiyi kurmak için çalışmak olarak açıklanmaktadır. Bu prensibin tedavisi mümkün olmayan hastalık ve malformasyonlarda bile bir istisnası olmamalıdır. Zaten Yusuf Has Hacib'in hekimler ile ilgili olarak söyledikleri de yukarı da aktarılanlara temel teşkil edecek biçimdedir.

O bütün hastalık ve illetlere devacıdır.

Bu adamda sana lazımdır.

Hayat işi onsuz iyileşmez.

Hayatta oldukça insan hastalanır.

Devacı hastalığına bakarsa tedavi eder.

Aşağıdaki örneklerde de hekimlerin hastaları için ellerinden geleni yaptıkları,son ana kadar destek sağladıkları görülmektedir.

Etrafına tabipler toplandı,nabzına baktılar;bu hastalık ve rahatsızlığın ne olduğu hakkında fikirlerini söylediler.(KB.1057 b.)

Biri:-Şimdi bunu kan tutmuş,damarını açmak ve kan akıtmak lazımdır-dedi.

Biri:-Müşhil içirmeli;kabız olmuş,şimdi onu boşaltmak gerek-dedi.
(KB.1059.b)

Biri şerbet hazırladı ve gül-suyu kattı;biri lüzumlu gördüğü bir içki yapıp verdi (KB.1060 b.)

Yapmadıkları tedavi,vermedikleri ilaç kalmadı;faydalı gördükleri her şeyi verdiler. (KB.1061 b.)

Fakat hiçbir fayda etmedi;hastalığı günden-güne arttı,kuvveti günden-güne azaldı ve gittikçe şuurunu kaybetti. (KB.1062 b.)

Dünya hekimler Birliği 1973 yılında gizlilik ile ilgili bir deklarasyon yayınlamıştır.Bu deklarasyonda da gizlilik hak olarak tanımlanmıştır.Hasta kişilere ait bilgilerin gizliliğinin korunması öncelikle hekimin sorumluluğuna bırakılmıştır.

Eli ve dili ile oyuna karışmamalı,tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır. (KB.709 b.)

İşte bak, ben de doğruluk ve kanununum; kanunun vasıfları bunlardır, dikkat et (KB.800 b.)

Sen başkaları hakkında gammazlık etme,dedi-kodu yapma;
(KB.4108.b)

Boş söz konuşma,insanları çekiştirme; dedi-koduya uyma ve kendinde dedikodu yaparak, fitne uyandırma (KB.4301.b.) gibi örneklerde gizlilik ve mahremiyetin önemini dile getirmektedir.

İnsan denekler üzerinde yapılacak biyomedikal araştırmalar ile ilgili olarak Dünya Hekimler Birliği 1983 yılında Helsinki Deklarasyonu yayınlamıştır.Hekime düşen görev insan sağlığını korumaktır. Hekimin bilgi ve bilinci bu hizmetin yerine getirilmesine adanmıştır. Helsinki Deklarasyonun da ifade edildiği gibi Tıbbi gelişmenin dayanağı olan araştırmalar, eninde sonunda insan denekler içeren deneyleri de kapsamak zorundadır. Ancak bütün bu

çalışmalarda katılımcının izin ve rızası önceliklidir. Araştırmada deneyin bütünlüğü koruma hakkına saygı gösterilmelidir. Tıbbın tüm alanlarında olduğu gibi çocuklar,hamile kadınlar, farik ve mümeyyiz olmayan kişiler ve benzerleri korunmalıdır (77,78). Kutadgu Bilig içinde eğer deli bir adam vurup, öldürürse o deliye ölüm cezası yoktur; kısas yapılmaz.

Niçin dersen, o akılsızdır; akılsız adamlar ne mükafat görür, ne de ceza. (KB.296 b.) ifadesi yer almaktadır ki burada da davranışlardan sorumlu tutulmayan kişilerin cezalandırılmayacağı ifade edilmekte böylesi bir konuda korunma oluşturulduğu görülmektedir ki bu da özel gurupların korunması gerektiği gibi bir sonucun varlığına bizi götürmektedir.

8. AHLÂK VE ETİK İLİŞKİSİ

Ahlâki sorunlarla sürekli olarak karşılaşıyor, onlarla birlikte yaşıyoruz. Bir çok yerde de ifade edildiği gibi ahlâki sorunlardan kaçmak, onlara kayıtsız kalmak mümkün değildir (105). Etik ne yapmalıyım? ya da bu doğru olur mu? Sorularını soran herkesle ilgilidir. Bu sorulardan birini sormak alternatifler arasında seçim yapmayı da gerektirir. Ahlâk değerle ilgilidir. Ahlâki bir seçim daha iyi bir alternatif yönünde verilen karardır. Sokrates “sorgulamayan bir yaşam, yaşamaya değermez” demektedir.

İnsan olmak büyük ölçüde bizim gibi görüşleri, benlik kavramları, gereksinim ve arzuları, iddiaları vb. olması bakımından amaçlı yönelimleri bizimkine benzeyen, diğer insanlarla dünyayı paylaşmanın iyi ve kötü yolları olduğunu anlamak demektir. Kavramlarımızın çoğu esasen tartışmalıdır. Farklı toplumsal bağlamlardan gelen insanlar tarafından ele alınmaya her zaman açıktır. Çünkü bu insanlar aynı davranışları farklı bir değerler bütünü içinde yada farklı bir biçimde görecekler ve belli kavramlara ilişkin farklı kavramsallaştırmaları olacaktır. Bu bakımdan etik kendi özünde tartışmalı bir kavramdır (73).

Etik insan davranışının ilkeleri, ahlâk da bu ilkelerin tikel (kısmî) bir durumda uygulanması ile ilgilidir. Ahlâk felsefecilerinin kendileri de ahlâki bir ikilemin varlığına ilişkin ilkeleri belirtmeye bu durumla ilgili olgular hakkında emin olmak gereğini vurgulamaktadırlar. Etik ilkeler insan davranışının süre giden amaçları ile ahlâk kuralları da bu amaçların gündelik durumlarda uygulanması ile ilgilidir. İnsan davranışına yön veren bu ilkeler olmaksızın insanlar bir arada nasıl yaşayacaklarını daha önemlisi yaşamlarını nasıl sürdürececeklerini bilemezlerdi.

Etik ilkeleri ortaya atmak zor değildir. Çünkü ilke olarak genellikle onlara karşı çıkılmaz. Bir kişinin hoş görüden, adaletten ya da iyi yüreklilikten yana olduğunu ilan etmesi çok az insanın kaşlarının çatılmasına neden olur. İlkelerin sorunu geçerlilikleri konusunda fikir birliğine varmak değil, çoğu zaman olduğu gibi bu ilkeler çatıştığında bir tür hiyerarşi oluşturmaktır (29). Aynı ilkeleri gözeten iki ayrı kişiden taban tabana zıt yanıtlar almak da olasıdır. İlkelerde anlaşma hiçbir biçimde eylemde anlaşmayı sağlamaz. Hiç şüphesiz toplum yaşamında kurallar olmak zorundadır. Kuralların yokluğu anarşiye neden olacaktır.

Ricoeur'e göre;

- İnsan ahlâk sahibi olmak için önce etik sahibi olmalıdır.
- Etik amaç kuralın eleğinden geçmelidir.
- Her ne zaman kural uygulamada çıkmaza girerse amaca başvurmak kabul edilebilir bir yoldur.

Bu saptamalar etik amaç ile ahlâki kural arasında bir ayırım ortaya koymayı hedeflemektedir. Etik amaç Aristocu düşünceye dayanan iyi yaşamı hedeflemek olarak tanımlanabilir. Ahlâki norm ise Kantçı tutuculuk üzerine kurulur. Ancak etik sorunların çözümünde ilkelere olan ihtiyacımızı göz önüne sermek bakımından Ricoeur'un savı önemli bir saptama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pek çok meslek topluluğu özellikle kendi durumları için geçerli olan ahlâk kurallarını daha özelleştirmek için etik kurallar hazırlamıştır. Bazı mesleklerde, özellikle de tıpta kurallar öyle ayrıntılı bir halde gelmiştir ki neredeyse yasanın yerini almıştır. Ancak bir etik kurallar sistemi yasalar gibi öncüllerin ayrıntılarına kadar uygun değildir.

F. Haynes'inde ifade ettiği gibi yasalar, yönetmelikler ve kurallar etik değerleri destekleme amacının araçlarıdır. Bu nedenle etik olarak uygulamaları gerekir. Kurallar çok geniş olarak tanımlansa bile etik değerlerin uygulanmasında kılavuz görevi görürler. Ne kadar özele inerlerse davranışlarda kılavuzluk açısından yararları o kadar artacaktır. Ayrıntılı tıp etiği kuralları, çok özele inmiş olup etik değerlere öz ve anlam vermektedir (73).

Değerlerimizi üst ve evrensel değerler olarak sınıfladığımızda;

ÇEKİRDEK ETİK DEĞERLER

ÜST DEĞERLER

Kötü olmamak	İyi olmak
Zarar vermemek	Zararı önlemek
Zarar verme riskine girmemek	Zararı ortadan kaldırmak

EVRENSEL DEĞERLER

Yaşamın kutsallığı	Yaşamın Değeri
İnsana saygı	Dürüstlük
Adalet	Eşitlik
Özgürlük	Onarım
Sözünde durmak	Bağlılık
Gizlilik	Mahremiyet

Evrensel değerler hangi toplumda yaşıyor olursak olalım yerel düzeyde işleyen etik kurallarındaki çatışmaları saptamamıza yardımcı olacak bir anlayış oluşturabilirler.

Üst değerlerle uyumlu kuralları etik olarak uygulamak her zaman yargılama, yorumlama ve sorumluluk getirecektir. Böyle bir yargılama sonuçlar hakkında bilginin artırılması, özerkliğin çoğalması, bütünlük ve genişleyen bir toplum yaşamı hakkında farkındalık üzerine kurulu bir gelişim matriksi üzerinde oluşturulabilir. Bu biçimde oluşturulan etik matriks akılcı olarak kanıtlara iyi nedenler kavramına ve başkalarını önemsemeye dayanır (73).

9. TIP ETİĞİNDE TEMEL İLKELER

Tıp etiğinde özellikle son yıllarda yoğun biçimde kullanılmakta olan ilke kavramı ve onun öğelerini Hippocrates'e kadar uzatmak genel kabul gören bir tutumdur. Tıp etiği uğraşanları ilkelere bazılarını ötekilerden ayırarak öncelik tanımaktadırlar. Temel, büyük, asıl hatta evrensel gibi adlarla anılan bu ilkelere dair az yada çok farklı tespitler bulunuyorsa da aralarında ortak bir paydanın bulunduğu ileri sürülebilir (15). Tıp etkinliği sırasında ortaya çıkan ahlâki değer sorunlarını ele alan bir disiplin olan tıp etiği, bu inceleme ve değerlendirme sırasında bazı temel ilkelerin yol göstericiliğinden yararlanır. 20.yüzyıl başlarında İngiliz düşünür W.D.Ross, "ödev" ve "yarar" etiğinin kavram ve ilkeleri bir araya getirerek "Prima Facie" adını verdiği bir seri ilkesel değerde ödevler geliştirmiştir. Bu ödevlerin genel başlıkları:

- a)Sadakat,
- b)Yararcılık,
- c)Adalet,
- d)Zarar vermeme,
- e)Minnettarlık,
- f)Yapılan yanlışı düzeltme ,

g)Kendini geliştirme (15,50). Daha sonra bu ilkelerin en yaygın olarak kabul görenleri Beauchamp ve Childress adlı iki Amerikalı biyoetikçinin önerdikleri dört temel ilkedir. Bu dört temel ilkeyi şöyle sıralayabiliriz.

a) Yarar sağlama ilkesi

b) Zarar vermeme ilkesi

c) Özerklik ilkesi

d) Adalet ilkesi (27,106). Biz de temel etik ilkeleri olarak bu dört temel etik ilkeyi esas olarak aldık. Ayrıca şu ilkelere de tıp etiği içinde değerlendirilmektedir:

e) Aydınlatılmış onam (rıza) ilkesi

f) Gizliliğe saygı ilkesi

g) Kötü davranmama ilkesi

h) Sadakat ilkesi

i) Sır saklama ilkesi

j) Sözünde durma ilkesi

k) Eşitlik ilkesi

l) Gerçeği söyleme ilkesi

m) Özgürlük ilkesi (50)

9.1 Yarar sağlama ilkesi

Tıp etiğinde hastaya öncelikle ve her şeyin üzerinde yararlı olmayı ön görür. Etik duyarlılık hiç şüphesiz önem verme ile yakından ilgilidir. İnsan akılcılığına büyük vurgu yapar. Batı hekimliğinin geleneklerinde, günümüze kadar geçerliliğini kanıtlamış olan bir ilke arandığında Hippocrates'in kemik kırıkları hakkındaki yazısında yer alan şu kural akla gelir; "yararlı olmak yada en azından zarar vermemek". Bu deyişin asıl anlamı Galenos'un yorumundan da

anlaşılmaktadır. “Hekim ne yaparsa yada yapmazsa zarar vermekten çok yarar sağlamalıdır”. Hippocrates’in yemin metni de zararı engellemenin ahlâki temelinde yaşatılır. Bu, hareket etmekten çok çekingen ve dikkatli olunmasına bir çağrıdır. Bu noktadan hareketle 2500 yıldan beri batıdaki tıbbın kendisini öncelikle birey olarak hastanın sağlığına karşı yükümlü olarak algıladığının bir göstergesidir. Salus aegroti suprema lex esto (hastanın iyiliği/sağlığı en üstün kanundur). Çiçero’nun “Salus populi suprema lex esto” (halkın iyiliği/sağlığı en üstün kanundur) önermesinden türetilmiştir. Bu hekim meslek grubu tarafından özerkçe belirlenmiş, sadece kendileri için geçerli kılınan bir temel norm değildir. Bu batı kültürünün bir simgesi olmuştur (72).

Yararlılık ilkesi ile ilgili olarak sözlerimizin başında da ifade ettiğimiz gibi bu ilke önem verme ve sorumlu olma kavramları ile birlikte iç içedir. Sağlık alanında değer sorunları o toplumun kültürel yapısı ve mevcut normları dikkate alınmadan tartışılmayacaktır. Pek çok batılı kaynakta sıklıkla ifade edilen “kendisine yapılmasını istemediğini başkasına yapma, kimseye zarar verme, elinden geldiğince yardım et” kuralları insanı hep bir sorumluluk altına sokmaktadır. Hiç şüphesiz sağlık alanında her türlü koşulda hasta yararı önceliklidir. Geçmişten bu güne hasta yararının öncelikli oluşu hasta hakları kavramına koşturarak önemini muhafaza etmektedir. Bununla beraber sağlık çalışanları her hangi bir açmazla karşı karşıya olduklarında hastaya yararlı olma yönünde bir zorunluluk duyacaklardır. Konu yarar ve zararın dengelenmesi açısından yeniden gözden geçirildiğinde istendik yararlı eylemlerle onların yanında istenmeyen zararlı eylemlerde görülebilecektir.

Yararın ve zararın ne olduğu hakkında her zaman nesnel bir kanıtın bulunamaması nedeni ile sağlık alanındaki çeşitli etkenleri dengeleyebilmek için neye ağırlık verilebileceğinde çok zaman kararsız kalınabilir. Olaylar karşısında neye ağırlık verileceği sık sık tartışmalara neden olabilmektedir. Klinikte sağlık çalışanları ve hastaların yükümlülüklerini farklı değerlendirmeleri sonucu benzer çelişkiler görülebilmektedir. En üst düzeyde yararlı olmak kaygısı ile davranmak tıbbın vazgeçemeyeceği temel ilkelerinden birisidir. Bu bağlamda hekimin hasta

yararına almış olduğu her hangi bir karar aynı zamanda hastanın kendisi hakkında karar verme hakkını ortadan kaldırılabilmektedir ki paternalizm (babacı) olarak tanımlanan bu tutum beraberinde yeni etik soruları getirmektedir (15).

Bir çok kaynakta da ifade edildiği gibi hekim-hasta ilişkisinin özde paternalistik olduğu söylenmektedir (50). Hekimden beklenen her şeyin ötesinde hastasına yararlı olmasıdır. Bu beklenti ile bağlantılı olarak hekim hastasına sahip çıkacak ve onun için en faydalı ve doğru olanı seçip gerekenleri planlayacaktır. Bu yaklaşım bir yetişkin olarak babanın çocuklarını sahiplenmesi, onları tüm olumsuzluklardan koruyabilmesi için gerekli kararları alıp uygulaması ile aynı değerlendirilebileceğinden hekim-hasta arasında kurulan bu özellikteki bir ilişki "paternalistik" ilişki olarak adlandırılmaktadır.

Paternalizmi haklı kılan tek özellik, insanlara saygı denen şeyin vazgeçilmez ögesini oluşturduğu yolundaki iddiadır. İnsanların iyiliğini düşünerek hareket ediyor olmak çoğu vakada sorun yaratmaz ve paternalistik bir tutum olarak da adlandırılmayabilir. Çünkü o insanlarda kendi iyiliklerini bizim kadar istemektedirler. Paternalizm kavramı genelinde sorunlar yaşadığımız durumlar yok değildir. Asıl sorun Harris'in de ifade ettiği gibi hastaların iyiliğine olduğu konusunda onlarla uzlaşmazlığa düşüldüğünde yada uzlaşmazlığa düşmediğimiz ama onların kendi iyiliklerini en üst düzeye çıkarmayı istemedikleri durumlarda yaşanır (71). Bu durumda eğer kişilerin tercihleri en üst düzeyde özerk ise başkalarının iyiliğini paternalistik bir biçimde düşünmenin onlara birer kişi olarak gösterilmesi gereken saygı ile bağdaşmadığı görülecektir. Yine de aşağıdaki koşullar alınan kararların en üst düzeyde özerk olduğunu ifade için belirleyicidir:

- 1- Denetimde görünürde bir kusur yoksa,
- 2- Muhakemede görünür bir kusur yoksa yada kişinin kararına temel oluşturan çıkarımların geçerliliğini etkileyecek bir muhakeme kusuru yoksa,
- 3- Kişinin elinde bulunan ve verilecek karar açısından önem taşıyan bilgilerde bir kusur yoksa (71).

Hekimin yetkin hastasının sorunlarına çözüm oluşturacak konumda olması, hastanında bu bilgi ve deneyime ihtiyaç gösteriyor olması hekim-hasta ilişkisinde dengeleri bozmakta, pek çok hekim-hasta ilişkisi sorgulayan modelde de olduğu gibi hekimi hasta karşısında yetkin ve üst konuma taşımaktadır. Hastalığı nedeni ile hekimin bilgi ve deneyimine ihtiyaç duyan, ona saygı ve güven duyan hastanın yaklaşımı da hekimi kararlar verip uygulayacak konuma getirmektedir. Hekim-hasta ilişkisinde hekim otorite yada güç simgesi olmak gibi yeni bir yapının temeli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde yararlılık ilkesi ile ilgili bazı görüşler ileri sürülmektedir. Jones bu ilke ile ilgili olarak iki şeyin alışkanlık haline getirilmesini önermektedir: yardım etme ve en azından zarar vermemedir (58). Hasta hakları kavramı ile de yakından ilgili olarak hekim ile hastanın kararlara karşılıklı katılımlarının sağlandığı bir iletişim modeli benimsenmelidir. Bazı batı ülkelerinde yararlılık ilkesiyle zarar vermeme ilkelerinin özerkliğe saygı ilkeleriyle bir denge içinde tutulduğu bilinir.

9.2 Zarar Vermeme ilkesi

Tıp etiğinde diğer önemli bir ilke, hastaya zarar vermemedir. Bu ilke, hem hastayı, hem hekimi, hem de üçüncü kişileri ve toplumu ele alır Burada eğer riskler fazla ise ve hastaya yararlı olunamıyorsa , zararlı oluyorsa hastanın kendi seçimini yapması gerekir ki bu da onun özerklik ilkesine duyulan saygının sonucunda olur. Bu bakımdan herşeyden önce hastaya zarar vermemek ve yarar sağlamak gerekir. Zarar vermemek gerçekte tüm insanlık için geçerli bir değerdir. İnsana zarar vermek bir eylemle olabileceği gibi bir ihmal ilede gerçekleşebilir (16,27).

Hastaların hekimleri ile paylaştıkları bilgi ve deneyimlerinin özensiz kullanımı özelde sır saklama ile ilgili olarak ele alınmış olsa da tıp etiğinin temel ilkelerinden olan zarar vermeme ile yakından ilişkili değerlendirilmiştir.

İnsanlar arasındaki ilişkilerde güven vazgeçilemez bir özelliktir. Bir an için, güven duygusunun ortadan kalktığını düşünecek olursak, toplum hayatının

alt üst olacağını ve insan ilişkilerinin neredeyse ortadan kalkabileceğini varsayabiliriz. “Güvensiz” bir dünyada yaşamak son derece güçtür (16).

Hekim-hasta ilişkisinin çağlar boyunca sergilediği görünümlerden birisi onun güven temeline dayalı bir ilişki olma özelliğidir. Bu güven temeli, hastanın hastalığı dolayısı ile hekimin yada sağlık kurumunun edinmiş olduğu bilgileri saklı tutacağına yönelik bir nitelik taşımaktadır. Adli gerçekler dışında hastalara ilişkin tıbbi ve öteki kişisel bilgilerin açıklanamayacağı beklentisi, tıp kurumunun saygınlığını sürdürmesini sağlayan öğelerden birisidir. Böylece “özel yaşamın korunması” ana fikrinden hareketle, bunun tıp uygulaması sınırları içinde kalan bölümü de üzerinde duyarlılıkla durulmayı gerektirmektedir. Bu gereklilik, etik temellere oturmanın ötesinde, kaynağını anayasaların ruhundan almak gibi bir durumun ortak sonucudur. İnsan hakları evrensel bildirgesinde hiç kimsenin özel yaşamına keyfi olarak karışılmayacağı ve her kesin bu tür karışma ve saldırılara karşı yasalar tarafından korunma hakkının olduğu açıkça belirtilmiştir

Kişinin özel yaşamı çok yakınları tarafından bilinir. Yani özel yaşam insanın oturma ve çalışma nedeni ile kendisine çok yakın olan insanların bileceği ve onlarla paylaştığı yaşamdır. Özel hukuk, kişinin özel yaşamını gizlilik olarak sayar ve korur. Hasta kendi özel yaşamı ve hastalığı ile bilgileri çoğu zaman en yakını gibi kabul edebileceği hekimine verir. Hekimin, önemli bir tıp etiği ilkesi olan gizliliğe saygı ilkesine uyarak bu bilgileri sır olarak saklaması gerekir (50). Gizliğin korunması sır saklama olarak geleneksel tıp etiğinin belli başlı ilkelerinden biridir. Sır yada gizli bilgi güvene dayanarak yapılan veya ifade edilen bilgidir. Başkasına emanet edilen bilgi gizli bilgidir. Kişilere emanet edilen bu bilginin bir takım sebeplerle (kişisel gizlilikten rekabet yararına kadar) diğer kişilere aktarılmaması gerektiği ima edilir. Bu nedenle gizli bilgi tek bir kişi yada sadece küçük sınırlı bir grupta paylaşılan bilgidir (27).

Bir bilgi ve olayın sır olarak nitelendirilmesi bir değer yargısı olarak düşünülebilir. Ancak genelde açıklama hastanın maddi ve manevi zararına

neden olmuş veya o tehlikeyi yaratmış ise; açıklanan bilgi veya olay sır olarak nitelendirilmelidir. Özellikle toplum içinde kişinin onur ve saygınlığını zedeleyebilecek olaylar sır olarak kabul edilmekte ve bu nedenle açıklanmaması önerisinde bulunmaktadır. Gizlilik iki taraf arasında kişisel bilgilerin paylaşılması ve bunların bir başkasına naklinin yapılmaması anlamını taşır(16). Gizliliğin yaygın olarak üç çeşidi ayırt edilmektedir

Fiziki gizlilik; bir kişinin beş duyusunu çok iyi kullanarak yada beş duyusundan sadece birisini çok iyi kullanarak yaşamış olduğu deneyimlerini diğer kişilerin anlamaması için sınır oluşturmasıdır.

Bilgisel gizlilik; kişi hakkındaki bilinmeyen yada bilinmeyen gerçekler üzerinde bir sınırlamadır.

Kararsal gizlilik; sağlık bakım kararları veya evlilik kararları gibi kararlardan diğerlerinin mahrum edilmesidir.

Sağlık alanında hasta ve sağlık personeli arasında paylaşılan bilgiler bilgisel ve kararsal gizlilik içinde değerlendirilebilir. Başkalarına bizim kişisel hikayelerimiz veya vücutlarımıza ulaşmak (girmek) için yetki verdiğimizde gizliliğin bazı sınırlarını zorunlu bir şekilde teslim ederiz. Fakat aynı zamanda en azından tanı ve tedavi bağlamında ve araştırmada hakkımızda oluşan bilgilerin üzerinde bazı denetimleri prensip olarak elimizde tutarız. Örneğin hekimler bir sigorta şirketi veya bir işverene hastalar hakkındaki bilgiye girmeleri için onların yetkisi olmaksızın yetki vermemeye zorunludur. Diğerleri rızamız olmaksızın, oluşmuş bilgiye girmeyi başardıklarında bazen bizim sır saklama hakkımızı ihlal ettiklerini söyleriz ve diğer bazı zamanlarda bu gizlilik hakkımız ihlal etmedir. Fark şudur; eğer kişi x'e ait güvendedeki bilgiyi ifşa ederse veya x'in rızası olmaksızın birisine bunu kasten gösterirse bilgiyi korumada başarısız olur. X'in sır saklama hakkının ihlal edilmesi meydana gelir. Fark olarak eğer bir kişi yetkisi olmaksızın bir hastane kayıt odası veya bilgisayar veri bankasına girerse sır saklama hakkından ziyade gizlilik hakkını ihlal etmiş olur. Sadece kişi veya

kuruluşa gizli bir ilişki içinde verilen bilgiye sır saklama ihlali ile itham edilebilir (27).

9.3 Özerklik ilkesi

Kişinin kendi başına düşünme, değerlendirme, özgür bir biçimde kendi hakkında karar verme ve eylemde bulunabilme yetkinliği olarak tanımlanabilir. R. Gillon'unda ifade ettiği gibi özerklik kendi içinde, düşüncede özerklik ve niyet etme yada istekte özerklik olmak üzere iki alt gruba ayrılabilir.

Düşüncede özerklik, zihinsel aktiviteler açısından kişinin kendi geleceğini belirlemek için söz konusu konuyu anlamış olarak eylemde bulunması ile ilgilidir. Aynı kişinin kararı ile ilgili inançları, estetik ve ahlâki dayanaklarını da içerir.

Niyet etme yada istekte özerklik ise karar verme özgürlüğü ile yakından ilişkili olup bireyin kendi özgün görüşünü ifade edebilmesi ile ilişkilendirilebilir. Toplumda yaşayan herkesin kendi geleceğini belirleme ve bir karar oluşturup uygulamaya koyma konusunda her zaman aynı yetenek ve kapasitede olduğunu söylemek güçtür. Özellikle sağlık alanında bazı hastalıklar kişilerin kalıcı yada geçici bir süre özerkliklerine dayalı bir eylemde bulunmalarına engel oluşturabilmektedir. Özerklik kavramı bu konuda yapılmış bazı çalışmalarında ortaya koyduğu gibi özerkliği kişi, onun seçimi ve eylemi açısından ele alıp incelemektedir (59).

Özerklik ilkesi özerkliğe saygı ilkesinden farklıdır. Toplum içerisinde hemen herkes kişi özerkliğine saygı duyması kabul gören bir yaklaşımdır. Kişi özerkliği kavramsal olarak kişiye saygı ile yakından ilgili olup kişinin insan olmasından temel alır. Bir insanın özerkliğini azaltıcı etki yapan özellikleri J. Harris dört başlık altında sıralamaktadır:

a-) Bireyin isteklerinin yada eylemlerini yahut her ikisini de denetim altına alabilme yeteneğindeki kusurlar,

b-) Bireyin muhakemesindeki kusurlar,

c-) Bireyin elindeki, tercihini dayandıracığı bilgilerdeki kusurlar,

d-) Bireyin kendi isteklerinde kararlı olma konusundaki kusurları. (71).

Tüm tıbbi girişimler hastanın özerk olarak karar veremeyebileceği durumlarda bile kişiye saygı kavramının varlığı dikkate alınarak gerçekleştirilebilmelidir.

Özerk birey kendi eyleminin “özgür eylem” olup olmadığını ayırt edebilme yeterliğine sahip olmalıdır. Böyle bir birey kendi değer, inanç ve yaşam hedeflerini koruyarak, gerek ve koşullara uygun, akılcı-özgür eylem ve seçimde bulunabilir. İşte bu niteliklere sahip olan birey, seçimini yaparken; kararını biçimlendiren, yönlendiren, baskılayan bir başka gücün etkisinden uzak kalabilir ve gerektiğinde bunlara karşı koyabilir (59).

Hastanın elde edeceği yararlar konusunda hekimin düşüncesi geçerli olan tek ilke değildir. Hastanın kendi çıkarları konusundaki düşüncesi de en azından Hekimin düşüncesi kadar önemlidir. Hasta, çıkarlarını neyin koruyup korumayacağı veya geliştireceği konusunda karar verebileceği bir dizi değer ve inanç geliştirmiştir. Hastanın, hangi klinik kararların onun çıkarına olduğuna veya olmadığına karar verecek yetenekte olduğu kabul edilmelidir. Bu kararları verirken, hasta sağlıkla ilgili yararlar kapsamının çok ötesine varabilecek değerleri ve inançları kullanır.

Yararlı olmaya dayalı klinik kararlar tıbbın olanaklarına bağlı olduğu için hastanın sağlık dışı yararlarının hasta için anlamını veya tedaviye uygun olup olmadığını ortaya koyamaz. Bunlar tamamen hastanın kendisinin belirleyeceği meselelerdir. Bu değerler ve inançlar hastanın kendi çıkarları konusunda perspektif oluşturmasına yardımcı olur. Bu perspektifin etik açıdan

önemi özerkliğe olan saygı ilkesi ile kavranabilir. Bu ilke hekimi hastanın değer ve inançlarının bütünlüğüne onun çıkarları konusundaki perspektifine saygı göstermeye ve aydınlatılmış onam sürecinin sonucu olarak yalnızca hasta tarafından verilmiş karar doğrultusunda klinik stratejileri uygulamaya mecbur eder.

Özerkliğe saygı ilkesi klinik uygulamaya "aydınlatılmış onam (rıza)" süreci ile girer. Bu süreç genellikle üç unsurdan oluşur;

a-) Hastanın durumu ve tedavisi hakkında uygun bilginin hastaya açıklanması

b-) Verilen bilginin hasta tarafından anlaşılması

c-) Klinik tedaviyi kabul etmek veya reddetmek konusunda hasta tarafından verilen karar (35). Aydınlatılmış onam ilkesi özerkliğe saygı ilkesi ile yakın ilişkidir. Hastanın karar vermesi esasına dayanır ve hekim hasta ilişkisinin temelini oluşturur. Hastanın karar vermeye yeterli ve gönüllü olması kadar bilgisini açıklanmasını ve anlaşılır olmasını da zorunlu kılan bu öğretisi, hekim hasta arasında eşitsizlik yaratacak bilgiyi hastaya vermeye zorlamak hasta hekim ilişkisini bir konum olmaktan çıkartarak bir anlaşmaya dönüştürmek anlamına gelmektedir. Anglo-Amerikan hukuk biliminin iki temel ilkesinin doğal bir gelişimi olarak ortaya çıktığı öne sürülen aydınlatılmış onam öğretisi, insan onurunu ve bütünlüğünü korumayı hedeflemektedir.

Bu ilkelere ilki; güvene dayanan ilişki kavramı içinde açıklanmaktadır. Bir kişi kendisine güvenen ve inanan bir kişinin iyi niyetine bağlı kalarak, onun yararına davranmak durumundadır. Hekimin mesleki bilgisi,

hastanın hastalığı konusundaki bilgisizliği ve çaresizliği, hasta-hekim çizgisini güvene dayanan bir ilişki kılmaktadır. Böyle bir ilişki hekime önerdiği tedavi ve hastanın durumu hakkında tüm gerçekleri hastasına açıklama ödevini yüklemektedir.

Aydınlatılmış onam öğretisinin dayandığı ikinci ilke ise bireyin kendi hakkında karar verme hakkı olmaktadır. Yasaca yeterli olan bir kişi, bedenine ne yapılacağına karar verme hakkına sahiptir ve onun isteği dışında hiçbir girişim için zorlanmamalıdır (53). Tıbbi bakım sağlama görevini yansıtan tüm bilgilerde hekimin muayene yada tedavi gören kişinin çıkarlarına göre davranma yükümlülüğü vurgulanırken sağlık çalışanlarının, hasta için neyin en iyi olduğunu bildikleri varsayılmaktadır. Tıp etiğinin en temel ilkelerinden biri, kişilerin kendileri için neyin en iyi olduğunu değerlendirebileceğidir. Bu nedenle sağlık çalışanları hasta için neyin iyi olduğuna karar verirken, elinde yetki bulduran herhangi birinin görüşlerine değil aklı başında, reşit hastanın isteklerine göre karar vermelidir. Kişinin baygın olduğu yada düzgün onay vermeye muktedir olmadığı durumlarda sağlık çalışanları kişinin çıkarlarının nasıl korunup gözetilebileceğine ilişkin bir karar vermelidir.

Ancak hastaya verilecek bilginin onun hayatı veya sağlığı üzerinde ciddi zararları olacaksa hasta bilgilendirilmeyebilir. Bilgilendirilme yerel kültüre uygun olarak ve hastanın anlayabileceği şekilde yapılmalıdır.

9.4 Adalet ilkesi

Hukuk, adalete yönelmiş bir kurallar bütünüdür. Adalet ise insanların vicdanlarında yer etmiş ondan kaynaklanan nesnel bir değerdir (8). Adalet, hukukun amacı; hukuk, adaletin aracıdır. Hukuk insan haklarından türetilirse adalete en uygun bir şekilde gerçekleşir, çatışma olmaz. Adaleti ancak doyurucu yasalar ve çağdaş kurallar verir (Yekta Güngör ÖZDEN'in 17-18 Aralık 1992 tarihindeki Ankara Türkiye Felsefe Kurumu ve Alman Kültür Merkezi'nin birlikte düzenlediği Adalet Kavramı seminerini açış konuşma metni).

Adaletin anlamı bir durum değil bir süreç; bir koşul değil bir eylemdir. Adalet yine bu açıdan adaletsizlik duygusunu doğuran şeyi düzeltmek veya bu duygunun doğmasına engel olma yolunda aktif bir süreç olarak algılanmalıdır (145).

Adillik kavramına yol gösteren merkezi adalet ilkesi olup insanlara eşit saygı gösterilmesi ilkesi olarak ele alınabilir. F. Haynes'in de Eğitimde Etik adlı kitabında ifade ettiği gibi Scada adilliğin kullanımına açık en güçlü yapılardan birinin eşitsizlik olmasına karşın adillik ile eşitlik arasındaki temel farkın, adilliğin nitel bir özellik, eşitliğin ise nicel bir özellik olması olduğunu iddia eder. Adillikle ilgili kaygılar zaman zaman eşitlikle ilgili olanlara denk düşer (73). Yunan düşüncesinde adalet, ahlâk ve hukuk kavramları arasında ilk önceleri bir ayırım yoktur, adalet bazen bir iyilik sevgisi olarak değerlendirilmiştir. Platon'a göre "adalet" her insanın kendi yeteneklerine göre kendi hayat süresi içinde kendine düşeni yapmasıdır. Her toplum üyesinin kendine göre ödevleri vardır ve ödevleri yerine getirilmesi beklenir. Platon adalet nedir? sorusuna adaletin bir fikir olduğu yanıtını vermektedir. Bu açıklama ile adaletin insan düşüncesinin bir tasarımı olduğu da ifade edilebilir (66).

Aristoteles adaletin toplum ve devlet hayatı bakımından önemi üzerinde durup bu konuda üç ilke belirlemiştir;

- a-) Hukuk ve adalet, toplumun ve devletin temelidir.
- b-) Hukuk ve adalet devletin amaçlarıdır.
- c-) Hukuk ve adalet devlet yönetiminin egemen unsurlarıdır.

Ancak Aristoteles adalet konusuna böyle genel bir açıdan bakmanın yeterli ve doyurucu olamayacağını da ifade etmiş, dağıtıcı ve denkleştirici adaleti biri birinden ayırmanın zorunluluğu üzerinde durmuştur (66). Dağıtıcı adaletin fonksiyonu kişi ile toplum, kişi ile devlet arasındaki ilişkileri düzenlemektir. Böylece eşitlik ilkesine bağımsız ve uygulama bakımından önemli bir yer verilmiş olmaktadır. Denkleştirici adalet ise Aristoteles'e göre

hukuki ilişkide taraf olanların eşit muamele görmesini gerektirir. Aristoteles'in dağıtıcı ve denkleştirici adalet ve hakkaniyet ayrımı günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Adalet ona göre eşitlik esasına dayandırılmalıdır. Aristoteles'le birlikte adalet mutlak bir ide olmaktan çok, toplum realitesi içindeki ilişkilerden doğan bir kavram haline dönüşmüştür (109).

Ünlü Romalı hukukçu Ulpianus adaleti herkesin payına düşeni vermek olarak nitelendirmiştir. Bu yaklaşımı ile hukuk teorisinde sürekli bir etkinliğe sahip olduğu ifade edilmektedir. Ulpianus'a göre adalet onurlu yaşama, başkasına zarar vermeme ve herkese kendine ait olanı vermektir. XVII. Yüzyıl rasyonalist doğal hukukun temsilcilerinden Grotius'a göre de adalet hakka saygı, kusurlu kimsenin zararı ödemesi, başkasına ait olanın verilmesi, ahde vefa ilkesi (Pacta Sunt Servanda) kurallarını içerir. Gerek Ulpianus gerekse Grotius'un tanımlarında hak sahibi olan kimseye hakkın verilmesi esas temel kuraldır (109).

Alman filozofu Kant adalet konusunu incelerken üç ayrı ilkeye dikkat çeker. Bunlar Roma hukukundan kaynaklanan "şerefli yaşa, kimseye zarar verme, herkese payına düşeni ver" esaslarıdır. Kant'ın ifade ettiği herkese payına düşenin verilmesi adaletle ilgili klasik tanımın tekrar edildiğinin göstergesidir. Ancak hiç şüphesiz Kant'ın sisteminde adaleti yönlendiren temel değer her zaman hürriyet olmuştur.

J. Rawls'un adalet teorisi ise başlıca üç soru ile ilişkilendirilebilir;

a-) Adalet ilkelerinin bulunması ve yorumlanması

b-) Bir anayasal demokrasinin kurumlarını bu ilkeleri gerçekleştirecek biçimde bir düzenlemenin mümkün olup olmadığı

c-) Belirlenen dağıtım paylarının adaletin sağ duyuya dayalı kavramlarına uygun düşüp düşmediğinin belirlenmesi

Adalet ilkelerinin oluşturulması konusunda da Rawls ilkelerin özünü şöyle açıklamaktadır:

1-Her insan başkaları içinde tanınmış olan benzer özelliklere uygun bir şekilde temel özgürlükten en geniş şekli ile yararlanma hakkına sahiptir.

2-Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler o şekilde düzenlenmelidir ki;

a-Herkesin yararına olacağını ümit etmek mümkün olmalıdır

b- Herkese açık mevkilerde ve kurumlarda ortaya çıkmalıdır.

İlkelerin önceliği söz konusu olduğunda özgürlüğün sosyal ve ekonomik yararlar üstünlüğüne kuşku yoktur. Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler öyle düzenlenmelidir ki bu eşitsizliklerin herkesin yararına olacağını ümit etmek mümkün olmalı, herkese açık mevkilerde ve siyasi iktidarın takdiri müdahalesi ile yaratılmış olmamalıdır (123). Rawls'a göre etik iyi yaşamı belirlemeyi amaçlar en iyi bir takım alternatif kavramsallaştırmaları olan bir kavram olarak anlaşılır. Farklı kültürlerden bile olsalar insanlar arasında ortak bir adalet kavramı var gibidir. Ancak "adalet" kavramı kişiden kişiye farklılık gösterir. Farklı kavramlar arasında bağlantı kurmak için kavramlara ihtiyaç vardır.

Rawls, adalet kavramının kültürel gelenekleri aştığını, adalet kavramsallaştırmalarının ise aşmadığını öne sürer. Adalet kavramsallaştırmaları uygulamalarla çok sıkı bağlantılı olduğu için bir kültürde diğerine ve bazen de aynı kültür içinde değişiklik gösterir. Toplum yaşamı içinde de eylemleri haklı ve haksız olarak ayırmak insanlar için genellikle toplumsal bir gereksinim olduğu ve ahlâki kavramların bu ölçüde evrensel olduğunun varsayılması anlamlı olur (73).

Günümüz modern toplumlarında sağlık hizmetleri devlet tarafından veya devletin kontrol ve denetimi altındaki kurumlar tarafından sağlanmaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesinin 25.maddesi "herkesin yeterli sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı" nın olduğunu bildirmiştir. İdealde ve teoride böyle olsa da pratikte uygulama her zaman böyle olmamaktadır. Devletin halkına sağladığı imkanlar, ülkenin genel zenginliği ve

sağlığa ayırdığı bütçeye göre değişiklik göstermektedir. Oysa her sosyal devletin temel görevi halkının hayatını ve refahını güvence altına almaktır. Savaş ve dış tehdit gibi durumların dışında bir toplumun hayatına ve refahına en büyük tehdit hastalıklardan gelmektedir. Dolayısı ile barış zamanında devletin en temel görevi, vatandaşına adaletli sağlık hizmeti vermektir.

Kaynakları sınırlı, talebinse fazla olduğu durumlarda ise en doğru davranış herkese eşit davranmak ve toplumda herkesin mevcut kaynaklardan eşit olarak faydalanma hakkının olduğunu topluma hissettirmektir. Bir toplumda bireylerin, yaşı, hastalığı, yaşama biçimi, kişisel tercihleri, yaşam kalitesi ve muhtemel prognozu ne olursa olsun bir gün ihtiyaç duyduğunda hiçbir ayrımcılığa tabi tutulmadan herkes ile eşit tedaviden yararlanma şansına sahip olacağından emin olması gerekmektedir (5). Adalet ilkesi, hekimin hastalarına eşit davranmasını, tedavide birini diğerinden daha önemli görmemesini sağlar. Tıbbi araç, gereç ve olanakların adaletli bir şekilde dağıtılması bu ilkenin temelidir. Örneğin organ aktarımlarında adaletli bir dağılım gerekir. Bu dağılımda bazı geleneksel görüşler, duygusal davranışlar yer almamalıdır. Özellikle herkesin yaşamını kurtaracak şekilde bir çıkış yolu bulmak, hekimin adaletli davranmasında en önemli kriterdir. (50)

10. TARTIŞMA

Hekim karakterinin oluşmasında hasta-hekim, hekim-toplum ve sağlık personelinin kendi aralarındaki ilişkilerde Tıp Etiğinin büyük önemi vardır. Dünyanın neresinde olursak olalım tarihin hangi döneminde yaşarsak yaşayalım mutlaka etik ilkelere ihtiyacımız olmuştur. Etik ilkelere bazılarını çekimi kanunu kadar gerçek ve tartışılmazdır. Bazıları da bizim dünyayı olduğu gibi değil de olduğumuz gibi görmemizden kaynaklanır. İnsan, değişmez temel ilkeler ile zamanla değişebilir ilkeleri birlikte değerlendirmek durumundadır. İncil'de bir ayet "Kendi kalbini dikkatle araştı, çünkü yaşamla ilgili çözümler oradan kaynaklanır." demektir. Albert Einstein'da : "Karşılaştığımız önemli sorunlar onları yarattığımız zamanki düşünce düzeyi ile çözülemez" der (36). Tıp

Etiğinin bazı sorunlarının çözümü de zamana muhtaçtır. (Invitro fertilizasyon gen haritası,kopyalama v.s.)

Tıp Etiğindeki değişmez ve evrensel ilkelere yaklaşım açısından Covey'in naklettiği Denizcilik Enstitüsünün dergisi Proceedings'de Frank Koch'un anlattığı şu olay çok çarpıcıdır:

"Eğitim filosuna verilmiş olan iki savaş gemisi birkaç gündür kötü hava koşullarında manevra yapıyorlardı.

Karanlık bastıktan kısa bir süre sonra köprünün gözetleme yerinde iskele tarafındaki nöbetçi haber verdi: "Işık, sancak tarafında !"

Komutan seslendi: "Dümdüz mü ilerliyor?"

Nöbetçi: "Dümdüz ilerliyor, Komutanım."

Bu, o gemiyle bir çarpışma rotasında bulunduğu anlamına geliyordu.

Komutan nöbetçiye emir verdi "Gemiye mesaj gönder: Çarpışma rotasındayız .Rotanızı 20 derece değiştirmenizi öneriyoruz."

Karşıdan sinyal geldi "Rotanızı 20 derece değiştirmeniz önerilir."

Komutan, "Mesaj gönder" dedi. "Ben komutanım. Rotayı 20 derece değiştirin."

Karşıdaki "Ben deniz onbaşıyım, rotanızı 20 derece değiştirirseniz iyi olur" diye yanıtladı.

Komutan öfkeleni. Hırsıyla emretti: "Mesaj gönder! Ben bir savaş gemisiyim. Rotanızı 20 derece değiştirin."

Karşıdaki ışıklarla işaret verdi: "Ben bir deniz feneriyim" (36).

Hekim-hasta ilişkisinin bugün geldiği nokta uzun bir tarihsel sürecin sonucudur. Hekimin gerek hastasına, gerek topluma karşı olan tutum ve davranışlarının belirleyici değerleri tarihsel zeminde izlediğimiz birçok ögenin birleşimiyle zenginleşerek ortaya çıkmıştır. Eski Yunan'da Sokrates'in dile getirdiği ahlâk değerleri, evrensel ölçüde iyi, "tümel" kalıcı, her durum ve

zamanda geçerli tekil olaylarla değişmeyen kavramlardı. Ölçülü olmak, yardımseverlik, yüreklilik, doğruluk, adalet, yasaya itaat gibi değerler onun varlığına inandığı evrensel değerlere verilebilecek örneklerdendir. Çağdaşı Hippokrates'de O'nun felsefesinin temel ögesi olan ahlâki evrensel değerlerin bulunduğu görüşünü benimsemiştir. Bu olay gerçekte, hekimler adına sahiplenmedir. Hippokrates, hekimlerden "evrensel iyi"leri ödev olarak bekler. Bu bağlamda Hippokrates'in tutum ve davranışları yönünden hekimlerden neler istediği, tarihi kaynaklarda yer yer karşımıza çıkar ve zengin bir ahlâk kılavuzu oluşturur (49).

Süheyl Ünver tarafında Hippokrates'in tıp etiğine ait beirlenen 24 öğüdünden bazıları şunlardır: Güzel ahlâk sahibi olmak, sözünde doğru olmak, yalnız olmamak, doğru olmak, parayı çok sevmemek, fena davranışlarda bulunmamak ve sarhoş olmamak, nazik olmak, sır tutmak, kimseye hakaret etmemek, gururlu olmamak (50).

Hem etik hem de Tıp Etiği tarihine baktığımızda evrensel değerlerin insan tabiatına uygun olarak kabul edildiğini ve uygulanmaya çalışıldığını görürüz.

Günümüzde bir hekimden ihtiyaçlarından ziyade hastasını düşünmek olan özgecilik, sorumluluk, mükemmel davranmaya gayret etmesi, mesleğine ve topluma yararlı olmak ve sorumluluk alması, namuslu ve doğru sözlü olması, insanlara karşı saygılı olması beklenmektedir. Medikal Etiğin American Medical Association (AMA) prensiplerinde de bir hekimin kimliğinin etik açıdan nasıl olması gerektiğine dair bilgiler bulunmaktadır:

1. Hekim, etkili bir tıbbi hizmet sunmak için kendini adanmalıdır.
2. Hekim, hasta ve meslektaşları ile dürütçe ilgilenmeli ve onlardan sahtekarlık içinde olanları açığa çıkarmayı çabalamalıdır.
3. Hekim, kanunlara saygılı olmalı ve hastanın çıkarlarına zıt olan gereksinimleri de göz önünde bulundurmalıdır.

4. Hekim, hasta, meslektaş ve diğer sağlık personelinin haklarına saygı göstermeli ve kanun çerçevesinde olmak kaydı ile hastanın güvencelerini korumalıdır.
5. Hekim, çalışmaya devam etmeli uygulama yapmalı ve bilimsel bilgisini geliştirmeli, hasta, meslektaşları ve toplum hakkında bilgi edinmeli, konsültasyon yapmalı ve endikasyon doğduğunda diğer sağlık uzmanlarının yeteneklerinden faydalanmalıdır.
6. Hekim, acil durumlar haricinde hangi hastaya hizmet vereceğine, kim ile ortaklık yapacağına ve hangi çevrede hizmet vereceğine tercih etmekte özgürdür.
7. Hekim, daha iyi bir toplum oluşturmada aktivitelere katılmayı bir sorumluluk olarak hissetmelidir (76).

Husted and Husted'da, özerkliğe saygı, özgürlük, dürüstlük, mahremlik (sır saklama), yararlılık sadakat ilkelerini çağdaş bioetiğin standartları olarak görülmektedir (77).

İster Beaucham ve Childress'in Tıp Etiğinin dört temel ilkesi olsun, isterse başka düşünürlerin getirdikleri; yahut ta dinlerin insanlığa sundukları ilkeler hepsi insanın iyiliğine, onun erdemli olmasına ve mutluluğuna hizmet amacı gütmektedir. Bu arada bazı düşünürlerin ilkeleri bu söylediğimiz sonuçları amaç edinmiş olmasa da yada ilkelere öncelikler değişse de hepsinin çalışmaları ve düşünceleri her geçen gün etiğe ve tıp etiğine katkıda bulunmaktadır.

Çağdaş etiğin; G.E. Moore'un etiğin doğasını araştırması ile başladığı söylenmektedir. Önceki araştırmalarda etiğin alanı, insan davranışlarının alanı ile sınırlanmıştı. Moore bu alanı genişleterek içine "İyi nedir ? " konusunu da dahil etti. Onun amacı daha çok "iyi" nin nasıl tarif edildiğini

araştırmaktı. “İyi nedir ?” sorusuna olan şaşırtıcı cevabı ise “iyi daha tarif edilemedi” olmuştur. Moore’a göre etik tarihi boyunca pek çok filozof, iyilik kavramı ile doğal objelerin sabit özelliklerini (hep var olan, doğuştan gelen) birbirine karıştırmaktadır, Moore buna “doğal yanılğı” demektedir. Moore’un görüşüne analitik etikçi (Metaetic) Frankena karşı çıkar. Frankena’ya göre naturalistik (doğal) yanılğı eğer mantıken uygun bir argüman kullanılırsa mantıklı veya makul bir yanılğı olamaz. Ayrıca dogal yanılğı en nihayetinde bir yanılğı ise, bu bir özelliğın diğeri ile karıştırıldığı çok daha genel bir yanılğı türüdür. Frankena’nın en anlamlı tezi, doğal yanılğı oluştuğunu görmenin tek yolunun hepimizin “iyi” nin tanımlanamaz farklı bir özellik olduğundan haberdar olmamız yolu ile olabileceğı şeklindeki tezidir (126).

Üstelik Frankena iyilik severliğı ve adaleti, temel ahlâki erdemler olarak görür. Ona göre “sevgi, cesaret, ölçülülük, namusluluk, minnettarlık ve düzencilik” gibi bütün alışılmış erdemler bu ikisinden çıkarılabilir (130).

R.M. Hare’ye göre “iyi” hareketler –doğru hareket olmasa bile iyi insanların yaptığı hareketlerdir. İnsanın motivasyonları ile ilgili küçük farklar dışında “iyi” hareket genelde ahlâki bakımdan rasyonel hareket gibidir. İyi (iyi ahlâki eğitim almış) insan, kafasındaki prensipleri iyileştirmek adına belli bir motivasyon ve eğilim düzeni içine girer (70).

Kai Nielsen “neden ahlâklı olmalıyım” diye sorar ve bunun “neden doğru olanı yapmalıyım ? ” anlamına geldiğini söyler. Bu soru (neden ahlâklı olmalıyım) kişinin kendi çıkarına olmasa da sorulduğunda o zaman gerçek anlamını bulur. Ancak bu sorunun anlamlılığını irdeleyen birçok zorluk vardır. Bir bireyin kendi çıkarını gözeterek hareket etmesi o bireyin yapacağı en rasyonel tavidir. Bu önerme şüphesiz mantıklı ya da yoruma kapalı bir gerçektir. Fakat bu önerme evrensel bir rasyonalite kanunu değildir. “Örneğın böbreğini bağışlamanın kişiye ne kısa nede uzun dönemde faydası olmasa da bu davranış insanlara irrasyonel gelmez.”

Öte yanda her zorunluluk içeren-“-meli,-mali” takısı ahlâki bir zorunluluk bildirmez. Bir insan “neden ahlâki bakış açısını her davranış için

rehber tayin ediyoruz ?” diye sorarak esasında “doğru olarak kabul edilen şeyi yapmalıyım” şeklinde analitik bir düşünceye ulaşır. Bir insanın düşün dünyasında bir davranışın doğru olarak kabul edilmesi veya ahlâki gereklilik olarak kabul edilmesi için o insanın daha önceden yani en başından kendini ahlâklı olmaya adanması gerekir.

Şüphesiz ki ahlâk duygusu içeren ve genelde diğer insanlarında uygun davrandığı kolektif çıkarlarımızda vardır. Ahlâk kurumunun işlemediği bir yaşam, Hobbes’un ifadesi ile, “vahşi, iğrenç ve kısa bir yaşam “ olacaktır. Yaşamak için hepimizin ahlâki olgulara ihtiyacı vardır. Ahlâk terimi ile hayatımızda hüküm süren tek ahlâki kurum geleneksel ahlâk bile olsa bu hiç ahlâki olgu olmamasından iyidir.

İnsan, toplum içerisinde, ahlâki bakımdan neyin doğru veya yanlış olduğunu birbirine empoze ederek sosyalleşir. İnsan vicdanının sesine kulak vermeden mutlu olamaz. Biz ahlâki ilkeleri ustaca çarpıtsak bile vicdanımızın sesini ihlal ederek toplumsal bazda ağır bedeller ödemek durumunda kalırız. Bununla birlikte biz ahlâki veya vicdanı inkar edebiliriz. Ancak vicdanı reddeden bir sosyalleşme sürecinde sosyolojik açıdan bakıldığında rasyonel bir immoralist bile genel şartların değişmesini istemez. Çünkü ahlâk kurumunun toplum için değerini bilir (104).

Batı dünyasındaki bir çok etik geleneğinin ve kurumlarının tıp etiğine yansması farklı farklı olmuştur. Klinik etik, Hippokrates ilkelerinden alınmış ve hekimlerce günümüze kadar geliştirilmiştir, yaygındır. Katolik etiği ise Yahudi-Yunan inanç geleneğinin mirasıdır ve üç bin yıldan bu yana, felsefi alt yapısı Hıristiyan yorumu ile tamamlanmıştır. Akademik etik olarak kabul edilen Katolik etikde, Kilisenin tedavi yükümlülüğü ve Hz. İsa’nın hastalıkları tedavi etmesinden doğan ve klinik etiğe göre daha spesifik bir gelenektir. Kilise, Apostolik (havarilerin yaşadığı dönem) zamanlarda bile hastalıktan korunmaya çalışmış ve daha sonraları ortaçağda manastırlarda rahipler tıbbın uygulayıcıları olmuşlardır.

Fiziksel ve ruhsal bakım, ötenazi ve kürtajı yasak kılan kuralları barındıran tıbbın bir disiplini haline gelmiştir. Bu geleneğin gelişimi ilahiyatçılar tarafından tesis edilmiş ve tarihi David Kelly tarafından özetlenmiştir. 1970 öncesi medical etiği Katolik geleneğidir. 1971'de Potter von Renssealer tarafından biyoetik disiplini tanımlanmıştır. Klasik tıp etiği ile çok yeni olan biyoetik ayrımı yapılmıştır. Klasik tıp etiği, sağlıkla ilgili eylemlerin haklılığı veya yanlışlığı ile ilgilenir. Tıbbi konularda uzmanlaşmış hekim ve etik filozoflarını içine alır ve Hippokratik bir bileşime sahiptir. Biyoetik de ilkecilik ağırlıktadır. Günümüzde ilkecilik egemen olan tıbbi etik sistemidir. Bu ilkelerden (faydalılık, özerklik vb.) kurulu bir sistemdir. Ahlâki açıdan tarafsızdır ve genellikle faydacı tezleri haklı çıkarmada kullanılır. ABD'de bioetiğin iki temel merkezi olan Hastings Merkezi ve Kennedy Enstitüsü özünde Katolik altyapıya sahiptir. Patrick Guinan'a göre, eğer aydınlanma hareketi ve modern çağ gerçekten bitiyorsa post modern bir çağ ortaya çıkmaktadır ve kutsal duygulara ve doğal kanun bakış açısına dönme umudu vardır. Yani Katolik tıp etiğine dönüş yaşanması olasıdır (62).

Fakat geleneksel Tıp Etiğinden bioetiğe geçişte tarafların anlayışlı davranması gerekiyordu: Örneğin teologlar kutsal kitaplara ve onların emirlerine direkt referansta bulunmalarını sınırladılar. Daha çok onlardan çıkarılması gereken ana fikirleri tartışmalarında kullandılar. Felsefeciler soyut tartışmalardan çok daha pratiğe yönelik ve felsefeci olmayanların daha kolay anlayabileceği savlar ve söylemlerle ortaya çıkmaya başladılar. Hekimler ve bilim adamları daha önce göz ardı ettikleri hassas konulara daha fazla itibar etmeğe ve onları daha fazla kullanmayı öğrendiler. Bilim adamlarının kendileri için yabancı olan bir sahadaki bu ilk adımları zaman içinde bir teori arayışı, bir prensipler manzumesi oluşturma çabası ve bir karar verme metodolojisi oluşturma gayretine dönüştü. Jhon Rawls'ın A Theory of Justice'i, Robert Veatche'in A Theroy of Medical Ethics'i , H. Tristram Engelhardt'ın Foundations of Bioethics'i ve Tom L.Beauchamp ile James F. Childress'in Principles of Biomedical Ethics'i hep bu çabaların eseri idi. Beauchamp ve Childress'in kitabı içinde önerdikleri prensipler (Zarar vermeme, Yararlı olma;

Özerkliğe saygı ve Adalet) son derece popüler oldu. Gerek bioeticiler gerekse sağlık çalışanları tarafından yaygın olarak kullanıldılar (5).

İslâmi biyo etikte görev ve hakların bir bileşimi olarak doğmuştur, inanca ve erdeme çağrı niteliğindedir. İslâm'a göre bioeticsel karar alımı vahiy geleneklerden gelen bir çevçeve doğrultusunda yerine getirilir. İslâmi biyoetik Kur'an'ın ahlâki öğretisi ve Hz. Muhammed'in yürüttüğü sünnet (davranışlar) ile sıkı sıkıya bağlıdır. İslâm yeni biyomedikal teknolojileri alma konusunda esnek bir yapıya sahiptir.

İslâmi biyoetik zararı önlemeyi vurgular, hastaların saygı ve şefkatle tedavisini öngörür. Hastaların fiziksel ruhsal ve mental boyutlarında hesaba katılması gerektiğini öğretir. İslâma göre insan yaratılanların en mükemmeldir. İnsanlar akıl, seçme hakkı ve sorumluluklarla donatılmıştır; diğer yaratılanlara, çevresine ve sağlığına karşı sorumludur. Müslümanlardan sağlık dahil her konuda ılımlı ve dengeli olmaları beklenir. İslâma göre hastalık bir imtihan, sıkıntı veren bir tecrübe olarak görülebilir. Ancak, ceza veya Allah'ın gazabı olarak algılanmaz. Bu sebeple hasta tedavi olmakla yükümlü kılınmıştır ve hastalığı kadere bırakmaktan kaçınmak durumundadır. Hayat kutsaldır ve her anı değerlidir, hatta yaşam kalitesi çok düşük olsa bile bu böyledir. Hayatı korumak bir vazifedir ve haksız yere can almak büyük bir günah addedilir. Kur'an Allah emirlerinin tüm tek Tanrı'ya inanan insanlar için olduğunu vurgular ve insan hayatının yüceliğini tasdik eder. "Bir insanı öldürmek tüm insanlığı öldürmek; bir hayat kurtarmak tüm insanlığın hayatını kurtarmak demektir" anlamına gelen ayette bu fikri teyit eder. (Kur'an 5/32) Bu ayet, insan hayatını korumadaki tıbbi gelişmeleri destekler, intihar ve ötenazinin yasak olduğunu vurgular niteliktedir.

İslâmiyette, hristiyanlıktaki kilise gibi organize bir otorite olmadığı için biyoetikle ilgili meselelerin çözümlenmesi, belirlenmesi, bilim jürileri, İslâm hukukçuları, teknik uzmanların katıldığı ortamlarda tartışılmaktadır. Biyoetikle ilgili çok farklı bakış açıları ortaya çıkmaktadır. Bu İslâmi hukuk ekollerinin, farklı kültürel altyapılarından kaynaklanmaktadır. Üç tek Tanrılı din ve özellikle

İslâmiyet ve Yahudiliğin temel biyoetik meselelere aynı biçimde baktığını Kanadalı hekimler de gözlemiştir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet aynı Tanrı'ya ve evrenin bütünlüğüne inanmaktadır. Buna karşılık İslâmiyeti, Yahudilik ve Hristiyanlıktan ayıran bazı farklılıklar mevcuttur. Batı biyoetiği insan haklarına yaptığı vurgudan dolayı hak temelli olarak tanımlanırsa, İslâmi biyoetiği de görevlere ve zorunluluklara (örneğin;yaşamı koruma ve tedavi etme) dayalı bir temelde tanımlamak mümkündür (45).

İslâm felsefesinin Tıp Etiğine bakışında Kur'an ayetleri ve hadisler önemli bir yer tutar. Hekimlerin sorumluluğu ile ilgili bir hadiste şöyle buyrulur: "Şifa dağıtan (hekim anlamında) bir kimse , tıptan haberdar değilse, hareketlerinden sorumlu olacaktır." Bir başka hadis: "Ey Allah'ın kulları şifa arayınız, Allah tedavisi olmayan hiçbir hastalığı göndermemiştir." Hadise göre, eğer tedavi mümkünse tedavi olmak bir zorunluluktur. Ancak tedavinin faydası şüpheli ya da zararından korku duyulursa, tedavi reddedilebilir. Bu prensipler zarar görmeyi önlemek ve hastayı korumak için oluşturulmuştur. İshaq İbn Ali al-Ruuhawi, *Adab al-Tabib* (Hekim Etiği) kitabındaki önemli bölüm başlıkları şöyledir:

- 1-Hekimin sadakat, inancı ve uymak zorunda olduğu etik
- 2-Hekimin sağlığını koruması
- 3-Hekimin hastayla ilişki yönü
- 4-Ziyaretçilerin davranışları
- 5-Hekim neden sakınlı ve neye dikkat etmeli
- 6-Hekimin yaptığı ilaç bakımı
- 7-Hekimin hasta ve hemşireden istedikleri
- 8-Hasta hekimden neler gizleyebilir
- 9-Tıbbi uzmanlığın değeri
- 10-Hekime saygı göstermek , itibar etmek
- 11-Hekimler ve tedavide özel durumlar
- 12-Ahlâklı insanlar için tıp sanatı
- 13-Hekimlerin incelenmesi, sınanması

14-Hekimlerin bozulmasının (rüşvet vs. gibi kötü davranışlar) önlenmesi

15-Şarlatan (Hekim görünümündeki)lara dikkat etmek

16-Zararlı alışkanlıklar

17-Hekimin kendine dönük bakımı

Adap al-Tabib eseri, sorumluluk etik ve toplum ihtiyaçları ile ilgili sorunların tıp için çok yeni olmadığına güzel bir göstergesidir. Günümüzde tıp etiği tartışmaları ve Ruuhawi'nin güzel açıkladığı sorumluluğun diğer başlıklarına son zamanlarda yeterince önem verilmemektedir. (Örneğin; bir hastanın ve toplumun hekime karşı sorumlulukları) Hasta, hekimle ilişkisinde hekimle eşit sorumluluğa sahiptir. Benzer olarak toplumda hekimi yeri geldiğinde desteklemelidir. İslâmi tıp etiği Kur'an etiğine dayanmaktadır. Hekimlerin davranışları için (hem kişisel hem de uzmanlık düzeyinde) rehberlik etmektedir. Aynı etik ilkeler hekimin özel hayatında iyi bir rehber olur. Çünkü özel yaşantısında ahlâki değerlerden yoksun birinin uzmanlık aktivitelerine de güvenilmez. Yani bir insanın iki farklı etik standardı olması mümkün değildir. Kur'an da bu , şöyle geçer:

"Allah bir adamın göğsünde iki kalp yaratmamıştır."(33/4)

İslâmiyete göre hekimin hastasına zararlı bir şey vermesine veya önermesine hakkı yoktur.

"O kendilerine iyiliği emreder, kötülüğü men eder." (7/157)

Hekim hastanın mahremiyetini, Allah'ın buyruklarına bağlı kalarak korumalıdır.

"Onlar ve emanetlerine sözlerine riayet ederler." (23/8)

Allah iyi kullarını şöyle tanımlar:

“O iman edenler sözün en güzeline yöneltmişler.”(22/24)

Hekim, bir başka hekimi, hasta veya sağlık personelinin önünde eleştirmemelidir.

“Ey iman edenler, bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin, olabilir ki alay edilenler kendilerinden daha hayırlıdır.” (49/11)

“Allah kötülüğün sözle bile açıklanmasını sevmez, ancak zulme uğrayanlar müstesnadır.” (4/148)

İslâmi bir toplumda yaşayan hekim; toplum sorumluluğuna dikkat etmelidir. Toplumun ortak inanç ve duygularını dikkate alır. Şifa'nın Tanrı tarafından verildiğine hekimin bir aracı olduğunu kabul etmesi hastanın psikolojik durumunu iyileştirir. Aktivitelerinde izin verilen ve yasaklanan davranışlarına uyması önemlidir. Örnek: Küretaj, karşı cins hormon kullanımı, transeksüel operasyon , fizyonomiyi değiştiren operasyon, genetik, klonlama vd. (92).

Farklı toplumlardaki düşüncülerin, evrensel dinlerin Tıp etiğine bakışlarından hareketle, Kutadgu Bilig'de bulunan birçok ahlâki kavramında Tıp etiğine katkıda bulunacağını görmekteyiz.

Kişiler ölür, düşünce ve saplantılar ise ölümsüzdür. Kişileri olaylara ve girişimlere bağlatmaya iten de düşüncelerdir. Bu düşüncenin her gün dillerde dolaşmaması, o düşüncenin unutulduğu anlamına gelmez. Çok uzun süre sessiz kalmış düşüncelerin birden filizlenip çiçek açtığı, kişileri atılıma geçirdiği görülmüştür. Kutluk veren bilgi, kötü sonuçlara varacak düşünceleri önceden kestirebilmek, önlemini alabilmek uğraşıdır. Kutluk veren bilgi edinilmez ve kullanılmazsa toplum ve toplumlar düşüncesizliğin yandaşı olan öngörüsüzlüğün acısını çekeceklerdir (65).

Paksoy'un sözleri ışığında Kutadgu Bilig'e baktığımızda onun sadece siyaset ve nasihat kitabı olmadığı içinde evrensel ilkeleri koruduğunu görebiliriz. O zaman saadet veren bilgi'nin toplumlara sunacağı bir çok ilke vardır. Tıp Etiği ilkelerinden hastaya zarar vermeme, yararlı olma, özerkliğe saygı, adalet

ilkeleri, sır saklama gibi diğer ilkelerde Kutadgu Bilig'de beyitlerde açık veya gizli (örtülü) bir şekilde ifade edilir.

Yararlılık ilkesine katkıları açısından Kutadgu Bilig'de olumlu kavramlar altında verdiğimiz asıglık (faydalılık) örneklerine ilave olarak şu beyitleride verebiliriz:

Hükümdar dedi: -lyinin vasfı faydalı olmaktadır; onun halka çok faydaları dokunur. (KB.856.b)

"İnsan iki şey ile kendisini ihtiyarlamaktan kurtarır: biri-iyi iş ve diğeri-iyi söz" (K.B. 181.b)

"Şimdi bu yere sahip olmak sırası sana gelmiştir; sen herkesten iyi ol ve hep iyilik yapmağa çalış" (K.B. 236.b)

"O bütün halka hep iyilik eder, fakat yaptığını insanın başına kakmaz." (K.B. 857.b)

"Kendi istifadesini düşünmez, başkasına fayda temin eder ve buna mukabil bir karşılık beklemez." (K.B. 858.b)

"Başkalarına faydası dokunmayan insan ölü gibidir; faydalı ol, ölü olma ; ey mert yiğit." (K.B. 3408.b)

"Başkalarına faydalı olan kimse ne der, dinle; başkalarına faydalı olan insan insanların başıdır." (K.B. 5729.b)

"İnsan iyiliğe karşı iyilik yapar; hatta bir iyiliğe on iyilik ile mukabele etmelidir." (K.B. 5766.b)

Zarar vermeme ilkesini ise kötü davranmama ilkesi ile birlikte değerlendirilir. Kutadgu Bilig'de edgü (iyilik) kavramı burada önem taşır.

"Huzur, arzu, nimet, emniyet, rahat ve bu neş'e, sevinç, hep iyiliğin karşılığıdır." (K.B. 937.b)

"Ey iyi insan, iyilik yapmakta devam et; iyilik ihtiyarlamaz, onun ömrü ebedidir." (K.B. 1639.b)

"İyilik ihtiyarlamaz ve yıpranmaz; onun ömrü çok uzundur; iyiliğin kötü olmak ihtimali yoktur." (K.B. 1640.b).

Eserde bir insanın ahlâk sahibi olması o insanın başkalarına zararlı olmasını da önleyecektir:

“Haya sahibi kimse yumuşak tabiatlı olur; kendisine yakışmayan hiçbir işe el sürmez.” (K.B. 2006.b)

“Tanrı kime haya ve iz’an vermişse, ona devlet ile birlikte bütün şerefleri vermiş demektir.” (K.B. 2007.b)

“Bütün uygunsuz işlere mani olan hayadır; bütün iyi işlere ulaştıran da hayadır.” (K.B. 2008.b)

“Bu haya ne kadar iyi şeydir ve insan için ne büyük bir zinettir; haya insanı her iyi işe sevkeden bir vasıtaadır.” (K.B. 2009.b)

“Halka faydalı ol, ona zarar verme; iyi hareket et, kötülerin zararlarını ortadan kaldır.” (K.B. 2161.b)

“Haya ile insanın şerefi artar; haya sahibinin bundan dolayı gözü parlar.” (K.B. 2207.b)

“Sözü, gönülü bir, hareketi doğru, haya sahibi, merhametli ve halk arasında dürüst olarak tanınmış olmalıdır.” (K.B. 2235.b)

“Ağızdan bazan ateş bazen de su çıkar; bunların biri yapar, biri de yıkar.” (K.B.2686.b)

“Dilin söylediği iyi söz ise, akar su gibidir; nereye akarsa, orada çiçek açar.” (K.B. 2688.b)

“Yürü, iyilik yap, iyilik ek; bundan sen ebedi iyilik bulursun.” (K.B. 5249.b)

“Bu alem kalacak değil, nasıl olsa gidecektir; sen kaybolup-gitmeyecek bir iyilik yap.” (K.B. 5254.b)

“Kötülük edersen, kötülüğün karşılığı peşimanlıktır; elinden gelirse, kötülüğün inadına ,iyilik yap” (K.B. 929.b)

“Başkasının zararını isteme, kendinde zarar verme; hep iyilik yap, kendi hava ve hevesine hakim ol.” (K.B. 1315.b)

“Saadete kavuşursan kibirlenme; kötülük etme elinden geldiği kadar iyilik yap.” (K.B. 1330.b)

“Kötüye yaklaşma ondan uzak dur; kaç; daima iyilik yap, tavır ve hareketini düzelt.” (K.B. 1508.b)

“Kaba söze yumuşak cevap vermeli ve acı sözlere de tatlı sözle mukabele etmelidir.” (K.B.3426.b)

“Başkalarının yükünü yüklenmeli, fakat onlara yük yüklememeli; cefa edenlere karşı ses çıkarmadan, vefa göstermelidir.” (K.B.3427.b)

İnsanca hareket etmek için, sen daima insan ol; insan insanlığın temelini böyle tespit etmiştir. (KB.2308.b)

İyi insanlardan yiyecek, içecek, giyecek ve binecek hususunda ancak iyilik gelir. (KB.2439.b)

Yoluna girmiş işi bozan rüşvettir; olgunlaşan işi çiğ bırakan da rüşvettir. (KB.2443.b)

“Haya sahibi olan insan kötü iş yapmaz, münasip olmayan şeylere yaklaşmaz ve başkalarına kabalık etmez.” (KB.2445.b)

“Bir kimse bilgiden nasibini alamamış ise, ona diri demek doğru olmaz; sen onu ölü bil.” (KB.2450.b)

Bilgisiz adam boş bir kalıptan ibarettir; bilgili kimsenin yeri gökten daha yüksektir. (KB.2452.b)

Gönül sahibi olan insan verdiği sözü unutmaz; gönül sahibi olmayan insan ise sözünü tutmaz. (KB.2470.b)

Gönülsüz insanlar kuru bir kalıp olur. İnsan her işi gönül ile yapar. (KB:2472.b).

Kur’an dan da zarar vermeme ile ilgili ayetlere şunları örnek olarak verebiliriz;

“Bir iyiliği açığa vurur veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz Allah da affedicidir, güçlüdür.” (Kur’an 4/149)

“Fakat kim sabreder (kendine yapılan kötülüğü affederse şüphesiz bu çok önemli işlerden biridir.” (Kur’an 26/ 43) (47).

Kutadgu Bilig'de kişinin kendini ifade etmesi özerkliğini ortaya koyması açısından da beyitlere rastlayabiliriz:

“Sen her sözünü bilgi ile söyle her kesin bilgi ile büyük olduğunu bil.”
(K.B. 209.b)

“Bir kimsenin arzusunu anlatmağa bir başkasına tavassut edebilir, insanın kendisi kendi işine başkasından daha yakındır.” (K.B. 516.b)

“Bazı işler vardır ki insanlar ile istişare etmek lazımdır; fakat neticede insan yine gönlünün münasip gördüğü işi yapmalıdır.” (K.B. 3495.b)

“Ne yapmak lazımsa bunu kendin bilmelisin; istişare et, fakat benden bu iş için fikir sorma.” (K.B.3497.b)

Kutadgu Bilig'de kişiler kendilerini çekinmeden ifade ederler özerklik ve özgürlük açısından bu dikkatden kaçmaz. Örneğin: Hükümdar : Sen bana: - Ben saadetim beni tanı; sana anlatmak için, böyle yaptım, bunu anla dedin (KB. 796.b). Od- gurmuş ise Hükümdarın emrinde çalışmak istemez.

Kutadgu Bilig'de könilik olarak ifade edilen adalet eserin bir çok bölümünde vurgulanmaktadır. Aşağıdaki örneklerde de adaletin önemi anlatılmaktadır.

Kün togdı; “Bir gümüş taht üzerine oturmuştu bu tahtın bir birine bağlanmamış üç ayağı vardı.” (K.B. 771.b)

“Elinde büyük bir bıçak tutuyordu; solunda bir acı-ot ve sağında şeker bulunuyordu.” (K.B.772.b)

“İşte bak, bende doğruluk ve kanunum; kanunun vasıfları bunlardır, dikkat et.” (K.B. 800.b)

“Üç ayak üzerinde olan hiçbir şey bir tarafa meyiletmez ; her üçü düz durdukça taht sallanmaz.” (K.B.802.b)

“Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları, bey veya kul olarak ayırmam.”(K.B. 809.b)

“Ey becerikli insan elimdeki bu bıçak biçen ve kesen bir alettir.” (K.B. 810.b)

“Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam.”(K.B. 811.b)

“Şekere gelince, o zulüme uğrayarak, benim kapıma gelen ve adaleti bende bulan içindir.” (K.B. 812.b)

“O insan benden şeker gibi tatlı-tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler.” (K.B. 813.b)

“Zehir gibi acı olan bu Hind otunu ise zorbalar ve doğruluktan kaçan kimseler içer. (K.B. 814.b)

“Benim bu sertliğim, kaşlarımın bu çatıklığı ve bu asık suratım bana gelen zalimler içindir.” (K.B. 816.b)

Aşağıdaki beyitlerde de Kün-Tağdı (adalet) kendi özelliklerini şöyle anlatır: “Alim benim tabiatımı güneşe benzeterek bu adı verdi.” (K.B. 824.b)

“Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima muhafaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir.” (K.B. 825.b)

“Benim tabiatım de ona benzer, doğruluk ile doludur ve hiçbir vakit eksilmez.” (K.B.827.b)

“Üçüncüsü-bu güneş doğunca yere sıcaklık gelir o zaman binlerce renkli çiçekler açılır.” (K.B. 829.b)

“ Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa hep düzene girer.” (K.B. 830.b)

“Güneş doğar, Temiz veya kirli demeden, her, şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez.” (K.B. 831.b)

“Bir de güneşin burcu sabittir; bu sabit dediğim, temeli sağlam olduğu içindir.” (K.B. 833.b)

“Güneşin burcu Arslan'dır ve burç yerinden kımıldamaz; yerinden kımıldamadığı içinde evi bozulmaz.” (K.B. 834.b)

Tıp Etiği ilkelerinden sır saklama da Kutadgu Bilig beyitlerinde bulunabilir.

“Diline hakim olan insan ne der, dinle; kendisine hakim olan insan rahat ve huzur içinde yaşar.”(K.B. 965.b)

“Hükümdar; - Anladım, bu böyledir- dedi-sözün esası nedir ve söz kaç kısma ayrılır? “(K.B. 9959.b)

“Söz nereden çıkar ve nereye varır; ey bilgili, bana bunu da izah et.” (K.B. 996.b)

“Sözün ne kadarını söylemeli ne kadarını söylememeli; bilgili ve akıllı hakim bu hususta ne der? “ (K.B. 997.b)

“Ay-Toldı cevap verdi: - Sözün yeri sırdır; söz ondur, fakat biri söylenmelidir.” (K.B. 998.b)

“Biri söylenebilir, dokuzunun söylenmesi yasaktır; yasak sözler aslında esasında hep fenadır. “ (K.B. 999.b)

“Bunlardan biri yalancılık ve diğeri de insanı doğru yoldan saptıran kötü huydur.” (K.B. 2508.b)

“Biri-her duyduğu şeyi ifşa etmemeli; ikincisi- görmemesi icap eden uygunsuz şeyleri görünce göz yummasını bilmelidir. (K.B. 2511.b)

“Sonra çok okudum, dil ihtiyatsız konuşurken, gönül sırrını ifşa etmiş ve o kimseyi yaralamıştır.” (K.B. 2517.b)

“Çok söz söyleme kendine hakim ol ve dilini muhafaza et; çok söylenen sözün kıymeti kalmaz.” (K.B. 4332.b)

“Kendisine hakim olan ve dilini sıkı tutan bilgili insan ne der, dinle.” (K.B. 4333.b)

“Her sözü söz diye ağzından çıkarma lüzumlu olan sözü düşünerek ve ihtiyatla söyle.” (K.B. 4334.b)

“Bir akıllı insan gördüm, az konuştu; fakat “Çok konuştum “ diye yıllarca pişman oldu.” (K.B. 4335.b)

Tıp etiği temel ilkeleri içinde incelemediğimiz fakat bazı düşünörlere göre etik ilkeler kabul edilen sadakat (vefa) ve gerçeği söyleme ilkelerini de KB'deki beyitlerde bulabiliriz:

“Yalancı insanlar vefasız olur; Vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar.” (K.B. 2039.b)

"Vefalı insan ne der, dinle; insan için insanlığın başı vefadır." (K.B. 2040)

"Sözü yalan olan kimsenin tavır ve hareketi cefadır; Cefa kimde ise, o kimse hayvandır." (K.B. 2041.b)

"Yalancı adamdan vefa bekleme; bu uzun yıllardan beri tecrübe edilmiş bir sözdür." (K.B. 2042.b)

"İnsanların hakikisi sadakatli insandır; sadakatli insanın sözünü tut, o seni büyütür." (K.B. 1359.b)

"Biri her türlü menfaat dışında, ilahi bir sevgi ile arkadaş edinir; bu arkadaşlık içinde sadakatsizlik hatıra gelmez." (K.B.4202.b)

"Her sözü saklamayı da anlayış hoş görmez; insan lüzumlu olan sözü söyler, gizlemez." (K.B.185.b)

"Ey kudretli devlet adamı faydasız olan ve insana daima zarar veren şu üç şeydir." (K.B. 1667.b)

"Biri- kötü tabiatli ve inatçı olmak, biri- yalan söylemektir." (K.B.1668.b)

"Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki, halka faydalı olsun ve güneşi dolsun." (K.B.2010.b)

"Yalancı insanlar vefasız olur; vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar." (K.B.2039.b)

"Yalancı adamdan vefa bekleme; bu uzun yıllardan beri tecrübe edilmiş bir sözdür." (K.B. 2042.b)

"Her şeyin muayyen bir vakti ve zamanı vardır.; vakti geldi ise, bunu iki göz görür. (K.B.2523.b)

Sokrates'de erdem bilgidir, erdemle mutluluğa erişiriz, Platon'un mutluluk erdemli yaşamakla elde edilir, Aristoteles'deki mutluluk aklın faziletine uygun faaliyettir önermeleri Kutadgu Bilig'de de kendini gösterir.

Sokrates ve Platon'da bilgi ve erdemler insanların ruh durumlarına göre dağıtılır. Kutadgu Bilig'de de "Bey doğarken beylikle doğar; görerek öğrenir ve böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir. (KB.1932.b)

Tanrı kime bu beylik işini verirse ona işi ile mütenasip akıl ve gönülde verir. Sokrates, Platon ve Aristoteles'teki erdem mutluluk ilişkisi Kutadgu Bilig'de de görülmektedir: Kut (mutluluk) hizmet edilirse elde edilir. "Bu Kut'a inanma; elinden gelirse iyilik et; bil ki Kut bugün sende ise yarın başkasındadır."

Fakat düşünürlerin kavramları arasında farklar bulunmaktadır. Kavramlar, tanımlanmış çerçeveleri belirlenmiş düşüncelerin ifadesidir. Her yeni düşünce kendisini açıklayabilmek için kendi kavramlarını beraberinde getirir(94). Örneğin Aristoteles'in kullanmış olduğu Tanrı kavramı, evrenin kendisi hareketsiz olan ilk hareket ettiricisi, aynı zamanda bu evrenin Tanrısıdır. Ancak bu Tanrı "alemi harekete getirmekle beraber onu tanımamakta" "dünyevi meselelere kayıtsız kalmakta ve sadece biliyor olduğunu bilmektir." (32). Halbuki Yusuf Has Hacib'de Tanrı kavramı birlik prensibi içinde tüm alemi kuşatmış dinamik ezel-ebed çizgisinde bir Tanrı'dır.

Kutadgu Bilig'de "halkı adil kanunlar ile idare et; birinin diğerine tahakküme kalkmasına meydan verme, onları koru."(K.B.5576.b)

"Fakiri korursan o orta halli olur; orta halli biraz kendisini toplarlarsa zengin olur. Fakirler orta halli olursa orta halliler zengin olur; orta halli de zenginleşince memleket zengin olur." (K.B.5568-5567.b) diyen Yusuf Has Hacib'in adalet anlayışı ile Aristoteles'nun adalet anlayışı arasında mahiyet olarak farklılık vardır. Aristoteles bazı konularda, özellikle işin içine soylular sınıfı karıştığında zamanımızın kanılarından ayrılır. Biz insan varlıklarının en azından ahlâksal kuramda eşit haklara sahip olduklarını ve adaletin eşitliği içerdiğini düşünürüz. Aristoteles adaletin eşitliği değil, ancak bazen eşitliği olan doğru bir orantıyı içerdiğini düşünür. Bir efendinin yada babanın adaleti yurttaşından ayrıdır. Çünkü, bir oğul yada köle bir mülktür (120).

Platon'un devlet şemasında topluluğun sınıflara ayrılması, idare etme hakkını asillere, kuvvetli olanlara ve bilgelere vermesi belirli bir kast sistemi oluşturmaktadır. Russel'e göre Platon ve Aristoteles dahil Antik Yunan filozofları ayrı bir adalet kavramına sahiptirler. Bazı kişiler, karakter ve yetenekleri dolayısıyla başkalarından daha geniş bir alana sahiptir. Eğer onlar

mutluluktan daha büyük bir pay alıyorsa ortada adaletsizlik yoktur. Aristoteles'in düşüncelerinde insanla ilgili konular gereksiz bir aldırma ve rahatlık havasında işlenmiştir (120).

"Adalet gücünün işine gelendir." diyen Thrasymakhos'u Platon şöyle tanımlar: Adaletsizlik hür adama daha çok yarar. Bu suretle, o daha güçlü, daha efendi olur (82,116). Bir diyalogunda, kölesini döverek öldüren babasını şikayet eden çocuğu "atalara saygısızlıkla suçlayan Platon "Devlet" adlı eserinde köleliğin zaruri ve sosyal düzene uygun olduğunu, zira aristokratların "tefekküre" dalarak "medeniyete" hizmet etmeleri için vakit kazanmalarının böyle mümkün bulunduğunu ileri sürüyor,"Kanunlar" adlı kitabında "Efendinin sözünün köle için kanun sayılması" gerektiğini belirtiyordu. Aristoteles'e göre de "Tabii olan, insanlar arsında eşitsizlik" idi. Hatta iki türlü kölelik vardı. Biri kanundan diğeri tabiatan (82).

Eski Türkçede "kul" tabirinin bulunması bizi yanıltmamalıdır..Bu kelime hak ve hürriyetten yoksunluğu göstermez. Kutadgu Bilig'de kanun karşısında bey ile kulun ayrıldığına işaret edilmiştir. Orhun kitabelerinde ise aynı tabir daha ziyade siyasi esarete delalet eder (51,81,82).

Platon ve Aristoteles'deki hür-köle ayrımı, ahlâki anlayışlarındaki esasları zedelemektedir. Halbuki Yusuf Has Hacib'de kavramlar hür-köle ayrımı yapmadan tüm insanlar için düşünülmüştür.

Kutadgu Bilig'de Hükümdar (Töre): "Benim tabiatım adil (köni) dir. Ben işleri adalet (könilik) üzere hallederim. Bey veya kul diye ayırmam" (K.B.809.b) Töre "oğlu ile yabancıyı ayırmadığını" söyler. Kutadgu Bilig'deki "kul" kelimesi de hizmet eden anlamındadır. Türk töresinde kara-budun'dan (halk) çıkan her yetenekli insan yönetici olup; "Kara-han" adını alabilir. Oğuz hanın babası Kara-han'dı.Karahanlılar devletinde vezirlerin siyah ipekten yapılmış çetr kullanmaları ve hil'atlerinin de (kaftan) siyah olması, büyük ihtimalle onların kara budun'dan (halktan) olmalarının bir işaretiydi.

Türk mitolojisinde kara, umumiyetle toprak rengi olarak, yağız yer anlayışı ile birlikte kullanılmıştır. Yusuf Has Hacib'in "Yağız yer, yaşıl kök" şeklindeki ifadesinden, O'nun yaşadığı çevrenin , kainatı kara yer ve yeşil gök ile çevrilmiş olarak algıladıkları anlaşılmaktadır (57).

"Kara yer yüzüne yeşil ipek bağladı; hıtay kervanı da bunun üstüne çin kumaşı yaydı." (K.B.68.b)

Selçuklular ve Harzemşahların hükümdar sancaklarının kara renkli oluşu Hz.Muhammed'in sancağına bağlılık olarak ifade edilebilir. Fakat Saka Türkleri hakani Alp Er Tunga'nın (öl. M.Ö.624) bayrağı da kara renklidir. Türk Mitolojisinde Kara-kuş (kartal) Gök Tanrı'nın sembolüdür (43).

Fârâbî ve İbn Sina'nın eserlerini de tetkik etmiş olduğunu düşündüğümüz Yusuf Has Hacib eserinde onların görüşlerinden de faydalanmıştır. Fârâbî ahlâkın eğitimle değiştirilip değiştirilemeyeceği konusunda iyimser olanlar yanında yer almıştır. Ona göre kişi sahip olmadığı bir ahlâki yeteneği kendi çabası ile kazanabilir, haiz olduğu bir ahlâki yeteneği de iradesi ile iyi iken kötü veya kötü iken iyi hale getirmesi mümkündür (40). İbn Sina'da da ahlâk sonradan kazanılır. Kutadgu Bilig'de nasihat edici özelliği ile terbiye yöntemini kullanarak yer yer Fârâbî ve İbn Sina'nın yolunu izler. Bununla birlikte Yusuf Has Hacib insan tabiatını analiz eder:

"Hükümdar-iyi insan iki türlü olur- dedi; bunlardan biri doğrudan doğruya iyilik yolunu tutar." (KB.872.b)

"Biri anadan doğma iyi olur; iyi bir insan doğru ve dürüst bir hayat sürer." (KB.873.b)

"Biri de taklit yolu ile iyi olur; kötüye uyarsa, kötülük yapar."(KB.874.b)

"Kötü insanda iki türlü olur; bunların ikisini de aynı derecede kötü sayma." (KB.875.b)

"Bunlardan biri doğuştan kötüdür; bu insanın lekesi ölünceye kadar temizlenmez." (KB.876.b)

“Diğeri ise, taklit yolu ile kötü olur; arkadaşı iyi olursa o da iyi yola gider.” (KB.877.b)

“Eğer iyilik ananın ak sütü ile, insanın ruhuna girerse, o ölünceye kadar doğru yoldan çıkmaz.” (KB.881.b)

“Ana karnında teşekkür eden tabiat ve terbiye ancak kara toprak altında insanı terk edip gider; ey zeki insan.” (KB.883.b)

Erdem (fazilet) Kutadgu Bilig’de birçok yerde ifade edilir. Örnek olarak;

“Ey oğul fazileti kıymetsiz sayma öğren; bu faziletin tabiatı ak kuşa benzer.” (KB.3010.b.)

“Bu faziletin saadeti ak kuşunki gibidir. Haydi sen fazilete kuş adını ver.” (KB.3011.b.)

“Bilgi ve fazilet öğren, ona hürmet et. Bu fazilet sonra sana da hürmet temin eder.” (KB.3013.b) beyitleri verilebilir.

Fârâbî , İbn Sina ve Yusuf Has Hacib’de erdem mutluluğun ön şartlarından biridir.

Kindî’nin ahlâk anlayışında “insanın kendini bilmesi” dengenin (adaletin) önemi vurgulanmıştır. Razi’de insan akıl ve bilgi ile yücelir. Ahlâkta ilerleme ve mutluluk onlarla mümkündür. Kutadgu Bilig’de adalet-doğruluk-Kün Toğdı-Padişah kavramının önemi ile Yusuf toplumdaki dengeyi sağlayan adalet olduğunu gösterir. Razi’nin akıl ve bilgiyle insanın yüceleceği fikrine paralellik arz eden birçok beyite Kutadgu Bilig’de rastlanır.

“Sen sözünü bilgi ile söyle; herkesin bilgi ile büyük olduğunu bil.” (KB.209.b)

“Söz kara yere mavi gökten indi; insan kendisine sözü ile değer verdirdi.” (KB.210.b)

Rönesansdan günümüze kadar gelen ahlâk anlayışlarında örneklerini verdiklerimizden Hobbes’da insan toplumsal değil; vahşi ve insan insanın

kurdudur. Her ne kadar yarar görüşüne bağlı olsa da Kutadgu Bilig ile örtüşmez. Hobbes'ın devlete verdiği önemi Kutadgu Bilig'de de görebiliriz. Fakat Hobbes'a göre devlette temel etmen güçtür. Salt iyilik, doğruluk ve erdem yoktur. Bunların hepsi uydurmadır (14). Halbuki Kutadgu Bilig'de devletin temeli adalettir. İyilik, doğruluk ve erdem kavramları da Kutadgu Bilig'de farklı değerlendirilmiştir.

John Locke, erdemi; Tanrı, devlet ve dine bağlar. Fakat bu otoriteler ile ilişki kölece değil, özgürce olmalıdır. Kutadgu Bilig'de bilgiye ve akla verilen önem Locke'ın görüşleriyle paraleldir. Diğer yanda Locke ahlâk ilkeleri ve Tanrı idesinin doğuştan olmadığını belirtir (101).

Kutadgu Bilig ise Tanrı'ya ve insanlığın ahlâki örneği olan Hz.Muhammed'e övgü ile eserine başlar:

"Ey Tanrı'nın birliğine inanmış olan onu dilin ile öğ gönlün tereddütsüz inandı ise, aklını işe karıştıрма. (KB.25.b) "Nasıl olduğunu arama, gönlünü gözet; varlığına inan, sukun ve huzura kavuş.(KB.26.b)

Hiz. Muhammed'i överken:

"Asil tabiatlı, alçak gönüllü ve güzel tavırlı idi; haya sahibi, şefkatli, cömert ve eli açık idi." (KB.43.b.) diyerek insanın doğuştan getirdiği doğasındaki ahlâki güzelliklere dikkat çeker.

Locke, kadınlara ve yoksullara hiçbir yurttaşlık hakkını uygun görmez. Ayrıca yahudiler dışında her ulusta yönetim tarihinin ortak bir köke ve gelişim biçiminde olduğunu söylemesi , onun cinsiyet, sosyal sınıflar ve etnik köken açısından ayrımcı olduğunu göstermektedir (14).

Kutadgu Bilig'de sosyal sınıf ayrımı ve etnik ayırım eserde görülmez. Herkes kanun önünde eşittir. Devlet herkese eşit muamele gösterir.

Kutadgu Bilig'de "Kut" güneş ile sembolize edilen töreye bağlı olarak temsil ettiği idarenin "güzel yüzlü, mülayim huylu" iktidarı sayesinde ulaşılan olgun ve verimli devresinde tıpkı dolun zamanlarında her yeri ışıklandıran ay gibi "dünya halkını aydınlatır". Bunun için de "Ay-toldı" adını almıştır. Ay-Toldı

kendini kul ve hizmetkar olarak tanımlar; şiarım-doğruluk ve tıynetim-hizmettir.” (KB.590.b) demektedir.

Fakat Locke’de görülen kadın ayrımı “Yusuf Has Hacib’in kurduğu sistemin tek aksayan yanısıdır. Aile birliğinin temeli olan kadını, düşünür unutmuş gibidir. Aile kurumunun sürdürülmesinde ve özellikle çocukların yetiştirilmesinde, kadının gözardı edilmesi mümkün olmayan rolü, sistemde söz konusu edilmez. Yusuf Has Hacib, eleştirilmeye değer bir tutumu giderek sosyal hayatta da sürdürür. Tanrı’nın kulları arasında fark gözetmeyen bir düşünce sistemi sahibinin bu tutumu hem yadırgatıcıdır hem de kusursuz sistemi ile gelişkili, onun aksayan tek yanısıdır. Yusuf Has Hacib’in bu konuda, Türklerin gerek ailede gerek sosyal hayatta kadına, öteden beri verdiği yeri ve değeri unutmuş gibidir (91).

Hume’nın erdemler arasında adalete öncelik tanınması Kutadgu Bilig’le benzerlik gösterir. Bununla birlikte Hume’nın ahlâkın temelini akılda değil de duygularda görmesi ahlâki ilkeleri göreceli kılar. Kutadgu Bilig’de ise akıl-bilgi-ahlâk ve mutluluk arasında güçlü bir bağlantı vardır. Aklın önemi ve ahlâkın temelinin akıl ve bilgide görülmesi Yusuf Has Hacib’de belirgindir. Hume “akıl yalnızca tutkuların kölesidir ve kölesi olmalıdır ve asla tutkulara hizmet ve itaat etmekten başka her hangi bir vazife üslenmiş tavrı takınamaz” demektedir (102).

Kant insanın mutlu olmaya layık bir varlık olduğunu ifade eder. Kant’ın ahlâklılıkla mutluluğun birleşme hali (en yüksek iyi) Kutadgu Bilig’in yabancıısı değildir. Kant’ın bu önermesinin gerçekleşmesi Tanrının varlığına ve ölümsüzlüğe bağlıdır. Yusuf Has Hacib’de Tanrı ve sonsuz hayatı sürekli vurgular. Kant’ın ahlâk yasasını evrenselliğine bağlı olarak; uygun davranış vazife kavramını beraberinde getirmektedir. Kutadgu Bilig’de en büyük vazife, ahlâk yasasına bilgi ile ulaşmada gizlidir. İyiliğin (edgü) gerçekleşmesi burada da vazifedir. Vazife (hizmet-tapuk) ibadet derecesinde ele alınır. Vazifenin gerçekleşmesi için insanın töreyi bilmesi gerekir (KB. 3997.b). Vazife (hizmet) Tanrı ve töre arasında önemli bir ilişkiyi de göstermektedir.

Kant'ın "Gayeler Krallığı" diğer ahlâk felsefecileri gibi devlet ve ahlâk kavramlarını bir birine yaklaştırır. Kutadgu Bilig'de ideal devlet kut'a bağlıdır. Kut ise Gün-doğdu'dur. Töre=Ay =Ay-toldı ise ondan ışık alır. Oğuz Han'ın oğullarından birinin Kün, diğerinin Ay isimlerini alması Türklerdeki "Cihan Devleti" kavramının mahiyetini açıklamaktadır. Kant erdem ile mutluluk arasında zaruri bir bağ görmez. Fakat Kant'a göre en üstün iyi ahlâklılıktır. Mutluluk ise en yüksek iyinin ikinci ögesini oluşturur; ama ancak ahlâki koşulu yerine getirince ahlâklığın zorunlu sonucu olarak ortaya çıkar (111). Kutadgu Bilig'de ise erdem ve mutluluk bir birine sıkı sıkıya bağlıdır. Çünkü erdemin olmadığı yerden mutluluk kaçır. Kutadgu Bilig'de de kut kazanma sebepleri ahlâklılığa bağlıdır. "Kendi özüne, nefesine hakim olmak kut (mutluluk) kazanmakta mühim şartlardandır (KB. 2649.b, 2764.b). Kut alçak gönüllü kişiye gelir (KB. 2478.b), kut güler yüzlü ve tatlı dilli olanı sever, ona gelir (KB. 6095.b)" (22,23). Her iki düşünürde de erdem mutluluktan önce gelmektedir. Mutluluğa layık olma erdemle mümkündür.

Kant'ın pratik akla sahip insanı hürdür. Kutadgu Bilig'de hür insan "uyanık gönüle" sahip insandır (KB. 4828.b). Kant tanrının varlığını bir bilgi meselesi olarak almaz. Kutadgu Bilig'de de "gönülün tereddütsüz inandığı ise aklını işe karıştırma" (KB.25.b).

Bentham'a göre de her kes mutluluğa erişirse ahlâkın gayesi oluşacaktır. Ahlâklı kimse çok sayıda insanın mutluluğunu isteyecektir. Mill'e göre ise ahlâki iyi ve kötünün kriteri toplumun en büyük mutluluğu demek olan faydadır. Kutadgu Bilig'de olumlu ahlâki kavramlar arasında bulunan faydalılık ile ilgili beyitler Bentham ve Mill'in faydacılık görüşlerine uyumlu görülmektedir. (KB.3245.b, KB.3408.b, KB.3494.b, KB.5099.b, KB.5729.b vb.)

Etik ve tıp etiği açısından da değerlendirilmesi gereken Kutadgu Bilig evrensel değerlerin dünyanın neresine gidilirse gidilsin farklı söylemlerle fakat benzer değerlerle ifade edildiğini göstermektedir. Toplumların kültürel, coğrafi, zaman farklılıkları da bu gerçeği fazla değiştiremeyecektir. Ayrıntılarda kaybolmayan insanlık, temel ilkeleri benimsemek ve geliştirmek durumundadır.

İslâmi bir çevrede yetişen bu Türk düşünürü insanı, yaratılmışların en şerefli kabul eden bir inancın mensubudur. Bu ifadenin ışığında insanın ve toplumların ihtiyaçları gözden geçirildiğinde etik insana ve insanlığa gelişerek hizmet etmeye devam edecektir. Çünkü insan ve toplumlar bir birleri ile tanışmak, bilişmek üzere var edilmiştir. Bu var oluşun nihai hedefi insanın “kendini bilmesi” insanın ve toplumların “mutlu olması”dır. Aynı zamanda tıp etiğinin amacı sağlıklı insan yetiştirilmesine ve sağlıklı toplum oluşturulmasına yardımcı olmaktır. Kutadgu Bilig’de çocukların iyi veya kötü olmalarına anne ve babaları sebep olur:

“Baba çocuğunu küçüklükte başı boş bırakırsa, kabahat ve suç çocukta değil babadadır” (KB.1224.b).

“Çocukların tavrı ve hareketi kötü ise o kötülüğü baba yapmıştır. Çocuğu iyi olmaktan mahrum eden odur.” (KB.1225.b).

“Çocuklara faziletle bilgi öğretmeli ki onlar iyi ve güzel yetişsinler” (KB.1228.b.)

“Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma.” (KB.4504.b).

“Oğul-kıza bilgi ve edep öğret; bu her iki dünyada onlar için faydalı olur” (KB.4506.b).

Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) “sağlık” tanımında “yalnızca hastalık veya sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhca ve sosyal yönden tam bir iyilik” halidir ifadesi kullanılmaktadır (3). Sağlığın ruhca ve sosyal yönden tam bir iyilik halini gerçekleştirmede Erich Fromm “sağlıklı bir toplum nasıl olacaktır?” diye sorar:

Bu, her şeyden önce, kimsenin başka birisinin çıkarları için araç olarak kullanılamayacağı, her zaman ve herkes için geçerli olmak üzere kendi başına bir amaç sayılacağı bir toplum olacaktır; bu nedenle hiç kimse kendi insanca güçlerini ortaya koyabilmenin dışında bir amaç için, başkalarını yada kendisini kullanamayacaktır. İnsan her şeyin merkezini oluşturacak ve tüm

ekonomik ve siyasal etkinlikler onun gelişmesi amacına hizmet edecektir. Sağlıklı bir toplumda aç gözlülük, sömürgecilik, mülkiyet ve narsisim gibi niteliklerin daha büyük ekonomik çıkarlar yada insanın kendi kişisel saygınlığına arıtma aracı olarak kullanılma olasılığı ortadan kalkacaktır. Sağlıklı toplumda insanın vicdanına göre davranması temel ve gerekli bir nitelik sayılacak, çıkarıcılık ve ilkesizlik topluma karşı nitelikler olarak yerilecektir; bireyler, toplumsal sorunlarla öylesine ilgileneceklerdir ki bu sorunların her biri kişilerin sorunu olacaktır. İnsanın insan kardeşleri ile ilişkisi, kendi yaşam alanına giren ilişkilerden değişik olmayacaktır. Bundan başka sağlıklı toplum insanı denetlenebilir boyutlar içinde işlerde bulunmasına, kendi yaşamının efendisi olduğu ölçüde, toplumcu yaşama etkin ve sorumlu bir öge olarak katılmasını sağlayacaktır. Bu insanlar arası dayanışmayı güçlendiren, üyelerinin bir birleri ile sevecen ilişkiler kurmalarını yalnızca olanaklı kılmakla kalmayıp onları buna yöreklendiren bir toplum olacaktır (56).

Kutadgu Bilig'in sunduğu insan modeli ve kavramlarda sağlıklı toplumun oluşumunda önemlidir. Gönül zenginliğini tanımlarken verdiği aşağıdaki beyitlerle Fromm'un "açgözlülük, sömürgecilik, narsizm" gibi sağlıklı toplumda olmaması gereken özelliklere bir cevap oluşturmaktadır:

"Bu dünyada zenginlik dilersen, özünle ve sözünle doğru ol"
(KB.1747.b.).

"Gözü tok insan fakir olsa dahi, zengin sayılır; insan sebat ederse her işte muvaffak olur. " (KB.2612.b).

"Tam manası ile zengin olmak istersen, hiç şüphesiz gönül zenginliği dile, ey şanlı yiğit" (KB.2618.b).

"Dinle mal bakımından yoksul olduğu halde, gözü ve gönlü zengin olan, takva sahibi fakir neder" (KB.3613.b).

"Fakir derler, fakir olan kimdir; fakir, istediği kadar zengin olsun aç gözlü olan kimsedir." (KB.5387.b).

Bir hadiste “zenginlik, mal çokluğunda değildir, zenginlik kalp zenginliğidir” denmektedir (87).

Kutadgu Bilig'deki kendine has insan, toplum, ahlâk, siyaset ve devlet anlayışını sağlıklı toplumun hizmetine sunmak gerekmektedir. Tıp etiği üzerine etkilerini araştırdığımız bu çalışma ile Kutadgu Bilig'in tüm insanlığa sunacağı evrensel değerleri olduğunu görmekteyiz. Kutadgu Bilig ve benzeri Türk klasikleri doğu-batı buluşmasında önemli görevler üstlenecektir. Doğunun irfanından batı dünyasının alacağı çok yüksek deneyimler ve değerler vardır. René Guénon'un ifadesi ile “doğunun batıya sabırla katlanması, doğunun varlığının derinlerinde ebediyet şuurunu taşıyor olmasındandır” (61). “Işık doğudan yükselir” vecizesini de unutmamak gerekmektedir. Batı dünyasında filozof hikmeti seven kişi iken Türk-İslâm dünyasında bilge arif kişi bizzat bilgi ile hikmetle özdeşleşmiş insandır. İslâmi terminolojide “ilme'l yakın, ayné'l yakın ve hakka'l yakın” (19) kavramları ise insana sunulan çizginin başlangıç ve nihayetsizliğini göstermektedir. Ahlâk insan olmanın asgari şartlarını hazırlar. Ego'nun geçirmiş olduğu evreleri işleyip sonunda kamil bir noktada karar kılması, ahlâkın Türk-İslâm dünyasında sevgi, hizmet, irfan, çizgisindeki olgunluk merhalelerini göstermektedir.

Sözün sonunu Yusuf Has Hacib'e bırakalım; O Kutadgu Bilig'de eserini okuyanı kutadsın (kutlu kılsın), tutsun elin demektedir.

11.SONUÇ

Etik ve tıp etiği açısından da değerlendirilmesi gereken Kutadgu Bilig evrensel değerlerin dünyanın neresine gidilirse gidilsin farklı söylemlerle fakat benzer değerlerle ifade edildiğini göstermektedir.

Kutadgu Bilig içinde tıp etiği ile ilişkilendirdiğimiz ifadeler Yusuf Has Hacib İslâmi bir çevrede yetişmesine rağmen herhangi bir dinle bağlantılı değerlendirilmemiştir. Söylemleri bütün dünyaya aittir. Kutadgu Bilig'deki olumlu ve olumsuz kavramlar bütün dünyada kabul edilebilecek kavramlardır. Bu kavramlar ile tarihte görülen önemli ahlâk filozoflarının görüşleri karşılaştırılmıştır. Günümüz tıp etiği düşünürleri ve onların ortaya koyduğu ilkelerle beraber değerlendirildiğinde Yusuf Has Hacib'in görüşlerinin günümüzdede geçerli olduğu görülmektedir.

Batıda son yıllarda tıp etiğinin popüler oluşu ile ilgili pek çok çalışma olmasına rağmen bu alandaki birikimleri yalnızca batı dünyasına bağlamak bilimsel açıdan doğru değildir. Kutadgu Bilig'in bu çalışmada tıp etiği ile ilişkilendirilmesi eserin zenginliğini göstermesi açısından önemlidir. Eser daha bir çok konuda araştırmaları beklemektedir. Tıp etiği yönünden tarihteki filozofların görüşleri doğrultusunda, Antik Yunan felsefesi temelli çalışmalar yapılmıştır. Kutadgu Bilig ve doğu klasikleri konusundaki çalışmalar yetersizdir. Bu alanda yapılacak yeni çalışmalar tıp etiği alanına orijinal katkılar sağlayacaktır.

Tıp etiğine yapılacak bu katkılar, temel evrensel ilkeler yanında; etik kavramında ve uygulamada bir takım değişiklikleri de beraberinde getirecektir. Yaşayan, dinamik bir toplumda her zaman "henüz" cevabı verilmemiş açık uçlu sorular ve henüz çözümü belirlenmemiş kurala bağlanmamış sorunlarda vardır. Kendini yenileyebilen bir toplumda insanlar, yalnızca geleceği ve onun getireceği yenilikleri içtenlikle karşılamaz, bu geleceği şekillendirebileceklerine de inanırlar. Daha önce bir siyasetname ve nasihatname olarak değerlendirilen Kutadgu Bilig etik açıdan da kaynak eser olarak kabul edilebilir. Bu eser bir çok

sahada belirttiği evrensel ilkelerle geleceğin değiştirilmesinde önümüzdeki nesillere ışık tutacaktır.

11. KAYNAKLAR DİZİNİ

1. AKARSU, B.: Ahlâk Öğretileri, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, (1982)
2. AKDENİZ, N.: Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlâkı, İstanbul, (1977).
3. AKDUR, R.: Çağdaş Sağlık ve Sağlık Hizmetleri Kavramları Bu Kavramlara Etki Edem Dinamikler, Halk Sağlığı, Ankara Üniversitesi Tıp Fak. Yayınları, Ankara, (1998).
4. AKSOY, Ö.A., DİLÇİN, D. :Tarama Sözlüğü, I-VI, Sayı 212, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, (1972)
5. AKSOY, Ş.: Batı Tıp Etiğinin Yakın Tarihi ve Son Yıllarda Popüler Oluşunun Sosyo-Ekonomik Nedenleri, Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi, 10 , 195-201, (2002).
6. AKSOY, Ş.: Sağlık Kaynaklarının Dağıtımında ve Tedavi Kararının Verilmesinde Kullanılan Kriterlerin Etik Tartışması. III.Tıbbi Etik Sempozyumu Bildirileri, Biyoetik Derneği Yayınları, 419-423, Ankara, (1998).
7. AKYÜZ, Y. :Türk Eğitim Tarihi, 5. Baskı, Kültür Koleji Yayınları, (1994)
8. ARAL, V.: Bir Adalet Bilimi Olarak Hukuk Bilimi, Adalet Kavramı, Türkiye Felsefe Kurumu, 41-50, Ankara, (1994).
9. ARAT, R.R. : Kutadgu Bilig (Neşre Hazırlayan : K. ERASLAN, O. SERTKAYA, N. YÜCE) İndeks, III. Cilt TKAE, İstanbul, (1979)
10. ARAT, R.R. : Kutadgu Bilig , İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, 1038-1047, Milli Eğitim Basımevi , İstanbul, (1977)
11. ARAT, R.R. : Kutadgu Bilig ve Türklük Bilgisi, Türk Kültürü, 98,2-22, (1970)

12. ARAT, R.R.: Kutadgu Bilig, Ülkü Dergisi, 288, (1936).
13. ARİSTOTELES. : Nikomakhos'a Etik (Çev: S. Babur), H. Ü. Yayınları, Ankara, (1988)
14. AYDIN, A.: Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası, Alfa Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, (2000).
15. AYDIN, E., ERSOY, N.:Tıp Etiği İlkeleri, Tıbbi Etik, 3(2-3), 48-52, (1995).
16. AYDIN, E.: Tıp Etiğine Giriş, Pegem Yayıncılık, Ankara, (2001).
17. AYDIN, M. : Din Felsefesi, 4. Baskı, Selçuk Yayınları, İstanbul, (1994)
18. AYDIN, M. : Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlâk İlişkisi, Umran Yayınları, Ankara, (1981).
19. AYNİ, M.A. : İslâm Tasavvuf Tarihi, (Sadeleştiren : H.R. YANANLI), Akabe Yayınları, İstanbul, (1985)
20. BANARLI, N. S. :Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, 3,230-240, Devlet Kitapları,(1971)
21. BAŞER, S. : Gök Tanrı'nın Sıfatlarına Esmâül-Hüsna Açısından Bakış, Seyran Yayınları, İstanbul, (1991)
22. BAŞER, S. : Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre'den Sevgi Toplumuna, Seyran Yayınları, İstanbul, (1995)
23. BAŞER, S.: Kutadgu Biligde Kut ve Töre, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, (1990)
24. BAYAT, A.H.: Türkler Ansiklopedisi, Cilt:3(Editörler:H.C.GÜZEL ve ARKADAŞLARI),Yeni Türkiye Yayınları,Ankara,(2002)

25. BAYRAKÇI, H. : Türk Kültürünün Sosyal İdealleri, Gerçek, 5, 40-74
,(1976)
26. BAYRAKLI, B. : Fârâbî'de Devlet Felsefesi, Doğuş Yayınları,İstanbul,
(1983)
27. BEAUCHAMP, T.L., CHİLDRESS, J. F.: Principles of Biomedical Ethics.
Oxford Univercity Press. 4th. Edition, New York, (1994).
28. BEDEVİ, A: İslâm Düşüncesini Tarihi, (Çeviren:Osman Bilen, Editör:
M.M.Şerif.), İnsan Yayınları İstanbul, (1990).
29. BILLINGTON, R.: Felsefeyi Yaşamak, Ahlâk Düşüncesine Giriş,
(Çev:A.YILMAZ) 1.Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, (1997)
30. BİCE, H.: İşaret Taşları, 1. Baskı, Köklem Yayınları, Ankara, (1992)
31. BİNARK., N.: Kutadgu Bilig'de Evlenme, Aile ve Çocuk Terbiyesi, Türk
Kültürü, 98, 106-110, (1970)
32. BOLAY, S.H.: Aristoteles Metafiziği ile Gazali Metafiziğinin
Karşılaştırılması, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara, (1976)
33. CAFEROĞLU, A.: Türk Dili Tarihi , 3. Baskı, I. Cilt Enderun Kitabevi,
İstanbul, (1984).
34. CAFEROĞLU, A.: Türk Dili Tarihi, 3. Baskı, II. Cilt, Enderun Kitabevi,
İstanbul, (1984)
35. CHERVENAK, F.A., Mc. CULLOUGH, L.B. : What is Obstetic Ethics?,
Clinical Obs. And Gynecology, 35 (4), 709-714, (1992).
36. COVEY, S.R.: Etkili İnsanların Yedi Alışkanlığı, (Çev: G. SUVEREN-O.
DENİZTEKİN), 4.Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, (1997).

37. CÜCELOĞLU, D.:İnsan ve Davranışı, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, (1993)
38. ÇAĞATAY, S.: Kutadgu Bilig'de Ögdilmiş, Türk Kültürü, 98, 27-43, (1970)
39. ÇAĞATAY, N. : Ahilik Nedir, Kültür Bakanlığı, Ankara, (1990)
40. ÇAĞIRICI, M.: İslâm Düşüncesinde Ahlâk, İFAV , İstanbul, (1989).
41. ÇAĞIRICI, M.: Ahlâk, İslâm Ansiklopedisi, 2,1-9,Türkiye Di,yanet Vakfı, İstanbul, (1979)
42. ÇIÇEK,K.:Karahanlılar,TürklerAnsiklopedisi , 5.Cilt,(Editörler:H.C.GÜZEL ve ARKADAŞLARI),Yeni Türkiye Yayınları,Ankara,(2002)
43. ÇORUHLU, Y.: Türk Mitolojisinin ABC'si, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, (1999).
44. ÇÜÇEN, A.K.:Felsefeye Giriş, Asa Kitabevi , 1. Basım, Bursa. (1999).
45. DAAR, KHITAMY, A.: Bioethics for Clinicians. 21. İslâmîc Bioethics , CMAJ:Canadian Medical Association Journal, 164, (1) ,60-64, (2001).
46. DİLAÇAR, A.: Kutadgu Bilig İncelemesi, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara (1988)
47. ECER, V.: Türk Din Bilgini Maturudi, Ankara, (1978)
48. EN-NEŞŞAR, A.S.: İslâmda Felsefi Düşüncenin Doğuşu-1, (Çev:Osman TUNÇ), İnsan Yayınları, İstanbul, (1999).
49. ERDEM, Y.: Sokratik Etikten Hipokratik Etiğe, III. Tıbbi Etik Sempozyumu Bildirileri, 15-21, Ankara, (1998).
50. ERDEMİR DEMİRHAN, A., ŞAYLİGİL ELÇİOĞLU, Ö.: Tıp Etiği Işığında Hasta ve Hekim Hakları, 1.Baskı, Türkiye Klinikleri Yayını, Ankara, (2000).

51. ERGİN. M.: Orhun Abideleri, 3. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, (1975)
52. ERSOY, N., AYDIN, E.: Tıbbi Etikte Yarar İlkesi, Tıbbi Etik, 2, 57-60, (1994).
53. ERSOY, N.: Aydınlatılmış Onam Öğretisinin Gelişimi, Tıbbi Etik, 3(1), 1-2, (1995).
54. FARABİ: El-Medinetü'l-fazıla, (Çev:Ahmet ARSLAN), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, (1990).
55. FIĞLALI, E.R. : Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri, 6. Baskı, Selçuk Yayınları, İstanbul, (1993)
56. FROMM, E.: Sağlıklı Toplum (Çev: Y. SALMAN-Z.TANRISEVEN) Payel Yayınları, İstanbul, (1982).
57. GENÇ, R.: Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, (1997).
58. GILLON R.: "Primum non Nocere" and The Principle of Non-Malificence., BMJ., 291, 130-131, (1985).
59. GILLON, R.: Autunomy and Principle of Respect for Autunomy, BMJ. 290, 1806-1808, (1985).
60. GÖKBERK, M.: Felsefenin Evrimi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, (1979)
61. GUENON, R.: Doğu ve Batı (Çev: F. ARSLAN), Yeryüzü Yayınları, İstanbul, (1980)
62. GUINAN P. : Where Has Catholic Medical Ethic Gone ?
<http://www.catholicdoctors.org.uk/cma/Nov%202001>)

63. GÜLENSOY, T. : Kutadgu Bilig'den Hikmetler, Türk Kültürü, 98,89-105, (1970)
64. GÜNALTAY, M.Ş.: Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, (2001)
65. GÜNGÖR, E.: Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk, Ötüken Neşriyat, İstanbul, (1995)
66. GÜRİZ, A.: Adalet Kavramının Belirsizliği (Adalet Kavramı), Türkiye Felsefe Kurumu, 5-25, Ankara, (1994).
67. GÜRİZ, A.: Faydacı Teoriye Göre Ahlâk ve Hukuk, 184, Ankara Ün. Yayınları, Ankara, (1963).
68. HANÇERLİOĞLU, O.: Düşünce Tarihi, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, (1977)
69. HANÇERLİOĞLU, O.: Felsefe Sözlüğü, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, (1982)
70. HARE, R.M.: Ethical Theory and Utilitarianism. Contemporary Ethics. 190-201, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, (1989).
71. HARRIS, J.: Hayatın Değeri, Tıp Etiğine Giriş, (Çev.S. SERTABİBOĞLU), Ayrıntı Yayınları, (1998).
72. HARTMANN, F.: Hekimlik Eyleminde Etik Gerilim Boyutları, Tıbbın Gündelik Yaşamında Etik Araştırmadan Terapiye Disiplinler Yelazesi (Ed: D.V., ENGELHART, Çev:A. NAMAL), Nobel Tıp Kitapevi, Ankara, (2000).
73. HAYNESS, F.: Eğitimde Etik, (Çev: S. KUNT AKBAŞ), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, (2002).
74. HOTAMIŞLI, Z.: Yusuf Has Hacib'de Bilgi ve Ahlâk Anlayışı, Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Konya, (1990)

75. <http://biol.tsukuba.ac.jp/~macer/Declarations.html>
76. <http://imc.gsm.com/demos/ddemo/consult/amacode.htm>
77. http://www.personal.psu.edu/faculty/d/x/dxm12/n458/theoretical_approches.htm
78. <http://www.ttb.org.tr/TD71/14.html>
79. İNAN. A.: Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar, Türk Kültürü, 98.44-58 (1970)
80. KADIOĞLU, S.: Dünya Hekimler Birliği Bildirgelerine Bir Bakış, Tıbbi Etik, 1(1), 9-11, (1993).
81. KAFESOĞLU, İ. : Eski Türk Dini, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara, (1980)
82. KAFESOĞLU, İ. : Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı, İstanbul, (1980)
83. KAFESOĞLU, İ. : Türk Milli Kültürü, 5. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, (1988)
84. KAHYA, E., ERDEMİR, A.D.: Blimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları. Tıp ve Sağlık Kurumları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, (2000).
85. KANT, İ.: Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, (Çeviren:İ.KUÇURADI), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Baskı No:24, Ankara, (1982).
86. KANT, İ.: Pratik Aklın Eleştirisi, (Çeviren:İ.KUÇURADI ve ark.),Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Baskı No:23, Ankara, (1980).
87. KARA, M. : Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig, 1. Baskı, Birleşik Yayınları, Ankara, (1990)

88. KARAMANLIOĞLU, A. F. : Kutadgu Bilig'in Diline ve Adına Dair, Türk Kültürü, 98,59-63 (1970)
89. KAŞGARLI MAHMUT : Divanü Lügati't Türk (Çev: B. ATALAY) I,II,III,IV. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, (1985)
90. KEKLİK, N. : Felsefe, Çağrı Yayınları, İstanbul, (1978)
91. KEZER, A. : Türk ve Batı Kültüründe Siyaset Kavramı, 1. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, (1987)
92. KHAN, A.:Islamic Philosopy and Medical Ethiçs, <http://islam-usa.com/İSLÂMİC520PHİCOSOPHY%20AND%20AND%20MEDİCAL%20ETHİCS.htm>)
93. KILIÇ, R. : Ahlâkın Dini Temeli, 1. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, (1992)
94. KILIÇ, S. : R. GUENON'u Anmak, İlim ve Sanat, 18, 40-42, (1988)
95. KINALIZADE, A.E. : Ahlâk (Ahlâk-i Alâ'i), (Hazırlayan : H. ALGÜL), Tercuman 1001 Temel Eser, Tarihsiz
96. KİNDİ : Üzüntüden Kurtulma Yolları . (İnceleme, çeviri ve metin tahkiki: Mustafa Çağrırcı), İFAV, İstanbul, (1998).
97. KÖPRÜLÜ, M.F. : Türk Edebiyatı Tarihi, 2. Baskı, Ötüken Kitabevi, İstanbul, (1980)
98. KURGAN, Ş. : Divanü Lügati't Türk Üzerine, Türk Dil, Cilt XXVII, Sayı 253, 60-80, (1972)
99. KURTKAN, A. : Türk Milletinin Manevi Değerleri, Orkun Yayınevi, İstanbul, (1984)

100. KÜLEKÇİ, N. : Yusuf Has Hacip ve Kutadgu Bilig, Toker Yayınları, İstanbul, (1980)
101. LOCKE, J.: Our Rights in the State of Nature, Etihics, Ed: P.SINGER, Oxford Universty Press, New York, (1994).
102. MACLNTYRE, A.: Etik'in Kısa Tarihi, (Çev:H. ÜNLER, S. ÜNLER), Paradigma Yayınevi, İstanbul, (2001).
103. MERÇİL, E.: Karahanlılar, Türk Dünyası El Kitabı, 1.Cilt, Ankara, (1992)
104. NIELSON, K.: Why Should I be Moral? Contemporary Ethics. 98-105, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jorsey, (1989).
105. NUTTALL, J.: Ahlâk Üzerine Tartışmalar. (Çev: A. YILMAZ) Ayrıntı Yayınları. İstanbul, ()
106. OĞUZ, N.Y..Tıp Etiğinde Temel İlkeler. Etik Bunun Neresinde!, Ankara Tabipler Odası Yayınları, Ankara , (1997).
107. ÖGEL, B. : Türk Mitolojisi, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, (1989)
108. ÖGEL, B. : Türklerde Devlet Anlayışı, 1. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, (1982)
109. ÖKTEM, N.: Adalet Kavramı ve Sosyal Realite, (Adalet Kavramı), Türkiye Felsefe Kurumu, 51-56, Ankara, (1994).
110. ÖZCAN, H. : Maturudi'de Dini Çoğulculuk, İFAV, İstanbul, (1995)
111. ÖZGEN, M.K.: Fârâbî'de Mutluluk ve Ahlâk İlişkisi, İnsan Yayınları, (1997).
112. PAKSOY, H.B. :<http://www.dergi.org./202002/1777.htm>.
113. PAKSOY, H.B.: Türk Tarihi, Toplumların Mayası ve Uygarlık, <http://www.angelfire.com/on/paksoy/ajames.html>

114. PAKSÜT, F. : Platon ve Platon Sonrası, 1. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, (1982)
115. PELLEGRINO, E.D., THOMASMA, D.C.: A Philosophical Basis of Medical Practice, Oxford Universty Press, New York, (1981).
116. PLATON .: Devlet (Çev.: S. EYÜBOĞLU,M.A.CİMCOZ) 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, (1975)
117. PLATON .: Sokrates'in Savunması. (Çeviren: Teoman Aktürel), Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, (1971).
118. PRITSAK, O.: Karahanlılar, İslâm Ansiklopedisi, 6.Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, (1977).
119. RAHMİ, M. : Küçük Felsefe Tarihi (Sadeleştiren: Ö. TOLGAY), İnsan Yayınları, İstanbul, (1995)
120. RUSSEL, B. : Batı Felsefesi Tarihi (Çev : M. SENCER), 1. Basım, 1. Cilt, Bilgi Yayınevi, Ankara, (1972)
121. RUSSEL, B. : Batı Felsefesi Tarihi (Çev : M. SENCER), 2. Basım, 3. Cilt, Bilgi Yayınevi, Ankara, (1973)
122. SARI, N.: Osmanlı Hekimliği ve Tıp Bilimi, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 5,11-68, (1999).
123. SAVAŞ V.F.: Ekonomik Haklar Refah Devleti ve Adalet Üstüne Bazı Düşünceler, (Adalet Kavramı), Türkiye Felsefe Kurumu, 85-92, Ankara, (1994).
124. SOROKIN, P.A. : Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, (Çev : M. TUNCAY), Bilgi Yayınevi, Ankara, (1972)

125. SOYER, A., BALTA. E.: Hekimlik, Tıbbi Etik ve İnsan Hakları Uluslar Arası ve Ulusal Belgeler. TTB Yayınları. Ankara, (1996).
126. STERBA, J.P.: The Naturel of Ethics. Contemporary Ethics. 1-19, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jorsey, (1989).
127. ŞEHİSUVAROĞLU, B.N. : Tıbbi Deontoloji (Yayına Hazırlayan : A. TERZİOĞLU), 2. Baskı, Bayda Yayınları, İstanbul, (1986)
128. ŞENER, İ.: Kutadgu Bilig'de Felsefi Kavramlar, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (1997)
129. TANYU, H., Türklerde Tek Tanrı İnancı, 2. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, (1986)
130. TEPE, H. : Etik ve Metaetik, T. Felsefe Kurumu, Meteksan, Ankara. (1992)
131. TUĞCU, T.: Batı Felsefesi Tarihi, Alesta Yayınları, Ankara, (2000).
132. TÜRKDOĞAN, O.: Türk Tarihinin Sosyolojisi, Turan Yayıncılık, İstanbul, (1986)
133. TÜRKER-KÜYEL, M.: Kutadgu Bilig ve Fârâbî, Uluslar Arası İbn Türk, Harezmi, Fârâbî, Beyruni ve İbn Sina Simpozyumu Bildirileri, Ankara, (1985)
134. ÜLKEN, H.Z.: Aşk Ahlâkı, 4. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, (1981)
135. ÜLKEN, H.Z.: İslâm Düşüncesi, Ülken Yayınları, İstanbul, (1995).
136. ÜLKEN, H.Z.: İslâm Felsefesi, 2. Baskı, Selçuk Yayınları, Ankara, (1967)

137. ÜLKEN, H.Z.: Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü, Ülken Yayınları, İstanbul, (1997).
138. ÜLKÜTAŞIR, M. Ş. : Yusuf Has Hacip ve Kutadgu Bilig Üzerine Küçük Bir Araştırma, Türk Kültürü, 98, 23-26, (1970)
139. YAMAN, A. : Türk Kültürü'nün Ahlâki Değerleri, Gerçek, 5, 75-95, (1976)
140. YAMAN, K. : Türk Kültürünün Felsefi Temelleri, Gerçek, 5, 7-39, (1976)
141. YILMAZ, G.: Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Hakkında Ön Bilgi, Kutadgu Bilig, 1, 8-13, (2002).
142. YÖRÜKAN, Y.Z.: İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, (2001).
143. YUSUF, H.H. .:Kutadgu Bilig (Çev : R.R. ARAT), I. Cilt, 3. Baskı,Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, (1991)
144. YUSUF, H.H. : Kutadgu Bilig (Çev : R.R. ARAT), 2. Baskı, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, (1974)
145. YÜCEL, M.T.: Adaletsizlik Duygusu, Adalet Kavramı, Türkiye Felsefe Kurumu, 93-98, Ankara, (1994).

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Hilmi ÖZDEN

Doğum tarihi ve Yeri : 02/01/1959-Akşehir

Medeni Hali : Evli, 2 çocuklu

İş adresi : Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi
Anatomi Anabilim Dalı Eskişehir

İş Tel : 2392979/4434

Ev Tel : 2334622

Orta Öğretim : Akçeşme İlk Okulu-Konya
Devrim Orta Okulu-Konya
Konya Karatay ve Eskişehir Atatürk Liseleri

Lisans Eğitimi : Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi

Çalıştığı Kurumlar : Sağlık Bakanlığı Bünyesindeki Sağlık Ocakları
Köy Hizmetleri 14. Bölge Müdürlüğü Eskişehir

Askerlik Hizmeti : Balıkesir-Erzurum

Lisans Üstü Eğitim : Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi
Anatomi Anabilim Dalı Eskişehir

İngilizce Eğitimi : Osmangazi Üniversitesi/Yabancı Diller Bölümü

Görevi : Yrd.Doç.Dr

**TC. YÖKSEKÖĞRETİM KURULU
BÜYÜKBAŞKANLIĞI MERKEZİ**